

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗΣ. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΑΣΤΙΚΩΝ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΚΡΗΤΗΣ»

ΤΖΕΡΜΙΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ
ΔΟΥΛΓΕΡΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Επιβλέπων καθηγητής
ΣΚΑΡΒΕΛΗΣ ΜΙΧΑΗΛΣ

ΚΑΡΔΙΤΣΑ 2013

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ολοκλήρωση του κύκλου σπουδών μας στο Τμήμα Σχεδιασμού και Τεχνολογίας Ξύλου και Επίπλου, μας οδήγησε στην επιλογή του θέματος «Η εξέλιξη της αστικής ξυλογλυπτικής. Συγκριτική μελέτη αστικών ξυλόγλυπτων Μακεδονίας - Κρήτης» για την εκπόνηση της πτυχιακής μας εργασίας. Η επιλογή του θέματος έγινε με κινητήριο δύναμη την κοινή μας αγάπη προς την ελληνική λαϊκή τέχνη, κορυφαία έκφραση της οποίας είναι η αστική ξυλογλυπτική. Η καταγωγή μας από τους τόπους της μελέτης (Ηράκλειο και Θεσσαλονίκη) ήταν ένα επιπλέον κίνητρο για την διενέργεια συγκριτικής έρευνας ανάμεσα στις επιρροές που δέχτηκε ο κάθε τόπος.

Σκοπός της εργασίας είναι η μελέτη της αστικής ξυλογλυπτικής στα πλαίσια της ελληνικής λαϊκής τέχνης. Η ελληνική λαϊκή τέχνη αναπτύχθηκε στον ελλαδικό χώρο κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, από τα τέλη του 16^{ου} μέχρι και τον 19^ο αιώνα στη Μακεδονία, ενώ στην Κρήτη φαίνεται πως είχε ανθίσει νωρίτερα. Δυστυχώς οι λαϊκές τέχνες υποτιμήθηκαν από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος σαν απομεινάρια των σκοτεινών χρόνων της Τουρκοκρατίας. Αποτέλεσμα ήταν η απώλεια σημαντικών καλλιτεχνημάτων αλλά και τεχνοτροπιών, κληροδότημα των υπόδουλων Ελλήνων.

Οι διαφορετικές ιστορικές πορείες της Κρήτης και της Μακεδονίας οδήγησαν στην δημιουργία διαφορετικών ξυλόγλυπτων επίπλων στις δύο περιοχές. Η ακμή της Μακεδονικής λαϊκής τέχνης ήρθε όταν η Κρήτη είχε πλέον κατακτηθεί από Τούρκους και όλες οι καλλιτεχνικές δραστηριότητες είχαν διακοπεί. Ενώ οι Μακεδόνες είχαν προσαρμόσει τον τρόπο ζωής τους στον Οθωμανικό, οι Κρήτες διατήρησαν τους δεσμούς τους με το Βυζάντιο.

Οι πληροφορίες σε αυτή την εργασία αρχικά καλύπτουν την ιστορία, τα υλικά και τις τεχνικές της ξυλογλυπτικής. Σε δεύτερη φάση εστιάζουν στην ελληνική ξυλογλυπτική που αναπτύχθηκε πριν την ίδρυση του ελληνικού κράτους και αναλύονται οι παράγοντες που οδήγησαν στις διαφορές ανάμεσα στις σχολές της Κρήτης και της Μακεδονίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
2.	ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΞΥΛΟΓΛΥΤΩΝ ΕΠΙΠΛΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ	
2.1.	Ξυλογλυπτική στον αρχαίο κόσμο	6
2.1.1.	Αρχαία Αίγυπτος	
2.1.2.	Αρχαία Ελλάδα	
2.1.3.	Αρχαία Ρώμη	
2.2.	Η ξυλογλυπτική στα χρόνια του Μεσαίωνα	10
2.2.1.	Βυζάντιο	
2.2.2.	Ο Μεσαίωνας στη Δύση	
2.3.	Η Αναγέννηση στην Δύση και οι ρυθμοί που ακολούθησαν	13
2.3.1.	Αναγέννηση	
2.3.2.	Μπαρόκ	
2.3.4.	Βικτωριανό στυλ	
2.4.	Σύγχρονη εποχή	16
2.4.1.	“Arts and Crafts” και “Art Nouveau”	
2.4.2.	“Art deco” και Μοντέρνο στυλ	
2.4.3.	Η Νεοελληνική ξυλογλυπτική	
3.	ΠΡΩΤΕΣ ΥΛΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗΣ	
3.1.	Πρώτες ύλες	19
3.1.1.	Είδη ξύλων	
3.1.2.	Κοπή πριστών, ξήρανση και συντήρηση	
3.2.	Εργαλεία Ξυλογλυπτικής	25
3.2.1.	Πάγκος εργασίας	
3.2.2.	Βασικά χειροκίνητα εργαλεία κοπής	
3.2.3.	Συντήρηση – ακόνισμα εργαλείων κοπής	
3.2.4.	Βοηθητικά εργαλεία	
3.2.5.	Μηχανικά εργαλεία του ξυλογλύπτη	
3.3.	Φινιρίσμα	31
3.3.1.	Διαδικασία φινιρίσματος	
3.3.2.	Υλικά φινιρίσματος	
4.	ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΣΚΑΛΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΙΔΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ	
4.1.	Τεχνικές σκαλίσματος	34
4.1.1.	Εσώγλυφη ξυλογλυπτική	
4.1.2.	Εξώγλυφη ξυλογλυπτική	
4.1.3.	Επιπεδόγλυφη ξυλογλυπτική	
4.1.4.	Ανάγλυφη ξυλογλυπτική	
4.1.5.	Ολόγλυφη ξυλογλυπτική	
4.1.6.	Ενθετική ξυλογλυπτική	
4.2.	Είδη ξυλόγλυπτων στην ελληνική λαϊκή τέχνη	39
4.2.1.	Ναυτική ξυλογλυπτική	
4.2.2.	Ποιμενική ξυλογλυπτική	
4.2.3.	Εκκλησιαστική ξυλογλυπτική	
4.2.4.	Αστική ξυλογλυπτική	
5.	ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΡΗΤΗΣ - ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	
5.1.	Ταξινόμηση της ελληνικής παραδοσιακής κατοικίας	49

5.1.1.	Είδη παραδοσιακών κατοικιών στον Ελλαδικό χώρο	
5.1.2.	Η αστική κατοικία σε αντίθεση με την κατοικία της υπαίθρου	
5.2.	Η Κρητική κατοικία	53
5.2.1.	Ιστορική αναδρομή	
5.2.2.	Η αστική κατοικία κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας	
5.2.3.	Η αστική κατοικία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας	
5.2.4.	Η επιπλοποιία στην περίοδο της Ενετοκρατίας	
5.2.5.	Η επιπλοποιία τα χρόνια της Τουρκοκρατίας	
5.3.	Η Μακεδονική κατοικία	64
5.3.1.	Ιστορική αναδρομή	
5.3.2.	Η αστική κατοικία κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας	
6.	ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΑ ΑΣΤΙΚΑ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΑ ΕΠΙΠΛΑ ΚΑΙ ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	
6.1.	Ομοιότητες και διαφορές Κρητικής και Μακεδονικής ξυλογλυπτικής	79
6.1.1.	Είδη επίπλων	
6.1.2.	Τα μαστοροχώρια	
6.1.3.	Γενικά διακοσμητικά μοτίβα ξυλόγλυπτων	
6.2.	Ξυλόγλυπτα έπιπλα	85
6.2.1.	Κασέλες	
6.2.2.	Καθίσματα	
6.2.3.	Ξυλόγλυπτα μικροέπιπλα	
6.3.	Ξυλόγλυπτα δομικά στοιχεία	99
6.3.1.	Ταβάνια	
6.3.2.	Μουσάντρες	
6.3.3.	Πόρτες – Παράθυρα	
6.3.4.	Κάγκελα	
7.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	110
7.1.	Η ελλιπής βιβλιογραφία	
7.2.	Το ανατολικό και δυτικό πλαίσιο επιρροών	
7.3.	Τα είδη των επίπλων και οι διακοσμήσεις τους	
8.	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ - ΟΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΕΙΔΩΝ ΞΥΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ	113
9.	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	120

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην αρχή της εργασίας κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθούν τα σημαντικότερα στυλ της ρυθμολογίας του δυτικού επίπλου, από την αρχαία τέχνη μέχρι και τον σύγχρονο κόσμο. Η επιλογή των εποχών που αναλύονται έγινε κυρίως με βάση την χρήση ξυλόγλυπτων διακοσμήσεων που είχαν, καθώς και την επιρροή που είχαν στα αστικά ξυλόγλυπτα της περιόδου της μελέτης μας.

Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στα σημαντικότερα εργαλεία των ξυλογλυπτών, τόσο στις μέρες μας όσο και σε παλιότερες εποχές. Καταγράφονται τα πιο συνηθισμένα είδη ξυλείας στην ξυλογλυπτική και αναλύεται ο τρόπος συλλογής και επεξεργασίας τους.

Έπειτα γίνεται διαχωρισμός των αστικών ξυλόγλυπτων, αρχικά ως προς τον τρόπο με τον οποίο είναι σκαλισμένο το ανάγλυφο και στη συνέχεια ως προς την ειδική χρήση για την οποία προορίζονται.

Το επόμενο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στις συνθήκες (οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές) που επηρέασαν την ιστορική και οικιστική εξέλιξη της Κρήτης και της Μακεδονίας. Πραγματοποιείται μία σύντομη ιστορική αναδρομή των δύο τόπων και αναλύονται οι πιο αντιπροσωπευτικοί τύποι αστικής κατοικίας.

Το έκτο κεφάλαιο της εργασίας αναλύει και συγκρίνει τα σημαντικότερα ξυλόγλυπτα έπιπλα και δομικά στοιχεία έτσι όπως εξελίχτηκαν στην Κρήτη και την Μακεδονία. Επίσης αναλύονται τα διάφορα μοτίβα που χρησιμοποιήθηκαν στην ξυλογλυπτική.

Κλείνοντας το κείμενο της εργασίας θα αναφερθούν τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την έρευνα και θα γίνει μία σύνοψη των βασικών διαφορών των σχολών που αναλύονται.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΩΝ ΕΠΙΠΛΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Η ιστορία της ανθρωπότητας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την χρήση του ξύλου σε όλες σχεδόν τις πλευρές της καθημερινής ζωής. Λόγω της εύκολης κατεργασίας του αλλά και της αφθονίας του στην φύση, ήταν το πρώτο υλικό που χρησιμοποιήθηκε από τους ανθρώπους για την κατασκευή εργαλείων και όπλων, καταλυμάτων, λατρευτικών ειδώλων, διακοσμητικών αντικειμένων, οικιακών σκευών και πολλών άλλων αντικειμένων καθημερινής και ειδικής χρήσης. Από την απλή καύση των ξύλων για θέρμανση μέχρι την πολύπλοκη κατασκευή ενός ξυλόγλυπτου τέμπλου, το ξύλο έχει συντροφέψει τον άνθρωπο στην πορεία του λειτουργώντας σαν είδος πρώτης ανάγκης με πολλές καλλιτεχνικές προεκτάσεις.

Η ξυλόγλυπτική είναι ένα ιδιαίτερο κομμάτι της κατεργασίας του ξύλου. Από την απαρχή των αιώνων έχει αναγάγει την διακόσμηση του ξύλου σε μία από τις πολυπλοκότερες και ομορφότερες τέχνες. Ο άνθρωπος πάντα ένιωθε μία εσωτερική ανάγκη για ομορφιά στο περιβάλλον του διακοσμώντας κάθε αντικείμενο που χρησιμοποιούσε. Ο ινδιάνος της Βόρειας Αμερικής θα σκάλιζε το τόξο του ή την πίπα του και ο Πολυνήσιος θα διακοσμούσε το κουπί του με σύμβολα που θα πίστευε πως θα του έφερναν καλοτυχία. Ομοίως ο αρχαίος ναυτικός θα σκάλιζε στην πλώρη του καραβιού του μία μορφή – προστάτη και ο Έλληνας βοσκός θα σκάλιζε πολύπλοκα σχέδια στην γκλίτσα του και στο αδράχτι της γυναίκας του.

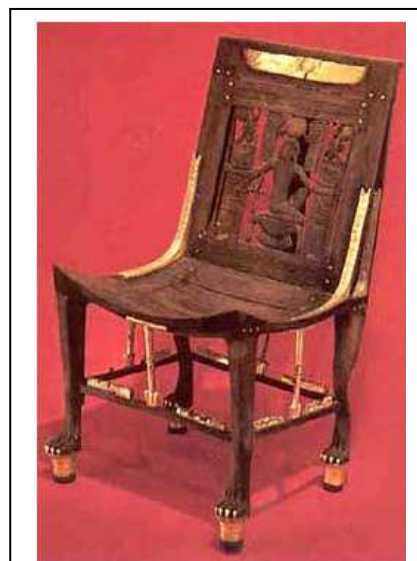
2.1. ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ

2.1.1 ΑΡΧΑΙΑ ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Η αρχαία Αιγυπτιακή ιστορία αποτέλεσε το αντικείμενο μελέτης πολλών ερευνητών της αρχαιότητας λόγω της μεγαλοπρέπειας που εκπέμπει αλλά και της σαφούς επιρροής που είχε σε μεταγενέστερους πολιτισμούς. Το Αιγυπτιακό έπιπλο, το οποίο γνώρισε την ακμή του την περίοδο 1500 – 1000 π.Χ., μας είναι γνωστό από εικονογραφίες που βρέθηκαν, αλλά και από πραγματικά έπιπλα που διασώθηκαν στους αιώνες χάρη στο αεροστεγές σφράγισμα των τάφων των Φαραώ [2]. Έχοντας ιδιαίτερα αυξημένη την τελετουργική τους λειτουργία, αυτά τα έπιπλα χαρακτηρίζονται από μεγαλοπρέπεια και πολύπλοκες διακοσμήσεις καθώς ανήκαν στους Φαραώ, τους «ζωντανούς θεούς» των Αιγυπτίων και σκοπός τους ήταν ανάδειξη ακριβώς αυτού του χαρακτηριστικού τους.

Λόγω μορφολογίας εδάφους και κλίματος η Αίγυπτος δεν έχει πολλά είδη ξύλου που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε ξυλουργικές κατασκευές. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως η συκομουριά για μικρές, απλές κατασκευές και ακόμη σπανιότερα η ιτιά, η λεύκα, η ακακία, ο χουρμαδοφοίνικας ή η αμυγδαλοσυκιά[2]. Για τις πολυτελείς κατασκευές που χρησιμοποιούσαν οι ίδιοι οι Φαραώ προτιμούνταν ξυλεία εισαγωγής : κέδρος και κυπαρίσσι από την Συρία και πεύκο και κέδρος από τον Λίβανο. Οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούσαν και καπλαμάδες

Εικ. 2.1. Ξύλινη καρέκλα με σκαλιστή πλάτη και πόδια σε σχήμα οπλών ζώου από τον τάφο του Τουταγχαμών

Εικ. 2.1.

για επένδυση χαμηλότερης ποιότητας ξύλων, τους οποίους στερέωναν είτε με καρφιά είτε με χρήση κόλλας. Οι βασικότερες διακοσμήσεις των επίπλων ήταν τα ξυλόγλυπτα στοιχεία (εικ. 2.1.) (πχ. πόδια σε σχήμα πέλματος ζώου) και τα ένθετα υλικά στις επιφάνειες. Για τη ένθεση χρησιμοποιούσαν διάφορα πολύτιμα υλικά όπως χρυσό, ασήμι, έβενο, πολύτιμες πέτρες και άλλα. Τα έπιπλα των απλών πολιτών μιμούνταν αυτά των Φαραώ με χρήση πιο φτηνών υλικών και με ζωγραφική διακόσμηση που μιμούνταν τα πλούσια μαρκετερί των αυτοκρατορικών επίπλων.

Οι Αιγύπτιοι ήταν κορυφαίοι τεχνίτες του ξύλου, οι οποίοι χρησιμοποιώντας πρωτόγονα εργαλεία κατάφεραν να ανυψώσουν την κατασκευή επίπλων σε μορφή τέχνης. Χρησιμοποιώντας τσεκούρια, πριόνια, σκαρπέλα, τρυπάνια κατασκεύαζαν έπιπλα κορυφαίας αισθητικής δίνοντας ιδιαίτερη σημασία και στην ανατομικότητα των κατασκευών τους. Εφηύραν μία σειρά συνδέσεων από το απλό μόρσο μέχρι την οδοντωτή σύνδεση για την συναρμολόγηση των επίπλων [29], ενώ ήταν οι πρώτοι που εισήγαγαν τα πτυσσόμενα έπιπλα όπως σκαμνιά και τραπέζια, για εξοικονόμηση χώρου (εικ. 2.2.) [2].

Εικ. 2.2.
Αναδιπλούμενο
αιγυπτιακό σκαμνί με
σκαλισμένο κεφάλι
ζώου για διακόσμηση.

Εικ. 2.2.

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι καλλιτέχνες – επιπλοποιοί αντλούσαν την έμπνευσή τους, κατά κύριο λόγο από τον φυτικό και ζωικό κόσμο. Προτιμούσαν τις ευθύγραμμες φόρμες και την συμμετρία στις δημιουργίες τους. Σκάλιζαν στο ξύλο τα οικεία σε αυτούς λουλούδια του λωτού και του παπύρου σε διάφορες πολύπλοκες συνθέσεις. Ο σκαραβαίος, το γεράκι, το λιοντάρι ή ο κύκνος απεικονιζόταν συχνά στις διακοσμήσεις, είτε με την πραγματική τους μορφή είτε ως προσωποποιήσεις θεϊκών δυνάμεων. Οι ανθρώπινες φιγούρες σε καθημερινές ασχολίες, πάντα σε προφίλ, ήταν ένα άλλο συχνό θέμα των Αιγυπτιακών ξυλόγλυπτων διακοσμήσεων[2]. Αλλά το σημαντικότερο ξυλόγλυπτο διακοσμητικό στοιχείο των αιγυπτιακών επίπλων είναι τα πόδια που ήταν σκαλισμένα σε σχήμα πέλματος ζώων[29]. Τα πιο συνηθισμένα ήταν τα πόδια των λιονταριών και των ταύρων, δίνοντας μία αίσθηση ελαφρότητας στο έπιπλο, άσχετα με τις διαστάσεις της κατασκευής.

Η Αιγυπτιακή τέχνη του επίπλου, επηρέασε πολλές στιγμές δημιουργίας του μετέπειτα κόσμου. Βασικός αναβιωτής του Αιγυπτιακού επίπλου υπήρξε ο Ναπολέων. Στην Γαλλία συναντάται η περίοδος του Διευθυντηρίου (Directoire) και η Αυτοκρατορική (Empire) με πολλά στοιχεία Αιγυπτιακής αναγέννησης. Στην Γερμανία την Biedermeier, στην Αγγλία την Regency, στην Αμερική τις Federal και Duncan Phyfe ενώ στις Βόρειες Ευρωπαϊκές χώρες τους Σκανδιναβούς του 20^{ου} αιώνα[2].

2.1.2. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Η αρχαία ελληνική ιστορία έχει τις ρίζες της στο Αιγαίο και πιο συγκεκριμένα στην Μινωική Κρήτη όπου αναπτύχθηκε, σχεδόν παράλληλα με τον αιγυπτιακό πολιτισμό, ένας από τους σημαντικότερους πολιτισμούς της αρχαιότητας. Δυστυχώς ελάχιστα δείγματα της Μινωικής τέχνης σώζονται μέχρι τις μέρες μας με μοναδικό έπιπλο τον θρόνο της Κνωσού. Όμως μπορούμε να δούμε τις επιδράσεις του στην εξέλιξη της ελληνικής τέχνης, καθώς αυτή πέρασε από διάφορους ρυθμούς μέχρι την κορύφωση της κατά την κλασική περίοδο από το

500 π.Χ. μέχρι και την κατάκτηση από τους Ρωμαίους το 79 π. Χ. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου το ελληνικό έπιπλο ενσωμάτωσε όλες τις επιρροές από προγενέστερους πολιτισμούς (Αιγυπτιακός, Μινωικός) αναπτύσσοντας ένα εντελώς προσωπικό ρυθμό. Δυστυχώς, λόγω της φθοράς του χρόνου δεν σώζονται ως τις μέρες μας δείγματα τέτοιων επίπλων καθώς ήταν φτιαγμένα εξ' ολοκλήρου από οργανικά υλικά [2]. Οι μοναδικές γνώσεις σχετικά με αυτά προέρχονται αποκλειστικά από τα λογοτεχνικά κείμενα και από τις παραστάσεις τους σε διάφορα αγγεία (εικ. 2.3.) και γλυπτά καθώς και σε τερακότες και χάλκινα [34].

Εικ. 2.3. Ζωγραφική αναπαράσταση ανάκλιντρου με σκαλισμένα πόδια ζώου και τραπέζακι που όταν δεν χρησιμοποιείται τακτοποιείται κάτω από το κάθισμα.

Εικ. 2.3.

Οι Έλληνες τεχνίτες, χωρίς να προδώσουν τη λειτουργικότητα, χωρίς να προδώσουν το θαυμαστό "μέτρο", χρησιμοποίησαν τη φαντασία και την τέχνη τους για να φτάσουν στην τελειότητα. Ξεπεράστηκε το μεγαλοπρεπές ύφος της αιγυπτιακής επιπλοποιίας και τα έπιπλα έγιναν πιο ανάλαφρα, κατάλληλα για αθάνατους αλλά και για θνητούς [34]. Επίσης, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη σταθερότητα των κατασκευών και στην σωστή στήριξη τους. Εδώ

Εικ. 2.4.

συναντώνται πρώτα τα τραπέζια με τρία πόδια που "πατάνε" καλύτερα σε ανώμαλα εδάφη καθώς και ο κλισμός (εικ. 2.4.), μία ιδιαίτερη καρέκλα της οποίας τα πόδια καμπυλώνουν όταν κάποιος κάθεται πάνω της με αποτέλεσμα να ολισθαίνουν και να βρίσκουν ισορροπία. [2] Η λατρεία του ανθρώπινου σώματος είναι διάχυτη στην ελληνική φιλοσοφία και ως αποτέλεσμα δίνεται προσοχή στην ανατομικότητα των επίπλων με την δημιουργία καμπύλων πλατών στις καρέκλες και άλλων στοιχείων.

Εικ. 2.4. Επιτύμβια στήλη της Ηγησώς, η οποία απεικονίζεται καθισμένη σε κλισμό

Το ξύλο είναι το βασικότερο υλικό κατασκευής των αρχαίων ελληνικών επίπλων και καθώς η Ελλάδα είναι πλούσια σε ξυλεία χρησιμοποιήθηκαν πολλά δασικά είδη για τις διάφορες κατασκευές. Τα πιο συνηθισμένα ήταν η δρυς, η καρυδιά, το κέδρο και η ελιά. Βέβαια, ακόμη γινόταν χρήση κάποιων τροπικών ειδών που εισαγόταν από νότιες περιοχές, όπως ο έβενος αλλά και υλικών όπως το ελεφαντόδοντο [2]. Η διακόσμηση ήταν πολύ σημαντική και διαπνεόταν πάντα από ελληνικό πνεύμα απλότητας και ισορροπίας. Τα

διακοσμητικά εμπλουτίζονται με πολλά γεωμετρικά σχήματα όπως ο ρόδακας, η σπείρα, οι μαϊάνδροι καθώς σκηνές από τη μυθολογία και τη καθημερινή ζωή με πιο συνηθισμένο μοτίβο τον φοίνικα σε σχήμα βεντάλιας. Το ξυλόγλυπτο και πάλι αποτελεί τη σημαντικότερη και πιο διαδεδομένη διακόσμηση σε συνδυασμό με ένθεση πολύτιμων και ημιπολύτιμων λίθων και μετάλλων [2]. Τα πόδια σκαλισμένα σε σχήμα οπλών ζώων συνηθίζονται και στην Ελλάδα αλλά περιορίζονται στους θρόνους και στους δίφρους (σκαμνιά). Ένα ιδιαίτερο είδος πτυσσόμενου σκαμνιού, ο δίφρος οκλαδίας (εικ. 2.5.) φέρει πάντα πόδια λιονταριού στραμμένα προς τα μέσα ή οπλές στραμμένες προς τα έξω [2].

Εικ. 2.5. Ο Απόλλωνας με τη λύρα του φαίνεται να κάθεται σε έναν δίφρο οκλαδία με πόδια λιονταριού στραμμένα προς τα μέσα.

Εικ. 2.5.

Παρά την σύντομη διάρκεια της, περίπου 600 χρόνια, η αρχαία ελληνική τέχνη επηρέασε για πολλά χρόνια του μεταγενέστερους πολιτισμούς και επηρεάζει μέχρι και τις μέρες μας. Η αισθητική και η ανατομία του κλισμού ενέπνευσαν την δημιουργία των Γαλλικών καθισμάτων σε στυλ Directoire, Louis Philippe και Empire, καθώς επίσης και την διάσημη καρέκλα Barcelonatou Van Der Rohe (1929). Το γνωστό σύγχρονο τραπέζι με τρία πόδια του Knoll είναι αντιγραφή του στρόγγυλου τραπεζιού που δημιούργησαν οι αρχαίοι Έλληνες. Ο ελληνικός θρόνος που συναντάται στα αρχαία θέατρα επηρέασε την Ρωμαϊκή αλλά και την Μεσαιωνική και Αναγεννησιακή τεχνοτροπία, που πήραν σαν πρότυπο του την ελληνική γραμμή και την προσάρμοσαν στις απαιτήσεις της εποχής τους[2].

2.1.3. ΑΡΧΑΙΑ ΡΩΜΗ

Η Ρωμαϊκή δημοκρατία, που αργότερα έγινε γνωστή ως Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, κυριάρχησε σε όλο τον γνωστό κόσμο της αρχαιότητας ενσωματώνοντας πολλούς και διαφορετικούς πολιτισμούς. Οι επιρροές που δέχτηκε είναι ποικίλες αλλά αναμφίβολα τον σημαντικότερο ρόλο στον πολιτισμό και την τέχνη έπαιξαν οι ελληνικές ιδέες, τις οποίες οι Ρωμαίοι εξέλιξαν και προσάρμοσαν στα πλαίσια του δικού τους πολιτισμού. Λόγω της έκτασης του Ρωμαϊκού κράτους αλλά και των ειρηνικών συνθηκών που επικρατούσαν, δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για εύκολο και γρήγορο πλουτισμό των Ρωμαίων. Μία ανώτερη τάξη πλούσιων εμπόρων και σημαντικών νομοθετών σύντομα δημιουργήθηκε, και έτσι η τάση για πλούσια διακόσμηση και πολυτέλεια ικανοποιήθηκε στο μέγιστο. Το ρωμαϊκό έπιπλο είναι πιο πολύπλοκο σε διακοσμήσεις από το ελληνικό, συμβολίζοντας με αυτόν τον τρόπο την κοινωνική ανωτερότητα του κατόχου του [2]. Οι γνώσεις μας για την μορφή αυτών των επίπλων προέρχονται από νωπογραφίες και από τα ερείπια που άφησε πίσω της η έκρηξη του Βεζούβιου, που χάρη στη λάβα διατηρήθηκαν ανέγγιχτα κάποια νοικοκυριά.

Οι Ρωμαίοι προτιμούσαν για τις κατασκευές τους πολυτελή και εξωτικά ξύλα που εισήγαγαν από όλα τα σημεία της αυτοκρατορίας τους. Έβενος, μαόνι, τικ και διάφορα άλλα

χρησιμοποιούνταν για τα μεγαλοπρεπή έπιπλα, φορτωμένα με διακοσμήσεις και σκαλίσματα. Επίσης συχνά χρησιμοποιούνταν άλλα υλικά όπως ο χαλκός, το ασήμι, ο χρυσός και το μάρμαρο. Οι διακοσμητικές τέχνες, η μεταλλοπλαστική, η χρυσοχοΐα, η χύτευση, το ψηφιδωτό, γνωρίζουν μεγάλη άνθιση και βρίσκουν εφαρμογές στην επιπλοποιία. Πρωτοποριακοί μηχανικοί και τεχνίτες, οι Ρωμαίοι εξέλιξαν την τεχνογνωσία στον κλάδο της επιπλοποιίας εισάγοντας νέα εργαλεία και τεχνικές. Ανακάλυψαν την πριονοκορδέλα και εξέλιξαν το απλό πριόνι, βάζοντας δόντια αριστερά – δεξιά εναλλάξ ώστε να κόβει και προς τις δύο κατευθύνσεις. Χρησιμοποιούσαν τον τόρνο και διέδωσαν τη χρήση της πλάνης.

Εικ. 2.6. Ρωμαϊκό ανάκλιντρο και υποπόδιο. Συνδυασμός ξύλου, κόκκαλου και ένθετων ψηφίδων γυαλιού.

Εικ. 2.6.

Διακοσμήσεις από πολύτιμες πέτρες, χρωματιστές ψηφίδες γυαλιού, ελεφαντόδοντο και διάφορα μέταλλα είναι πολύ συχνές (εικ.2.6.) αλλά τα ξυλόγλυπτα διακοσμητικά έχουν τον κύριο λόγο. Χαρακτηριστικά είναι τα Ρωμαϊκά τραπέζια Curtibulum που αποτελούνται από μία ξύλινη ή μαρμάρινη τάβλα που στηρίζεται σε δύο κάθετα, πλαϊνά, ολόγλυφα στηρίγματα. Τα στηρίγματα είναι περίτεχνα σκαλισμένα, με μορφές φτερωτών μυθικών ζώων, φύλλων ή ανθέων. Αγαπημένα θέματά τους ήταν οι παραστάσεις από την ελληνική και τη ρωμαϊκή μυθολογία, με ιδιαίτερη προτίμηση προς τα μυθικά τέρατα όπως σφίγγες, γρυπαετούς, φτερωτά λιοντάρια και τις Νηρηίδες. Η οξύτατη παρατήρηση της φύσης οδήγησε στην δημιουργία πολύπλοκων φυτικών συνθέσεων με φύλλα ακάνθου, άνθη και φρούτα με ιδιαίτερη λεπτομέρεια. Επίσης συχνές ήταν οι σκηνές από την καθημερινή ζωή, ιδιωτική και δημόσια, οι θεατρικές μάσκες και τα πολεμικά τρόπαια [2].

2.2. Η ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

2.2.1. BYZANTIO

Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ή Βυζάντιο όπως είναι γνωστή στις μέρες μας, αποτέλεσε την ελληνική συνέχιση της διχοτομημένης Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Οι Βυζαντινοί, κατά κύριο λόγο ελληνικής καταγωγής και παιδείας, έτρεφαν βαθύ σεβασμό για τις ιδέες του αρχαίου κόσμου και ο ρυθμός τους αποτέλεσε συνδυασμό των κλασικών, λιτών γραμμών με την πολυτέλεια που εισαγόταν από τις ασιατικές χώρες [9]. Το Βυζάντιο διατήρησε και ανανέωσε την αρχαία ελληνική τέχνη και την μετέδωσε μετέπειτα στην Αναγέννηση της Δύσης. Οι αυτοκράτορες ήταν συνήθως προστάτες και συλλέκτες έργων τέχνης, συγκεντρώνοντας στα ανάκτορα τους μεγάλο αριθμό πολυτελών επίπλων για κάθε χρήση [2]. Η μεγαλοπρέπεια των διακοσμήσεων, οι ίσιες γραμμές και τα βαριά, στατικά

σχήματα ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά του στυλ, που βρισκόταν σε απόλυτη αρμονία με την λαμπρότητα των βυζαντινών παλατιών και σπιτιών [9].

Οι τεχνίτες στο Βυζάντιο χρησιμοποίησαν και εξέλιξαν όλα τα προγενέστερα εργαλεία επιπλοποιίας, όπως τον τόρνο και την πριονοκορδέλα. Τα συνηθέστερα είδη ξύλου που χρησιμοποιούνταν ήταν η δρυς και η καρυδιά αλλά και πολλά εισαγόμενα από κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας. Επίσης γινόταν χρήση και άλλων υλικών στην κατασκευή επίπλων όπως ο χαλκός, ο σίδηρος, ο ορείχαλκος, το μάρμαρο, το ελεφαντόδοντο κλπ. [9]. Οι Βυζαντινοί διακοσμούσαν τα έπιπλα τους με ελεφαντόδοντο, πολύτιμους λίθους, ένθετα χρυσού ή ασημιού και συχνά ζωγραφικές παραστάσεις. Χαρακτηριστικός είναι ο Θρόνος του Μαξιμιλιανού (εικ. 2.7.) (5^{ος} αιώνας), ένας περίτεχνα σκαλισμένος σε ελεφαντόδοντο θρόνος που φυλάσσεται στο μουσείο της Ραβέννας, ο οποίος φανερώνει το καλλιτεχνικό επίπεδο της εποχής. Στα καθίσματα ήταν συχνά τα πόδια που στο κάτω μέρος ήταν σκαλισμένα σαν οπλές ζώων και στο πάνω μέρος σαν κεφάλια ζώων.

Εικ. 2.7. Ο θρόνος του επισκόπου της Ραβέννας Μαξιμιλιανού, ο οποίος κατασκευάστηκε στο Βυζάντιο. Περίτεχνα σκαλισμένο ελεφαντόδοντο, χαρακτηριστικό δείγμα της τέχνης της εποχής.

Εικ. 2.7.

Η ξυλογλυπτική έφτασε στο απόγειο της κατά την περίοδο του Βυζαντίου, με σημαντικότερη έκφραση της την εκκλησιαστική ξυλογλυπτική. Τεχνίτες και καλόγεροι σκάλιζαν καταπληκτικά τέμπλα, έπιπλα και σκεύη εκκλησιών ενώ πολύ κοινές ήταν και οι πόρτες καλυμμένες με ξυλόγλυπτες παραστάσεις[2]. Τα μοτίβα που προτιμούσαν ήταν κατά βάση γεωμετρικά με το στοιχείο της συμμετρίας πολύ έντονο. Ζευγάρια πουλιών ή ζώων όπως παγώνια ή κριάρια και δικέφαλοι αετοί έκανα συχνά την εμφάνισή τους, σε συνδυασμό πάντα με πολύπλοκα φυτικά μοτίβα με ρόδακες, φύλλα αμπέλου, κρίνους κλπ. Η ευσέβεια προς τα Θεία ήταν χαρακτηριστική της Βυζαντινής κοινωνίας άρα δεν θα μπορούσαν να λείπουν οι σκηνές από τους βίους των αγίων, οι άγγελοι και τα σύμβολα της χριστιανικής πίστης. Παρ' όλα αυτά μπορούν να εντοπιστούν και κάποια παγανιστικά σύμβολα, φερμένα από τον αρχαίο κόσμο όπως οι σπείρες και οι μαϊανδροί [9].

2.2.2. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

Τα χρόνια που η Βυζαντινή αυτοκρατορία ήκμαζε στα ανατολικά, η δυτική Ευρώπη είχε βυθιστεί σε ένα τέλμα που δημιουργήθηκε από την αυστηρότητα της Καθολικής εκκλησίας. Αυτά τα χρόνια του σκοταδισμού στην ιστορία της Ευρώπης ονομάζονται Μεσαίωνας. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου εμφανίστηκαν δύο διαδοχικοί ρυθμοί, ο Ρωμανικός (10^{ος} έως 13^{ος} αιώνας) και ο Γοτθικός (13^{ος} έως 15^{ος} αιώνας), οι οποίοι χαρακτηρίζονται από την συντηρητικότητα και την προσήλωση στα Θεία. Τα περισσότερα έπιπλα της περιόδου ήταν απλοϊκά, χωρίς πολυτέλεια και περιττές διακοσμήσεις με έμφαση στην λειτουργικότητα τους. Συνηθισμένα ήταν και τα μετακινούμενα έπιπλα, εύκολα στην αποσυναρμολόγηση τους καθώς η ζωή των ανώτερων τάξεων ήταν γεμάτη μετακινήσεις. Εξαίρεση αποτελούσαν τα έπιπλα των ευγενών – φεουδαρχών, που η μορφή και η

διακόσμηση τους υπαγορευόταν από αυστηρούς κανόνες της κοινωνικής τους τάξης και ήταν ενδεικτικό της περιουσιακής τους κατάστασης[2].

Τα έπιπλα Ρωμανικού ρυθμού είναι κατασκευασμένα από χοντρές, πελεκητές τάβλες κυρίως δρυός αλλά και ελάτης. Οι συνδέσεις των επίπλων γίνονται χωρίς κόλλα, με την χρήση μόρσων και γκινισιών και ενίσχυση τους με σφήνες και καρφιά. Οι διακοσμήσεις είναι ελάχιστες, συνήθως σκαλιστές ή ένθετες με σφυρήλατο σίδηρο. Τα μοτίβα που χρησιμοποιούνται είναι απλοϊκά και λαϊκά στην αντίληψη με κυρίαρχα τα γεωμετρικά σχήματα (εικ. 2.8.). Οι θρησκευτικές παραστάσεις κυριαρχούν στις διακοσμήσεις σε συνδυασμό με θρύλους και ήρωες της εποχής που πλαισιώνονται από φυλλώματα, σπείρες και ρόδακες. Η έλλειψη παρατήρησης της φύσης χαρακτηρίζει την εποχή, οδηγώντας στην απομάκρυνση από αγαπητά στους αρχαίους θέματα του φυσικού κόσμου [2].

Εικ. 2.8. Γαλλικό γοτθικό κάθισμα του 15^{ου} αιώνα. Απλή κατασκευή με γεωμετρικές ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις. Οι ψηλές πλάτες, συχνά και ο ουρανός είναι χαρακτηριστικό των καρεκλών της εποχής.

Εικ. 2.8.

Ο Γοτθικός ρυθμός που ακολούθησε, κατάφερε να αποτινάξει από πάνω του ένα μέρος του πουριτανισμού της εποχής διατηρώντας όμως τις λιτές γραμμές της Ρωμανικής τέχνης. Η δρυς παραμένει το πιο ευρέως χρησιμοποιούμενο ξύλο, σε συνδυασμό με την καρυδιά και το έλατο. Οι τεχνίτες εξελίσσουν την επιλοποιία ανακαλύπτοντας την τεχνική της πλαισιωτής κατασκευής, αντικαθιστώντας έτσι τις μεγάλες, βαριές τάβλες που χρησιμοποιούνταν μέχρι τότε. Οι συνδέσεις ενισχύονται με καβίλιες και κόλλα ενώ για πρώτη φορά εμφανίζεται η βαφή με κάσια. Τα πιο χαρακτηριστικά μοτίβα στα ξυλόγλυπτα της

Εικ. 2.9.

εποχής είναι τα τριαντάφυλλα και οι πτυχώσεις που μιμούνται τις πτυχώσεις των υφασμάτων. Η ανίδα, το σύμβολο της γοτθικής αρχιτεκτονικής, χρησιμοποιείται και στην ξυλόγλυπτική, δημιουργώντας εσοχές που στέγαζαν συνήθως ανθρώπινες μορφές με χιουμοριστικό ύφος.

Εικ. 2.9. Γοτθικό μπαούλο του 15^{ου} αιώνα με απλή ξυλόγλυπτη διακόσμηση στους ταμπλάδες

Επίσης σπείρες, ρόδακες, διακοσμητικές γιρλάντες, σχέδια αμπέλων και διάφορα κυκλικά άνθη συναντώνται συχνά στα μοτίβα της Γοτθικής τέχνης.

2.3. Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΣΤΗ ΔΥΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΡΥΘΜΟΙ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΗΣΑΝ

2.3.1. ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Κάποια χρονική στιγμή στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, οι τοπικοί ηγεμόνες στην Δύση συγκεντρώνουν αρκετή εξουσία στα χέρια τους ώστε να διασφαλίσουν την σταθερότητα στις περιοχές τους. Αυτό το γεγονός δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη μίας αστικής τάξης με αυξημένη οικονομική δραστηριότητα, που αναζητεί μία νέα ταυτότητα. Η πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453 οδηγεί πολλούς Βυζαντινούς λόγιους στην Δύση, οι οποίοι μεταφέρουν μαζί τους χειρόγραφα και γνώσεις από τον αρχαίο κόσμο. Με την συνεισφορά της τυπογραφίας το 1460, η γνώση αυτή διαδίδεται και δίνει το έναυσμα για την Αναγέννηση, μία εποχή που στις τέχνες αναβίωσε και εξέλιξε τον αρχαίο Ελληνικό και Ρωμαϊκό ρυθμό(εικ. 2.10.) [2]. Η Αναγέννηση έχει τις ρίζες της στην Ιταλία και από εκεί εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη, παίρνοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε τόπου. Τα πρώτα έπιπλα της περιόδου έχουν την τάση να μιμούνται τις αρχιτεκτονικές φόρμες ενώ όσο προχωρούν τα χρόνια, οι διακοσμήσεις γίνονται όλο και πιο περίτεχνες και εκλεπτυσμένες. Συχνά τα σχέδια των επίπλων και οι διακοσμήσεις γίνονται από διάσημους καλλιτέχνες και αρχιτέκτονες της εποχής (εικ. 2.10.), οι οποίοι απολάμβαναν μία ιδιαίτερη κοινωνική θέση.

Εικ. 2.10. Ιταλικό αναγεννησιακό μπαούλο και κάλυμμα τοίχου. Τα πόδια λιονταριού παραπέμπουν σε αρχαιοελληνικά σχέδια ενώ οι ζωγραφίες ανήκουν σε διάσημους ζωγράφους της εποχής.

Εικ. 2.10.

Οι επιπλοποιοί της εποχής εγκαταλείπουν σταδιακά τη χρήση της δρυός και την αντικαθιστούν με καστανιά, καρυδιά και τον εισαγόμενο έβενο, που έχουν πιο ζεστό χρώμα και είναι πιο εύκολα στο σκάλισμα προς όλες τις κατευθύνσεις. Η χρήση της κόλλας στις συνδεσμολογίες γίνεται πολύ διαδεδομένη όπως επίσης και η χρήση της ελαφρόπετρας για λείανση των επιφανειών. Αυτή την περίοδο ανακαλύπτεται και η βαφή της πατίνας, που με τον απαλό και ευχάριστο τόνο της χρησιμοποιήθηκε πολύ στα έπιπλα της εποχής.[2]

Η χρήση χρωμάτων για την διακόσμηση ήταν πολύ διαδεδομένη. Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος ανάμειξης χρωμάτων με επιχρυσωτικό (polychrome) ενώ πολύ διαδεδομένα ήταν και τα πολύπλοκα, πολύχρωμα μαρκετερί (tarsia ή intarsia) με ένθεση κομματιών ξύλου, ελεφαντόδοντου, κόκαλου ή και μετάλλου. Μία άλλη αγαπημένη τεχνική διακόσμησης ήταν η “pietre due”, μία μορφή ψηφιδωτού με πολύτιμες πέτρες, βότσαλα και λειασμένα κομμάτια μαρμάρου. Η ξυλογλυπτική δεν λείπει σχεδόν από κανένα έπιπλο της περιόδου, είτε σαν κύριο διακοσμητικό είτε σαν συμπληρωματικό σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους. Εντυπωσιακά είναι τα γαμήλια μπαούλα αποθήκευσης (cassone), που συμβόλιζαν τον πλούτο και την κοινωνική θέση κάθε οικογένειας και κατασκευαζόταν με περίσσια μεγαλοπρέπεια. Ένα επίσης χαρακτηριστικό έπιπλο της εποχής είναι το σκαμνί με στητή ξυλόγλυπτη πλάτη

(sgabello), το κάθισμα των αρχόντων της εποχής που κουβαλούσαν μαζί τους στα ταξίδια και τα τραπέζια που παραβρίσκονταν(εικ. 2.11.)[29].

Εικ. 2.11. Ιταλικό “sgabello” του 1560 από την Βενετία. Σκαλισμένο περίτεχνα σε ξύλο καρυδιάς και επιχρυσωμένο. Το αρχαιοελληνικό σύμβολο της σπείρας κυριαρχεί στην διακόσμηση.

Εικ. 2.11.

Τα πιο συνηθισμένα διακοσμητικά μοτίβα της Αναγέννησης αντλούν την έμπνευση τους από την κλασική αρχαιότητα. Πολύπλοκα φυτικά σχέδια με έλικες, φύλλα ακάνθου, φοίνικες σε σχήμα βεντάλιας, λουλούδια και φρούτα συνδυάζονται με υδρίες, κύκνους και γεωμετρικά σχέδια. Η αρχαία μυθολογία με τους ήρωες, τους κενταύρους, τους πήγασους, τους γρυπαετούς και τις χίμαιρες γίνεται αγαπημένο θέμα στις αναπαραστάσεις. Το ανθρώπινο σώμα και πνεύμα γίνεται το επίκεντρο του πολιτισμού της Αναγέννησης και οι αναλογίες του μελετούνται και αποδίδονται με ακρίβεια. Οι ανθρώπινες μορφές είναι αγαπημένο θέμα των αναγεννησιακών καλλιτεχνών, που δημιουργούν πολύπλοκες συνθέσεις της καθημερινής ζωής και σημαντικών ιστορικών γεγονότων της εποχής[2].

2.3.2. ΜΠΑΡΟΚ

Με το πέρασμα των χρόνων και την εξάπλωση του ρυθμού της Αναγέννησης στην Ευρώπη, υπήρξε μία σταδιακή φθορά του αρχικού στυλ με την προσθήκη υπέρμετρων διακοσμήσεων. Το νέο στυλ που προέκυψε ονομάστηκε Μπαρόκ. Ο όρος προέρχεται πιθανότατα από την πορτογαλική λέξη barocco, που σημαίνει το ακανόνιστο μαργαριτάρι και ως επίθετο δηλώνει γενικά την έννοια του ασυνήθιστου ή παράδοξου. Ο ρυθμός αυτός έχει συνδεθεί με το όνομα του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου του 14^{ου} και έχει επιρροές από την αρχιτεκτονική των Ιησουιτών της Ιταλίας [9]. Σε αντίθεση με το αναγεννησιακό ύφος που βασίστηκε κυρίως στη λογική, το ύφος του μπαρόκ απευθύνεται περισσότερο στο συναίσθημα. Παράλληλα χαρακτηρίζεται σχεδόν σε όλες τις καλλιτεχνικές εκφάνσεις του από ένα αίσθημα δέους και μεγαλείου καθώς και μια υπερβολή στη διακόσμηση και την πολυτέλεια, που αναδεικνύουν ένα επιβλητικό και πομπώδες ύφος. Το ύστερο Μπαρόκ μπλέκεται χρονικά με το Ροκοκό, με το οποίο έχει πολλά κοινά στοιχεία [1].

Τα πιο συνηθισμένα ξύλα που χρησιμοποιήθηκαν στα έπιπλα ρυθμού Μπαρόκ είναι οι κλασικές δρυς και καρυδιά αλλά και ο έβενος, η αγλαδιά και η αμυγδαλιά. Οι κατασκευές ήταν μεγαλοπρεπείς και προσεγμένες στην λεπτομέρεια, φέροντας πολλά σκαλίσματα και διακοσμητικά. Η επιχρύσωση ήταν μία κοινή τακτική στο φινίρισμα των επίπλων καθώς και τα πολύχρωμα μαρκετερί και τα ένθετα στις επιφάνειες. Οι καταλήξεις των ποδιών, σε όλους τους τύπους επίπλων, είναι σκαλισμένες σε σχήματα οπλών ζώου, σπειρών ή σφαιρικών σχημάτων. Πολλά έπιπλα της περιόδου- κυρίως τα τραπέζια - έχουν ογκώδη, σκαλισμένα

κεντρικά πόδια. Ένα χαρακτηριστικό έπιπλο της περιόδου είναι η κονσόλα με καθρέπτη που ακουμπούσε στον τοίχο και στηριζόταν σε δύο περίτεχνα σκαλισμένα, καμπύλα πόδια.

Τα κυριότερα διακοσμητικά μέσα της τέχνης του Μπαρόκ είναι οι έντονες καμπύλες γραμμές στις μορφές και οι πολύπλοκοι διαπλεκόμενοι όγκοι. Πραγματικά και μυθικά ζώα δημιουργούν συνθέσεις που λιοντάρια, δελφίνια και σφήκες πλέκονται με γρύπες, γυπαετούς, χίμαιρες και γοργόνες (εικ. 2.12). Τα φυτικά μοτίβα γίνονται ακόμη πιο πολύπλοκα με φύλλα αμπέλου και ελιάς, δάφνες και αγκάθια να πλαισιώνονται από γιρλάντες και κορδέλες. Μάσκες, μυθολογικά πρόσωπα και ιστορικές στιγμές χρησιμοποιούνται συχνά σε μεγάλες επιφάνειες όπως μπαούλα και ντουλάπες [1]. Για την κατασκευή τέτοιων διακοσμητικών στοιχείων εφαρμόζονται υπερβολικά οι τεχνικές του έντονου ανάγλυφου με βαθύ φόντο, που τείνει να είναι ολόγλυφο και δημιουργεί τρισδιάστατη δομή.

Εικ. 2.12. Τραπέζι της εποχής του Μπαρόκ με μαρμάρινο καπάκι και εντυπωσιακές επιχρυσωμένες ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις. Τα πόδια καταλήγουν στο πάνω μέρος σε μορφές γοργόνων με φτερά που στεφανώνονται από σχέδια ασπίδων και τρόπαιων. Κατασκευάστηκε το 1781 για το δεύτερο Τουρκικό δωμάτιο του παλατιών των Βερσαλλιών.

Εικ. 2.12.

2.3.3. ΒΙΚΤΩΡΙΑΝΟ ΣΤΥΛ

Η Αναγέννηση επηρέασε βαθύτατα όλες τις μορφές τέχνης στην Ευρώπη καθορίζοντας σε μεγάλο βαθμό τα στυλ που ακολούθησαν. Το Μπαρόκ είναι η εξέλιξη του ύστερου αναγεννησιακού στυλ ενώ το Ροκοκό είναι επηρεασμένο από την πρώτη περίοδο της Ιταλικής Αναγέννησης. Η Ευρώπη ακολουθούσε τις γενικές γραμμές που καθορίστηκαν κατά την περίοδο αυτή, μέχρι την δημιουργία ενός στυλ που αναβίωσε τον γοθικό ρυθμό στα έπιπλα. Η περίοδος αυτή ονομάζεται Βικτωριανή, από την βασίλισσα της Αγγλίας Βικτώρια, και διήρκεσε από το 1840 μέχρι το 1910. Κατά την διάρκεια αυτών των χρόνων η χώρα βρισκόταν σε μεγάλη ανάπτυξη έγιναν πολύ σημαντικές εφευρέσεις μηχανημάτων και εξαρτημάτων που οδήγησαν στην μαζική παραγωγή των επίπλων. Ήταν το πρώτο στυλ στην ιστορία που η παραγωγή του έγινε σε μεγάλους αριθμούς από βιομηχανίες, αλλά και το χρονικό σημείο που ο σχεδιαστής έχασε την προσωπική επαφή με τον πελάτη του.

Το Βικτωριανό στυλ αντλεί την έμπνευση του από το Μεσαιωνικό, Γοτθικό στυλ με μεγάλες και ασύμμετρες αναλογίες. Είναι σχεδόν συνώνυμο με ένας ύφος χλιδής, μεγαλοπρέπειας και πολυτέλειας στην διακόσμηση ενσωματώνοντας στοιχεία από διάφορους πολιτισμούς και καλλιτεχνικά ρεύματα. Καμπύλες με μία τάση υπερβολής, πολυτελείς ταπετσαρίες και πολύπλοκα σκαλίσματα και διακοσμητικά χαρακτηρίζουν τα έπιπλα της περιόδου. Τα ξύλα που προτιμούσαν ήταν το μαόνι, η καρυδιά και η τριανταφυλλιά ενώ συχνά συναντάται και δρυς, βαμμένη σε σκουρόχρωμες αποχρώσεις. Τα φυτικά μοτίβα κυριαρχούσαν στις θεματολογίες των διακοσμήσεων με ιδιαίτερη προτίμηση στην άμπελο, στα φύλλα της ακάνθου και στις σπείρες. Μία σημαντική ευρεσιτεχνία της περιόδου είναι η χρήση του ελατηρίου στα καθίσματα των καναπέδων και των πολυθρόνων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την βελτίωση των ταπετσαριών που χρησιμοποιούνταν αλλά και την εμβάθυνση

του καθίσματος ώστε να δημιουργηθεί ο χώρος για τα ελατήρια. Φυσικό ακόλουθο ήταν το κόντεμα των ποδιών των καρεκλών για να διατηρηθεί το εργονομικό ύψος του καθίσματος.

Εικ. 2.13 Κλασσικό δείγμα Βικτωριανού τύπου πολυθρόνας, κατασκευασμένη από μαόνι με ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις. Χαρακτηριστικό της εποχής είναι το κάθισμα με τα κουμπιά (καπιτονέ).

Εικ. 2.13.

2.4. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

2.4.1. “ARTS AND CRAFTS” ΚΑΙ “ART NOUVEAU”

Με το πέρασμα των χρόνων και την έλευση της βιομηχανικής εποχής, τα παραδοσιακά στυλ παραμερίστηκαν, δίνοντας την θέση τους σε έπιπλα που ταιριάζουν στην αντίληψη και την καθημερινότητα των σύγχρονων ανθρώπων. Στις αρχές του 20ου αιώνα, πολλοί ήταν οι καλλιτέχνες, οι αρχιτέκτονες και οι σχεδιαστές επίπλων που επιδίωκαν να αποβάλουν το αποπνικτικό, υπερβολικά διακοσμημένο ύφος της βικτωριανής εποχής. Ακολούθησαν δύο στυλ, το Arts and Crafts και η Art Nouveau, στυλ που δημιουργούσαν έπιπλα απλά, απέριττα, χωρίς επιτήδευση ούτε πολύπλοκα διακοσμητικά. Η ξυλόγλυπτη διακόσμηση σταδιακά παραγκωνίστηκε δίνοντας την θέση της σε απλές, ίσιες επιφάνειες των οποίων η ομορφιά προέρχεται από τις μορφές των επίπλων και τα φυσικά «νερά» του ξύλου.

Την αρχή έκανε το κίνημα Arts and Crafts που δημιουργήθηκε στο Μίσιγκαν των Ηνωμένων Πολιτειών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με ιδρυτή τον Gustav Stickley. Αυτό το στυλ

Εικ. 2.14.

ονομάζεται επίσης και Mission (αποστολή) ίσως επειδή η κεντρική φιλοσοφία του ήθελε το έπιπλο να είναι λειτουργικό και να έχει μία κυρίως αποστολή. Χαρακτηριστικά του είναι οι ίσιες γραμμές, τα αφηρημένα σχέδια και η πρωτότυπη τεχνική και τεχνοτροπία. Η Art Nouveau, που δημιουργήθηκε στην Γαλλία την ίδια περίοδο, είχε βασικές διαφορές από το κίνημα Arts and

Εικ. 2.14. Τραπέζι σε σχέδιο του Gustav Stickley, δημιουργού του κινήματος Arts and Crafts.

Crafts. Δημιούργησε έπιπλα με ελεύθερες γραμμές και καμπύλες, με κυματοειδή σχέδια συνήθως βασισμένα σε μια φυσική εικόνα. Η γυναικεία μορφή και οι καμπύλες μορφές των λουλουδιών και των αμπελιών αποτέλεσαν έμπνευση για τους σχεδιαστές της περιόδου. Η ξυλογλυπτική χρησιμοποιείται περιορισμένα με πιο κοινά μοτίβα τα φύλλα της αμπέλου, λουλούδια διαφόρων ειδών, κισσούς και μούρα.

Εικ. 2.15. Καρέκλα του Ισπανού αρχιτέκτονα και σχεδιαστή Antoni Gaudi. Χαρακτηριστικό δείγμα των μορφών που ενέπνευσαν την art Nouveau.

Εικ. 2.15.

2.4.2. “ART DECO” ΚΑΙ MONTEPNO ΣΤΥΛ

Στα χρόνια μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, προέκυψε ένα νέο στυλ το art Deco. Σε έναν κόσμο που γοητευόταν ολοένα και περισσότερο από την ταχύτητα και την τεχνολογία, μεγάλοι σχεδιαστές ανακάλυψαν την ομορφιά των απλών γεωμετρικών γραμμών, μορφών και αφηρημένων συνθέσεων. Το Art Deco χαρακτηρίζεται από την ελεύθερη χρήση κύκλων, τριγώνων και παράλληλων γραμμών, την ισχυρή αντίθεση στο χρώμα ή/και τη σύσταση των υλικών. Κυριαρχούν ελεγχόμενες, στρογγυλεμένες γραμμές, ενώ τα έπιπλα είναι λιγότερο διακοσμημένα με παντελή έλλειψη ξυλόγλυπτης διακόσμησης. Η Art Deco ήταν ο προπομπός του μοντέρνου στυλ, το οποίο με τη σειρά του οδήγησε σε αυτό που σήμερα αποκαλούμε σύγχρονο στυλ.

Εικ. 2.16.

Εικ. 2.16. Βιβλιοθήκη των μέσων της δεκαετίας του '30 σε κλασσικές γραμμές της Art Deco

Όταν αναφερόμαστε στο “μοντερνισμό” ή αλλιώς στο “μοντέρνο” στυλ επίπλου, εννοούμε την έκφραση του απλού στο σχέδιο, τα ιδιαίτερα φίνα, μινιμαλιστικά (λιτά) έπιπλα

που αποτέλεσαν αναπόσπαστο μέρος της μοντέρνας τέχνης, σχεδιασμού και αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα. Το επόμενο βήμα του μοντέρνου design έγινε μετά το δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο όταν Σκανδιναβοί, Ιταλοί και Αμερικάνοι σχεδιαστές, δημιούργησαν δυνατά, ευθυγραμμισμένα και εντυπωσιακά έπιπλα μέσα από λαμπρά και δραματικά σχέδια. Οι Μεταμοντερνιστές των μέσων του αιώνα έθεσαν έτσι τις βάσεις που σημάδεψαν ολόκληρο τον 20ο αιώνα υπηρετώντας μια βασική αρχή ότι δεν υπήρχαν κανόνες και στερεότυπα αδιάβλητα και αδιαπέραστα, τα οποία έπρεπε να ακολουθούν χωρίς παρεκκλίσεις.

2.4.3. Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους και την εγκατάσταση του Όθωνα και των Αντιβασιλέων στην Ελλάδα, ήρθε και το λεγόμενο νεοκλασικό στυλ. Αποτελούσε την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος σε πολλούς τομείς της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής της χώρας. Οποιαδήποτε σύνδεση με τις τέχνες που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια των «σκοτεινών χρόνων» της Τουρκοκρατίας, διακόπηκε σαν βάρβαρη και υποδεέστερη. Δυστυχώς αυτό οδήγησε στον παραγκωνισμό κορυφαίων λαϊκών τεχνών όπως η ξυλογλυπτική, η υφαντική, η κεραμουργία και πολλές άλλες. Με την πάροδο των χρόνων πολλά από τα μυστικά της ξυλογλυπτικής τέχνης χάθηκαν, και μόνο χάρη στη θέληση κάποιων μελετητών διασώζονται ιστορικά στοιχεία μέχρι τις μέρες μας[19]. Όπως θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο, η ελληνική λαϊκή ξυλογλυπτική χωρίζεται σε ποιμενική, ναυτική, εκκλησιαστική και αστική. Από αυτές οι δύο πρώτες παρέμειναν αναλλοίωτες στο χρόνο και εξαφανίστηκαν σταδιακά με τα επαγγέλματα που εκφράζουν.

Η εκκλησιαστική ξυλογλυπτική άρχισε να ξαναζεί κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, κυρίως με την επίδραση μιας ομάδας αρχιτεκτόνων και άλλων πνευματικών ανθρώπων. Η τάση προς το λεγόμενο «βυζαντινό» ύφος και η καλλιγραφική απόδοση δημιούργησαν μία παράδοση ψυχρών έργων, που αγνόησε τις θαυμαστές επιτεύξεις των μαστόρων της Τουρκοκρατίας. Τελευταία, οι ξυλογλύπτες άρχισαν να αντλούν θέματα και να επηρεάζονται από την αντίληψη των έργων του 18ου και 19ου αιώνα. Αυτό δίνει καινούργια ζωντάνια στη σύγχρονη εκκλησιαστική ξυλογλυπτική και δημιουργεί ευοίωνη προοπτική[18].

Η προσαρτημένη στο οικοδόμημα αστική ξυλογλυπτική περιορίζεται για την ώρα σε σπίτια ή ιδρύματα με παραδοσιακή αρχιτεκτονική μορφή. Αν και ο αριθμός των έργων παραμένει μικρός, η σημασία τους είναι μεγάλη, γιατί αποτελούν πειστικές μαρτυρίες για την αρχοντιά και ζεστασιά που δημιουργούν στους εσωτερικούς χώρους. Η επιλοιοία προσπαθεί να προσαρμόσει στοιχεία της παράδοσης στο σύγχρονο τρόπο ζωής, με αποτελέσματα ποικίλης επιτυχίας. Η αλλαγή της κλίμακας, η μεταφορά αυτούσιων θεμάτων από άλλες ύλες, οι απαιτήσεις του αστού πελάτη, η έλλειψη καθοδήγησης, δημιουργούν προβλήματα που οι χειροτέχνες μας προσπαθούν να λύσουν με τα δικά τους εφόδια. Μεγαλύτερη επιτυχία σημειώνει η ξυλογλυπτική μικρών αντικειμένων, ενθυμίων, διαφόρων διακοσμητικών[18].

3.ΠΡΩΤΕΣ ΥΛΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗΣ

3.1. ΠΡΩΤΕΣ ΥΛΕΣ

3.1.1. ΕΙΔΗ ΞΥΛΩΝ

Το ξύλο σαν πρώτη ύλη έχει τεράστια σημασία για τον άνθρωπο, καθώς χρησιμοποιείται με ποικίλους τρόπους στις διάφορες ανθρώπινες δραστηριότητες από την αρχή της ιστορίας. Από ξύλο κατασκευάστηκαν τα πρώτα εργαλεία, οι κατοικίες και τα οικιακά σκεύη, χρησιμοποιήθηκε ως καύσιμο υλικό αλλά και ως μέσο καλλιτεχνικής έκφρασης. Με την πάροδο των χρόνων και την ανάπτυξη της τεχνολογίας ανακαλύφθηκαν πολλές νέες χρήσεις του υλικού, στην φυσική του μορφή είτε με την μορφή των διάφορων παραγώγων του. Πολλές από τις παραδοσιακές του χρήσεις παραμερίστηκαν καθώς ήρθαν στο προσκήνιο νέα τεχνητά υλικά με μικρότερο κόστος και σε κάποιες περιπτώσεις με καλύτερες ιδιότητες. Βέβαια, η αξία του ξύλου ως πρώτη ύλη είναι απλησίαστη τόσο από την αισθητική του πλευρά όσο και από την πλευρά των μηχανικών του ιδιοτήτων.

Εικ. 3.1.

Εικ. 3.1. Διάφορα ξύλινα αντικείμενα καθημερινής χρήσης.

Όπως είναι γνωστό, διαφορετικά είδη ξύλων έχουν χρησιμοποιηθεί για διαφορετικές εργασίες, πάντα ανάλογα με το επιθυμητό τελικό αποτέλεσμα. Αν αυτό που κατασκευάζουμε θα χρησιμοποιηθεί σε εξωτερικό χώρο εκτεθειμένο στις καιρικές συνθήκες, θα επιλεγεί ένα σκληρό και ανθεκτικό ξύλο, όπως η ακακία, η δρυς ή το κέδρο (άρκευθος). Αν αντίθετα η κατασκευή μας θα χρησιμοποιηθεί σε εσωτερικούς χώρους θα προτιμήσουμε ένα ξύλο όπως η οξυά ή η σημύδα. Για ένα μουσικό όργανο θα προτιμήσουμε ερυθρελάτη ή έβενο ενώ σε οικοδομικές κατασκευές συνηθίζεται η πεύκη, σε έπιπλα επίσης η δρυς, η οξυά ή το δεσποτάκι (φράξος) κ.α.

Γίνεται κατανοητό, λοιπόν, πως το κάθε είδος ξύλου έχει διαφορετικές ιδιότητες και συμπεριφορές ανάλογα με την σύστασή του. Αν λάβουμε υπ' όψη και την πολυπλοκότητα της εσωτερικής δομής του καθώς και τη διαφορετική συμπεριφορά του κατά την κατεργασία στις διάφορες κατευθύνσεις, είναι προφανές πως η επιλογή του κατάλληλου ξύλου στην ξυλογλυπτική (που αποτελεί το αντικείμενο της εργασίας μας) είναι καθοριστικής σημασίας. Είναι απαραίτητο για τον ξυλογλύπτη να μπορεί να αναγνωρίσει τα διάφορα είδη ξύλων αλλά και να γνωρίζει τις ιδιότητες, τη δομή και τη συμπεριφορά τους κατά την κοπή με τα διάφορα εργαλεία. Με αυτόν τον τρόπο θα έχει καλύτερο αισθητικό αποτέλεσμα αλλά μεγαλύτερη απόδοση στην εργασία του. [9]

Η επιλογή του ξύλου πρέπει να γίνεται με γνώμονα το είδος γλυπτικής που θα εφαρμοστεί. Τα σκληρά ξύλα στραβώνουν, γι' αυτό και χρησιμοποιούνται για ολόγλυφα, τρισδιάστατα ξυλόγλυπτα με αρκετό όγκο γύρω από τον άξονα τους (εικ. 3.2). Αντίθετα, για επίπεδα, μονοδιάστατα ξυλόγλυπτα προτιμούνται τα μαλακά ξύλα για να αποφεύγονται οι στρεβλώσεις. Επίσης, η εμφάνιση των «νερά» του ξύλου παίζει μεγάλο ρόλο στην επιλογή του. Τα εμφανή και έντονα «νερά» θα έχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα σε μεγάλες και απλές μορφές αλλά θα μειώσουν αισθητικά ένα μικρό ξυλόγλυπτο με συγκεκριμένο μοτίβο. Ένα ξύλο με λιγότερο εμφανή «νερά» είναι πιο κατάλληλο για ομοιόμορφο και συμμετρικό σκάλισμα. [38]

Εικ. 3.2.α

Εικ. 3.2.α,β. Πάνω έχουμε ένα παράδειγμα επίπεδου ξυλόγλυπτου σχεδίου ενώ δεξιά είναι ένα ολόγλυφο με όγκο προς όλους τους άξονες.

Εικ. 3.2.β

Ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό για την επιλογή του είδους ξυλείας είναι ο διαχωρισμός του πρώιμου και όψιμου ξύλου μέσα στους αυξητικούς δακτυλίους. Αυτός ο διαχωρισμός έχει ως αποτέλεσμα να εμφανίζεται μαλακότερο το πρώιμο και σκληρότερο το όψιμο ξύλο, δημιουργώντας πρόβλημα τόσο στην κατεργασία με τα σκαρπέλα αλλά και στο γυαλοχαρτάρισμα της τελικής επιφάνειας. Αυτό το φαινόμενο είναι πιο έντονο στα κωνοφόρα, ρητινώδη είδη όπως το πεύκο, το έλατο και το κυπαρίσσι. [38]

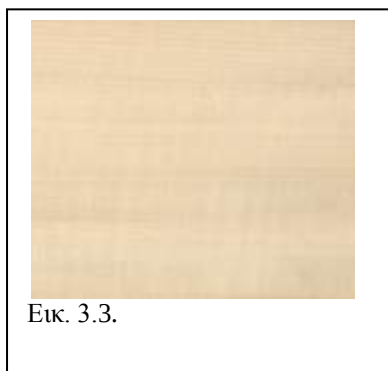
Μέχρι τα μέσα του περασμένου αιώνα, οι επιλογές των Ελλήνων ξυλογλυπτών περιοριζόταν στα είδη της ελληνικής χλωρίδας. Στην εκκλησιαστική ξυλογλυπτική έχει χρησιμοποιηθεί κατά κύριο λόγο η καρδιά και λιγότερο το φλαμούρι ενώ στην αστική ξυλογλυπτική συναντάται κυρίως η καστανιά[21]. Άλλα είδη ξύλου που έχουν χρησιμοποιηθεί είναι η ρίζα ερείκης, η κρανιά, η αγριαχλαδιά (γκορτσιά), το πυξάρι, η ελιά, το σφενδάμι, το κυπαρίσσι, το πουνάρι και το κέδρο [9]. Ακόμη πιο σπάνια μπορούν να συναντηθούν κάποια τροπικά ξύλα όπως ο έβενος, τα οποία ήταν βεβαίως πολύ περιορισμένα κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Στις μέρες μας οι ξυλογλύπτες χρησιμοποιούν τα παραδοσιακά είδη ξύλου αλλά και πολλά εισαγόμενα είδη που παλιότερα δεν ήταν διαθέσιμα, όπως η αμπούρα (abura, bahia), το μαόνι (mahogany), το νιαγκόν (niangon), το βένγκε (wenge) και ο έβενος (ebony). [38]

Σε παράρτημα που ακολουθεί στο τέλος της εργασίας θα παρουσιαστούν συνοπτικά οι ιδιότητες των 9 σημαντικότερων ειδών ξύλου που χρησιμοποιούν σήμερα οι έλληνες ξυλογλύπτες.[9]Αυτά είναι :

1. Φλαμούρι (Εικ. 3.3)

2. Οξιά η ευρωπαϊκή (Εικ. 3.4)
3. Δρύς Αμερικής λευκή (Εικ. 3.5)
4. Καρυδιά η ευρωπαϊκή (Εικ. 3.6)
5. Μαύρη Πεύκη (Εικ. 3.7)
6. Σφένδαμος (Εικ. 3.8)
7. Πυξάρι (Εικ. 3.9)
8. Ελιά Ανατολικής Αφρικής (Εικ. 3.10)
9. Μαόνι Αμερικής (Εικ. 3.11)

Τα σημαντικότερα είδη ξυλείας που χρησιμοποιούνται στην ξυλογλυπτική στην Ελλάδα.

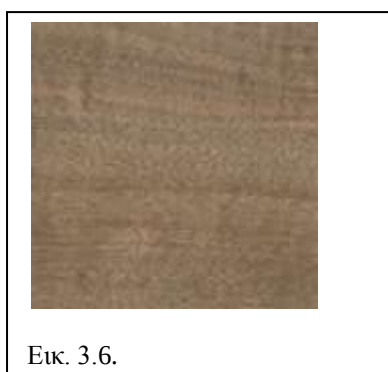
Εικ. 3.3. Φλαμούρι

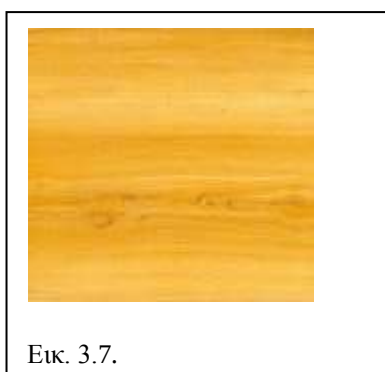
Εικ. 3.4. Οξιά η Ευρωπαϊκή

Εικ. 3.5. Δρύς Αμερικής Λευκή

Εικ. 3.6. Καρυδιά η ευρωπαϊκή

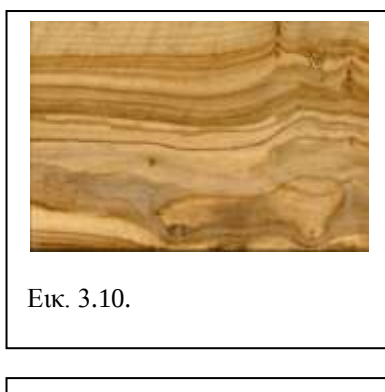
Εικ. 3.7. Μαύρη Πεύκη

Εικ. 3.8. Σφένδαμος

Εικ. 3.9. Πυξάρι

Εικ. 3.10. Ελιά Ανατολικής Αφρικής

Εικ. 3.11. Μαόνι

3.1.2. ΚΟΠΗ ΠΡΙΣΤΩΝ, ΞΗΡΑΝΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο Κεφάλαιο, η σωστή επιλογή του είδους ξυλείας από τον ξυλογλύπτη είναι καθοριστικής σημασίας για το άρτιο τελικό αποτέλεσμα. Όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε, πως μέχρι η ξυλεία να καταλήξει στον πάγκο του τεχνίτη έχει περάσει από διάφορα στάδια και από πολλά χέρια. Ξεκινώντας από τη δασική συγκομιδή, τη μεταφορά, την πρίση, την ξήρανση και τέλος την αποθήκευση των έτοιμων πριστών. Για να μπορέσουμε να έχουμε το καλύτερο αποτέλεσμα από κάθε δασικό είδος, πρέπει να δοθεί προσοχή σε κάθε στάδιο του ταξιδιού της ξυλείας.

Όλα ξεκινάνε στα δάση, τα σημεία υλοτομίας των περισσότερων ειδών που χρησιμοποιούνται στην ξυλογλυπτική. Η υλοτομία πρέπει να γίνεται κατά τους φθινοπωρινούς και χειμερινούς μήνες, περιόδους κατά τις οποίες το ξύλο δεν είναι γεμάτο με χυμούς καθώς βρίσκεται σε «καταστολή» λόγω του κρύου. Επίσης, κατά την διάρκεια αυτών των μηνών περιορίζεται η προσβολή του ξύλου από μύκητες που υποβαθμίζει σημαντικά την ποιότητα της ξυλείας [10]. Η συγκομιδή πρέπει να γίνεται μέσω επιλογικής υλοτομίας από ειδικευμένο προσωπικό, όπου τα επιλεγμένα δέντρα θα είναι διάσπαρτα στην συστάδα. Με αυτό τον τρόπο διασφαλίζουμε την αειφορικότητα της παραγωγής και την βελτίωση της βιοποικιλότητας των δασών [5]. Παρόλα τα παραπάνω σε κάποιες περιοχές της Ελλάδας οι παλιοί επιπλοποιοί προτιμούσαν να υλοτομούν κάποια είδη ξυλείας όπως η δρύς, τους ξηρότερους μήνες του χρόνου. Για παράδειγμα στην Κρήτη υλοτομούσαν κατά τη λίγωση (άδειασμα) του φεγγαριού τον Αυγούστο. Ο λόγος που έκανε τους παλιούς μαραγκούς να υλοτομούν τότε ήταν ότι σε αυτή τη φάση της σελήνης ο λάθρακας, (ένα σκουλήκι που ζει μέσα στα δέντρα) κοιμάται και δεν προσβάλλει το ξύλο. Απέφευγαν έτσι το σκουλίκιασμα ή αλλιώς το λαθράκιασμα των ξύλων.

Εικ. 3.12.

Εικ. 3.12. Σε πολλές περιπτώσεις ο καθαρισμός του φλοιού των κορμών και των κλαδιών γίνεται απ' ευθείας στο σημείο υλοτομίας.

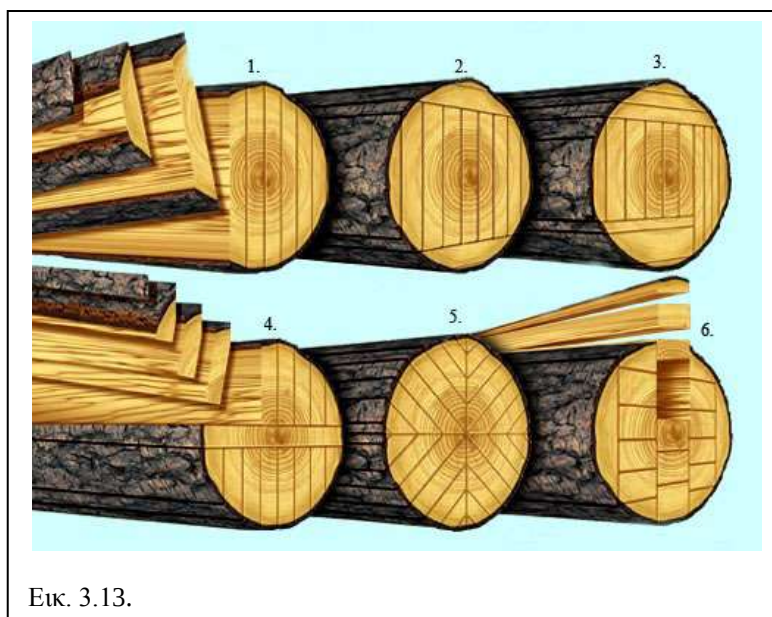
Η μεταφορά από τα σημεία υλοτομίας είναι σημαντικό να πραγματοποιείται όσο το δυνατόν συντομότερα καθώς η παραμονή των κορμοτεμαχίων στο ύπαιθρο αυξάνει τις πιθανότητες υποβάθμισής τους. Για την σωστή συντήρησή τους, μέχρι την μετατροπή σε πριστά, πρέπει να μεταφερθούν σε επίπεδο, ανοιχτό προς τον ορίζοντα χώρο με καλά αποστραγγιζόμενο έδαφος (κορμοπλατεία). Εκεί μπορούν να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα, ανάλογα με τις συνθήκες, για την προφύλαξη τους από επίδραση μυκήτων, εντόμων καθώς και από τις ραγάδες και τα σχισίματα που προκαλούνται από την επίδραση ακανόνιστης

ξήρανσης[10]. Τα παλιότερα χρόνια, τα ξύλα μετά την κοπή τους και έναν πρόχειρο τετραγωνισμό τοποθετούνταν μέσα σε τρεχούμενο νερό για τρία, τέσσερα ή και πέντε χρόνια. Με αυτόν τον τρόπο αποβάλλονταν οι περισσότεροι χυμοί του, απονεκρωνόταν οι ίνες του ώστε να μην παθαίνει συστολή, στρέβλωση ή σχίσσιμο [21]. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις το ξύλο θα βραζότανε για ώρες ή και ακόμη σκεπάζονταν με κοπριά ώστε να βοηθήσει στην ξήρανση του. [30]

Η κοπή του κορμού σε σανίδες μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους ανάλογα με την διάμετρο και την χρήση για την οποία προορίζεται (εικ. 3.13). Κατά κανόνα στην ξυλογλυπτική δεν χρησιμοποιείται το εσωτερικό, ανώριμο μέρος του κορμού (εντεριώνη) καθώς έχει την τάση να στραβώνει [38]. Ιδανικές θεωρούνται οι εφαπτομενικές τομές από το εξωτερικό μέρος του κορμού, κομμένες με προσοχή ώστε τα «νερά» του ξύλου να είναι παράλληλα με την τομή. Σε αντίθετη περίπτωση το σκαρπέλο θα δυσκολεύεται να προχωρήσει κόντρα στα «νερά», με αποτέλεσμα την φθορά του εργαλείου αλλά και πιθανό σπάσιμο του γλυπτού.

Εικ. 3.13. Μέθοδοι πρίσης: 1. Απ' ευθείας πρίση κορμού με πολυπρίονα ή ταινιοπρίονα, 2. Πρίση ύστερα από πρό-πλάση, 3. Τμηματική πρίση σε ταινιοπρίονα με στρέψη του κορμού μετά από κάθε κοπή, 4 και 5. Τμηματική πρίση σε ταινιοπρίονα με παραγωγή ακτινωτών πριστών, 6. Πρίση για παραγωγή καδρονιών [42].

Εικ. 3.13.

Το στάδιο που ακολουθεί την κοπή των πριστών είναι η ξήρανσή τους μέχρι τα ποσοστά υγρασίας να έρθουν στα επιθυμητά επίπεδα, ανάλογα με την χρήση για την οποία προορίζονται. Εφόσον μιλάμε για ξυλόγλυπτα που θα παραμείνουν σε εσωτερικό χώρο, η υγρασία πρέπει να κατέβει στο 7 – 8 (9) % ενώ στην περίπτωση της εξωτερικής χρήσης αρκεί υγρασία 10 – 16 % [10]. Αν σκαλιστεί νωπό ξύλο, τότε το ίδιο το ξύλο όπως και τα εργαλεία θα ξεβάψουν ενώ το ξύλο θα ξεφλουδίζει και θα στεγνώσει ακανόνιστα και δεν θα παραμείνει αναλλοίωτο σχηματικά[38]. Οι διαστάσεις και οι αναλογίες του μπορεί να αλλοιωθούν, οπότε συνιστάται το σκάλισμα ξηραμένης ξυλείας. Οι βασικές μέθοδοι ξήρανσης του ξύλου είναι δύο : η φυσική και η τεχνητή ξήρανση με θερμό και υγρό αέρα. Και στις δύο μεθόδους οι παράγοντες που προκαλούν την ξήρανση είναι: η θερμοκρασία στο χώρο ξήρανσης, η σχετική υγρασία και η κυκλοφορία του αέρα [10].

Η φυσική ξήρανση επιτυγχάνεται με την κατάλληλη στοίβαξη των πριστών σε ένα ανοιχτό, επίπεδο χώρο, χωρίς ποώδη βλάστηση και αν είναι δυνατόν με στέγαστρο. Τα ξύλα τοποθετούνται έτσι ώστε να έχουν μεταξύ τους κενό 2-2,5 εκ. τόσο στην οριζόντια όσο και στην κατακόρυφη κατεύθυνση. Γι' αυτό τον λόγο χρησιμοποιούνται πηχάκια της ανάλογης διατομής ως διαχωριστικά στην κατακόρυφη κατεύθυνση, τα οποία τοποθετούνται προσεκτικά το ένα ακριβώς πάνω από το άλλο. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η ελεύθερη κυκλοφορία του αέρα ανάμεσα στα πριστά, που είναι απαραίτητη για την σωστή ξήρανση τους. Ο χρόνος διάρκειας της ξήρανσης εξαρτάται από πολλούς παράγοντες όπως το είδος

ξύλειας, η διατομή των πριστών, ο τρόπος στοίβαξης, οι κλιματικές συνθήκες και άλλα. Γενικά, μπορούμε να πούμε πως η φυσική ξήρανση των κωνοφόρων είναι ταχύτερη και ευκολότερη από αυτή των πλατυφύλλων, τα οποία έχουν την τάση να ραγαδώνονται και να στρεβλώνουν, όταν συμβεί ταχεία επιφανειακή ξήρανση[10].

Η τεχνητή ξήρανση απαιτεί την ύπαρξη ειδικών θαλάμων όπου υπάρχει δυνατότητα ρύθμισης της θερμοκρασίας, της σχετικής υγρασίας και της κυκλοφορίας του αέρα. Τα πριστά στοιβάζονται όπως και στη φυσική ξήρανση με την διαφορά πως αφήνονται μεταξύ τους μόνο τα κατακόρυφα κενά ενώ οριζόντια τοποθετούνται κολλητά μεταξύ τους. Στο πρώτο στάδιο της διαδικασίας τα πριστά θερμαίνονται με αργούς ρυθμούς σε περιβάλλον υψηλής σχετικής υγρασίας και στη συνέχεια ακολουθεί η ξήρανση με σταδιακή μείωση της σχετικής υγρασίας του αέρα και αύξηση της θερμοκρασίας. Όταν φτάσουμε στα επιθυμητά επίπεδα πραγματοποιείται η εξομοίωση της υγρασίας όλων των πριστών. Η τεχνητή ξήρανση είναι ταχύτερη από την φυσική και δεν εξαρτάται από τις τοπικές κλιματολογικές συνθήκες, όμως έχει αυξημένο κίνδυνο δημιουργίας σφαλμάτων ή και αχρήστευσης του ξύλου, αν δεν ακολουθηθούν τα κατάλληλα για κάθε είδος προγράμματα ξήρανσης [10].

3.2. ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗΣ

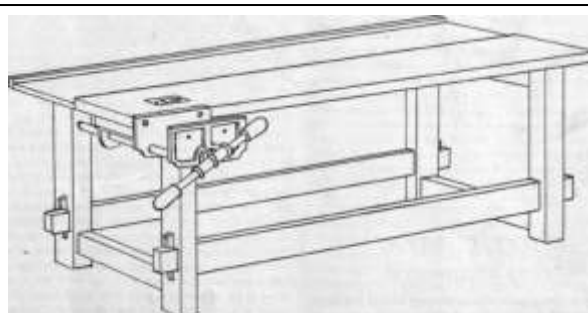
Σε ένα εργαστήρι ξυλογλυπτικής μπορούν να βρεθούν πολλών ειδών εργαλεία είτε χειρός είτε μηχανοκίνητα, που εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς και χρησιμεύουν σε διαφορετικές φάσεις του σκαλίσματος. Είναι καθοριστικής σημασίας για τον τεχνίτη να έχει στην κατοχή του και να ξέρει να χρησιμοποιεί και να συντηρεί τα διάφορα εργαλεία που θα διευκολύνουν την εργασία του. Εξίσου σημαντικός είναι και ο πάγκος εργασίας που θα πρέπει να πληροί κάποιες προϋποθέσεις για άνετη εργασία. Απαραίτητα είναι και τα διάφορα βοηθητικά εξαρτήματα-εργαλεία όπως οι σφιγκτήρες, τα σφυριά, οι πλάνες που χρησιμοποιούνται πολύ συχνά. Τα εργαλεία του ξυλογλύπτη δεν έχουν και πολλές διαφορές από εποχή σε εποχή, εκτός ίσως από τα κράματα των μετάλλων που χρησιμοποιήθηκαν.

3.2.1. ΠΑΓΚΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η εργασία του ξυλογλύπτη περιλαμβάνει πολύωρη ορθοστασία και καταπόνηση της μέσης και των χεριών από την χειρωνακτική εργασία. Γι' αυτόν το λόγο είναι απαραίτητο ο πάγκος εργασίας να είναι κατασκευασμένος με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετεί λειτουργικά τις ανάγκες της εργασίας. Πρέπει να είναι σταθερή κατασκευή από σκληρό ξύλο για να αντέχει τα χτυπήματα του σφυριού χωρίς να μετακινείται. Το καπάκι προεξέχει από τις τραβέρσες τουλάχιστον 10 εκ. ώστε να μπορούν να πιάσουν οι σφιγκτήρες ενώ στην μία πλευρά του δημιουργείται μία εσοχή για τα εργαλεία. Οι ενώσεις των ποδιών με τις τραβέρσες γίνονται με περαστά μόρσα με σφήνες ή με σύγχρονου τύπου μεταλλικές συνδέσεις που θα έχουν δυνατότητα ρύθμισης (Εικ. 3.14 και 3.15). Είναι χρήσιμο να υπάρχει και ένα δεύτερο καπάκι στο κάτω μέρος του πάγκου που θα χρησιμεύει ως ράφι αποθήκευσης των εργαλείων. Συνηθίζεται να τοποθετούνται σταθεροί σφιγκτήρες (μέγγκες) στα δύο άκρα του καπακιού, ο ένας να σφίγγει κατά μήκος του πάγκου και ο άλλος κατά το πλάτος.[9],[38]

Οι γενικές διαστάσεις ενός πάγκου είναι :

- Ύψος : περίπου 90 εκ.
- Πλάτος : 65 εκ. ο μονός και 105 εκ. ο διπλός πάγκος
- Μήκος : 200 εκ.

Εικ. 3.14.

Εικ. 3.14. Παραδοσιακή μορφή πάγκου ξυλογλύπτη με μέγγκεν στη μία πλευρά και συνδέσεις με περαστά μόρσα και σφήνες

Εικ. 3.15.

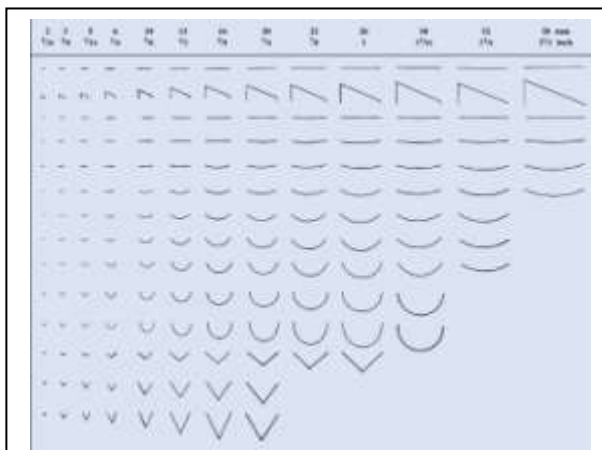
Εικ. 3.15. Μοντέρνος πάγκος ξυλογλύπτη με μεταλλικές συνδέσεις, δύο μέγγκες στο καπάκι και συρτάρι για αποθήκευση των εργαλείων

3.2.3. ΒΑΣΙΚΑ ΧΕΙΡΟΚΙΝΗΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΚΟΠΗΣ

Τα βασικά εργαλεία κοπής ενός ξυλογλύπτη είναι τα σκαρπέλα, τα οποία διατίθενται σε απλά ή πολύπλοκα σχήματα, ανάλογα με το είδος της εργασίας για την οποία χρησιμοποιούνται. Οι διάφορες μορφές τους είναι αποτέλεσμα συσσωρευμένης πείρας και τεχνικής εκατοντάδων ετών. Το μεταλλικό μέρος του εργαλείου, που είναι φτιαγμένο από υψηλής ποιότητας ατσάλι, πωλείται μη ακονισμένο και χωριστά από την λαβή στα καταστήματα του εμπορίου. Η λάμα πρέπει να έχει πάχος 3 – 4 χιλ. και μήκος περίπου 9 εκ. Οι λαβές κατασκευάζονται συνήθως από τον ίδιο τον τεχνίτη από σκληρό ξύλο ή αγοράζονται έτοιμες από το ίδιο κατάστημα. Τα ποιοτικά σκαρπέλα είναι ακριβά και γι' αυτό το λόγο πρέπει να φυλάσσονται σε κατάλληλες θήκες και να τροχίζονται συχνά και με ακρίβεια. [9]

Ανάλογα με το σχήμα της λάμας τους τα σκαρπέλα διαχωρίζονται σε ίσια, καμπύλα (με ανοιχτή ή με κλειστή καμπύλη) και γωνιακά. Κάθε σχήμα λάμας διατίθεται σε πολλές διαστάσεις (Εικ. 3.16). Αν και έχει καθιερωθεί ο όρος «σκαρπέλο» για όλα τα εργαλεία αυτού του είδους, στην πραγματικότητα σκαρπέλο είναι το εργαλείο με ίσια λάμα ενώ οι άλλες μορφές έχουν και διαφορετικά ονόματα.

Εικ. 3.16. Οι μορφές των διαφόρων σκαρπέλων του εμπορίου και οι διαστάσεις (σε χιλιοστά και σε ίντσες) στις οποίες διατίθενται.

Εικ. 3.16.

Έτσι, ανάλογα με την μορφή της κόψης τους μπορούν να τοποθετηθούν στις εξής κατηγορίες :

- Αυτά που έχουν ίσια κόψη και λέγονται **σκαρπέλα** (Εικ. 3.17.).

Η κατεύθυνση της αιχμής μπορεί να είναι κάθετη ή λοξή προς τον άξονα του εργαλείου. Χρησιμοποιούνται κυρίως στα αρχικά στάδια εργασίας και μόνο σε σχέδια που αποτελούνται από ίσιες γραμμές.

Εικ. 3.17. Μία συλλογή ίσιων σκαρπέλων σε διάφορες διαστάσεις.

Εικ. 3.17.

- Αυτά που έχουν κόψη με ανοιχτή καμπύλη και λέγονται **σγρόμπιες**. (Εικ. 3.18.)

Η λάμα έχει ανοιχτό καμπύλο σχήμα (μικρότερο των 180°) όπως και η αιχμή της. Οι σγρόμπιες χρησιμοποιούνται για την δημιουργία μικρών ή μεγάλων κοιλοτήτων ή κάθετων τομών σε καμπύλα σχέδια.

- Αυτά που έχουν κόψη με κλειστή καμπύλη και λέγονται **λούκια**. (Εικ. 3.18.)

Σε αυτά τα σκαρπέλα η λάμα έχει κλειστό καμπύλο σχήμα (μεγαλύτερο των 180°). Χρησιμοποιούνται σε παρόμοιες περιπτώσεις με τις σγρόμπιες.

Εικ. 3.18.

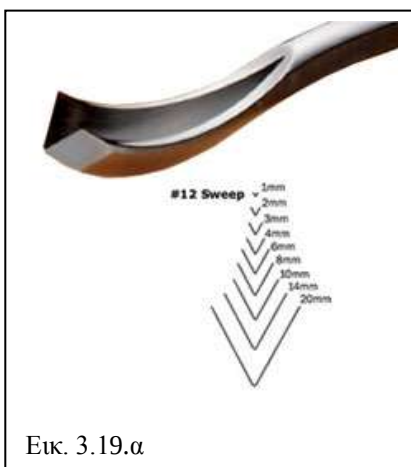
Εικ. 3.18. Λούκια και σγρόμπιες

- Αυτά που έχουν κόψη με γωνία και λέγονται **τρίγωνα**.

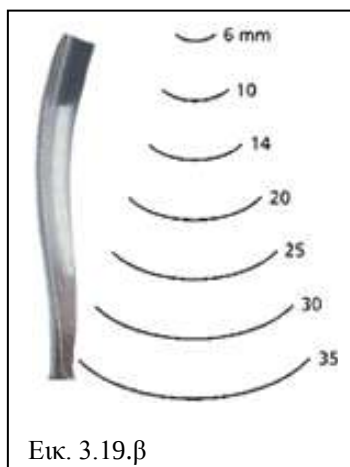
Τα τρίγωνα σκαρπέλα φέρουν αιχμή σχήματος V σε ποικιλία γωνιών. Οι πιο συνηθισμένες γωνίες αιχμών κοπής είναι 30° , 45° και 60° . Χρησιμοποιούνται για την δημιουργία αυλακιών τριγωνικής διατομής.

- Αυτά που έχουν λάμα με κλίση στον άξονα της και λέγονται σκαρπέλα **ειδικής μορφής**. (Εικ. 3.19.)

Πρόκειται για σκαρπέλα με ποικίλης καμπυλότητας άξονα και ειδικές μορφές γωνιών κοπής, όπως για παράδειγμα σχήματος V ή μορφής ανάποδου Π ή ουράς ψαριού, κλπ.[38],[9]

Εικ. 3.19.α

Εικ. 3.19.β

Εικ. 3.19.γ

Εικ. 3.19.α,β,γ. Κάποια παραδείγματα σκαρπέλων ειδικής μορφής.

3.2.3. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ - ΑΚΟΝΙΣΜΑ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ ΚΟΠΗΣ

Η φθορά των κοπτικών εργαλείων είναι φυσικό ακόλουθο της συχνής χρήσης τους. Το αποτέλεσμα της εργασίας του τεχνίτη εξαρτάται άμεσα από την κατάσταση των σκαρπέλων του και γι' αυτό πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην συντήρηση και στο ακόνισμα τους. Κάθε είδος σκαρπέλου απαιτεί διαφορετικό τρόπο ακονίσματος, με διαφορετικό ακόνι ανάλογα με το σχήμα της λάμας του. Γενικά, μπορούμε να ξεχωρίσουμε τρία στάδια στην διαδικασία συντήρησης των κοπτικών εργαλείων :

- **Το τρόχισμα.**

Η διαδικασία του τροχίσματος πραγματοποιείται με την βοήθεια τροχού για μέταλλα ή σμυριδόπανου. Δεν είναι απαραίτητο να γίνει τρόχισμα σε κάθε συντήρηση του εργαλείου αλλά μόνο κατά την αρχική αγορά του ή σε περίπτωση πολύ μεγάλης φθοράς της αιχμής.

Κατά το τρόχισμα μορφοποιούμε την μία άκρη της αιχμής δίνοντας μία κλίση $12^\circ - 30^\circ$ που ονομάζεται καλέμι. Πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή ώστε να μην υπερθερμανθεί η λάμα από την τριβή γιατί μπορεί να καταστραφεί η σύσταση του χάλυβα. Γι' αυτόν το λόγο, η διαδικασία διακόπτεται ανά τακτά διαστήματα και γίνεται εμβάπτιση του εργαλείου σε νερό. [9]

- **Το ακόνισμα.**

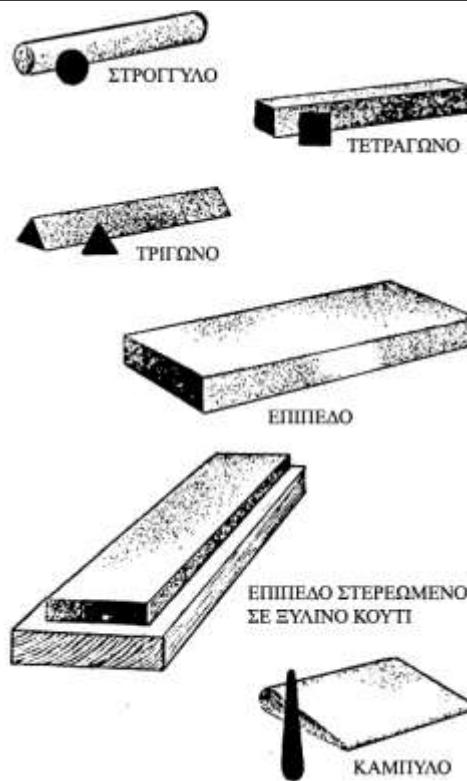
Το ακόνισμα των σκαρπέλων είναι μία διαδικασία που απαιτεί μεγάλη προσοχή, τεχνογνωσία αλλά και εμπειρία από τον τεχνίτη. Πραγματοποιείται με τη βοήθεια ειδικών πετρών, οι οποίες ονομάζονται ακόνια και μπορεί να είναι φυσικής προέλευσης (σχιστόλιθοι) ή τεχνητές (μίξη χαλαζία, κορουνδίου και σμυρίδας) (Εικ. 3.20.) [38]. Ανάλογα με το σχήμα του εργαλείου χρησιμοποιούνται και διαφορετικής μορφής ακόνια. Η πιο απλή μορφή είναι μία επίπεδη πλάκα τοποθετημένη σταθερά σε ένα ξύλινο κουτί έτσι ώστε να προεξέχει από το τοιχώματα του κουτιού 2 – 3 εκ. Χρησιμοποιείται για το ακόνισμα των επίπεδων και των τριγωνικών σκαρπέλων. Τα καμπύλα κοπτικά εργαλεία απαιτούν ακόνια μορφής ανάλογης με την καμπύλη του καθενός. Γι' αυτό και ο κάθε τεχνίτης κατασκευάζει ακόνια διαφόρων διαστάσεων και διαμέτρων για να ακονίζει τις σγρόμπιες και τα λούκια του. (Εικ. 3.21.)

Εικ. 3.20. (κάτω) Ακόνι από φυσικό πέτρωμα στερεωμένο σε ξύλινη βάση.

Εικ. 3.21. (δεξιά) Διάφορες μορφές ακονίων για χρήση σε διαφορετικού τύπου κοπτικά εργαλεία.

Εικ. 3.20

Εικ. 3.21.

Κατά την διάρκεια του ακονίσματος, η επιφάνεια του ακονιού βρέχεται με νερό ή με ένα μείγμα λαδιού και πετρελαίου για την εξασφάλιση της ελαχιστοποίησης των τριβών. Η αιχμή του κοπτικού (το καλέμι) εφάπτεται πλήρως με το ακόνι καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας και ασκώντας πίεση προς τα κάτω πραγματοποιούνται παλινδρομικές κινήσεις. Όταν ολοκληρωθεί η διαδικασία, στην αιχμή του εργαλείου θα έχει δημιουργηθεί μία λεπτή κλωστή μετάλλου που ονομάζεται χρυσάλιδα. Για την αφαίρεση της, γυρνάμε το σκαρπέλο από την ίσια του πλευρά πάνω στο ακόνι και εκτελούμε 2 – 3 ελαφριές κινήσεις δεξιά και αριστερά (Εικ. 3.22.). Ένας άλλος τρόπος για την αφαίρεση της είναι να καρφώσουμε το εργαλείο σε ένα σκληρό και καθαρό ξύλο. [9], [38]

Εικ. 3.22. Η χρυσαλίδα και ο τρόπος τοποθέτησης της ίσιας λεπίδας για την αφαίρεση της.

Εικ. 3.22.

- **Το γυάλισμα.**

Στο τελευταίο στάδιο της διαδικασίας συντήρησης, τα εργαλεία γυαλίζονται με την χρήση μίας λωρίδας δέρματος, η οποία είναι καλυμμένη με βαζελίνη ή ζωικό λίπος. Εναλλακτικά, χρησιμοποιείται μία ειδική βούρτσα από κομμάτια δέρματος που περιστρέφεται με την βοήθεια τροχού. Ενώ ο τροχός περιστρέφεται, αλείφουμε την βούρτσα με ειδική κρέμα γυαλίσματος (μείγμα ειδικής πάστας και σμυριγλίου) και στην συνέχεια ακουμπάμε το εργαλείο στον τροχό.

3.2.4. ΒΟΗΘΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Είναι πολλά τα βοηθητικά εργαλεία που μπορεί να έχει ένας ξυλογλύπτης στο εργαστήριό του. Το καθένα από αυτά εξυπηρετεί διαφορετικό σκοπό και συνήθως είναι αναντικατάστατο. Στη συνέχεια θα αναφερθούν τα σημαντικότερα από αυτά, αυτά που κρίνεται απαραίτητο να έχει στην κατοχή του ένας επαγγελματίας τεχνίτης.

- **Σφιγκτήρες, μέγγενη πάγκου.**

Κατά την διάρκεια της εργασίας το ξύλο που επεξεργάζεται πρέπει να είναι σταθερά τοποθετημένο στον πάγκο, με κατάλληλο τρόπο ώστε να διευκολύνει το σκάλισμα. Γι' αυτόν το σκοπό χρησιμοποιούνται σφιγκτήρες διαφόρων μορφών και διαστάσεων. Ήδη αναφέρθηκε η μέγγενη (εικ. 3.23.) που συνηθίζεται ως εξάρτημα στους πάγκους εργασίας και «κλίνει τα χέρια» των τεχνιτών σε πολλές περιπτώσεις. Στο εμπόριο υπάρχουν διαθέσιμοι πολλοί τύποι σφιγκτήρων, είτε για ίσια είτε για γωνιακά κομμάτια ξύλου. Πρέπει να δοθεί προσοχή στο σφίξιμο του κομματιού ώστε να είναι σταθερά δεμένο αλλά να μην πληγωθεί η επιφάνεια του ξύλου, χρησιμοποιώντας ένα δεύτερο κομμάτι που θα μπει ανάμεσα στον σφιγκτήρα και το έργο.

Εικ. 3.23.

Εικ. 3.23. (αριστερά) Μέγγενη πάγκου σύγχρονου τύπου, με δυνατότητα περιστροφής της κεφαλής

Εικ. 3.24. (δεξιά) Κλασικός τύπος σφιγκτήρα ξυλουργικής

Εικ. 3.24.

- **Ματσόλα**

Η ματσόλα είναι ένα στρογγυλό σφυρί, κατά προτίμηση φτιαγμένο εξ' ολοκλήρου από ξύλο, με το οποίο ο ξυλογλύπτης χτυπάει το πίσω μέρος του σκαρπέλου για να κάνει τα

επιθυμητά κοψίματα. Δυστυχώς στο εμπόριο δεν πωλούνται έτοιμες ξύλινες ματσόλες αν και μπορούν να βρεθούν μεταλλικές ή πλαστικές με ξύλινη λαβή. Όμως το ξύλο υπερτερεί των υπόλοιπων υλικών καθώς αντιδράει καλύτερα στην απορρόφηση των κραδασμών της κρούσης δημιουργώντας λιγότερα σπασίματα στην επιφάνεια του έργου. Οι περισσότεροι τεχνίτες επιλέγουν να κατασκευάσουν μόνοι τους τις ματσόλες τους ή να τις παραγγείλουν σε κάποιον τορναδόρο. Το στρόγγυλο σχήμα του σφυριού είναι καλύτερο για την δουλειά του ξυλογλύπτη καθώς αυτό του επιτρέπει να χτυπάει το εργαλείο από κάθε γωνία και αποτρέπει κάθε λάθος χτύπημα(Εικ. 3.25.). Το ξύλο πρέπει να ιδιαίτερα σκληρό για την δουλειά ενώ η παρουσία ρόζων είναι επιθυμητή καθώς αυξάνουν την σκληρότητα. Τα είδη ξύλου που χρησιμοποιούνται είναι : το πουρνάρι, η δρυς, το μέλιο (φράξος), η μουριά, η καρυδιά και η οξιά.

Εικ. 3.25.α,β. Τετράγωνη και στρόγγυλη ματσόλα

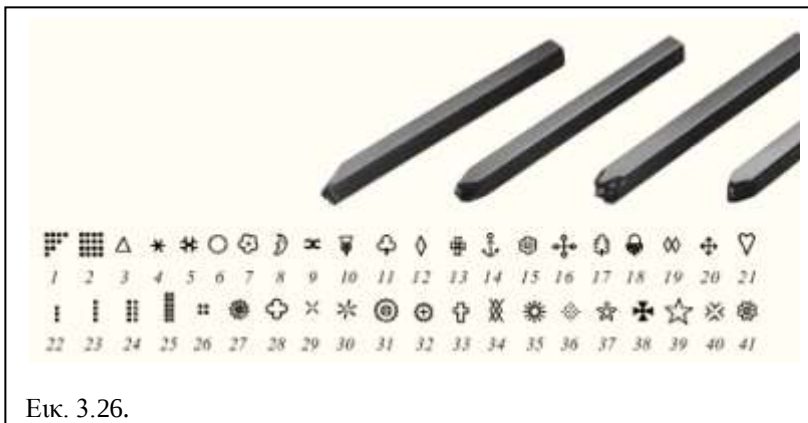
Εικ. 3.25.α

Εικ. 3.25.β.

- **Αμμουδιές (Ζουμπάδες)**

Οι αμμουδιές είναι εργαλεία που βρίσκονται βέβαια στο εμπόριο (εικ. 3.26.) αλλά και ο κάθε τεχνίτης μπορεί να κατασκευάζει τις δικές του. Χρησιμοποιούνται για την διαμόρφωση του φόντου στα ξυλόγλυπτα επιτυγχάνοντας μία αίσθηση βάθους στο έργο αλλά και καλύπτοντας τις σκαρπελιές που φαίνονται άσχημα. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιούνται στρογγυλά σίδερα οικοδομής διαφόρων διαμέτρων, κομμένα σε μήκος περίπου 10 εκ. Στερεώνονται κάθετα στην μέγγενη του πάγκου και με την χρήση σιδηρόλιμας χαράσσονται οριζόντιες και κάθετες γραμμές. Χρησιμοποιούνται πολύ απλά χτυπώντας τις με ένα σφυρί στο σημείο που θέλουμε να μορφοποιήσουμε.

Εικ. 3.26.

Εικ. 3.26. Στο εμπόριο μπορούν να βρεθούν ζουμπάδες με πολλά, ευφάνταστα σχέδια.

- **Ξύστρες, ροκάνια, παστράγγουλα**

Πριν την έναρξη του σκαλίσματος, η επιφάνεια που πρόκειται να επεξεργαστεί πρέπει να είναι λεία και επίπεδη. Γι' αυτό τον σκοπό χρησιμοποιούνται διάφοροι τύποι χειροκίνητων πλανών ανάλογα με την μορφή της επιφάνειας. Η ξύστρα είναι η πιο απλή μορφή του

εργαλείου καθώς πρόκειται για μία μικρή μεταλλική λάμα ακονισμένη κατάλληλα. Το ροκάνι είναι η γνωστή πλάνη χειρός όπου μία ξύστρα είναι στερεωμένη με κλίση στο εργαλείο και προεξέχει από το κάτω μέρος όσο χρειάζεται για την λείανση. Το παστράγγουλο είναι μία παραλλαγή του ροκανιού, κατάλληλη για πλάνισμα καμπύλων επιφανειών.

- **Πριόνια**

Πρόκειται για τα γνωστά, συνηθισμένα ξυλοπριόνια χειρός που χρησιμοποιούνται από τον ξυλογλύπτη για την δημιουργία μικροτομών, τόσο κάθετων όσο και παράλληλων με τα «νερά» του ξύλου. Διατίθενται πολλών ειδών πριόνια, με διαφορετικό πλάτος και μήκος λάμας και διαφορετικό δόντι κοπής. Ιδιαίτερα χρήσιμες είναι οι σέγκες χειρός, με τις οποίες μπορούν να γίνουν ανοίγματα διαφόρων σχημάτων στο εσωτερικό του έργου.

- **Τρυπάνια**

Στην ξυλογλυπτική πολλές φορές είναι απαραίτητο να ανοιχτεί μία τρύπα που θα λειτουργήσει σαν αφετηρία για την σέγα. Σε αυτές τις περιπτώσεις χρησιμοποιείται το τρυπάνι χειρός και η αρίδα (ή μαντικάπι) πάνω στα οποία προσαρμόζεται το κατάλληλο μεταλλικό τρυπάνι. Η αρίδα έχει το σχήμα μανιβέλας και κάνοντας περιστροφικές κινήσεις, ανοίγουμε την επιθυμητή τρύπα.[36]

- **Ράσπες, λίμες**

Οι ράσπες και οι λίμες αποτελούνται από μία ανάγλυφη μεταλλική λάμα διαφόρων σχημάτων (επίπεδη, καμπύλη, στρογγυλή) και μία πλαστική ή ξύλινη λαβή. Χρησιμοποιούνται για την λείανση τραχειών επιφανειών, εκεί που δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν πλάνες. Αρχικά η επιφάνεια τριβεται με την ράσπα που έχει πιο άγρια επιφάνεια και στην συνέχεια με την λίμα που έχει μικρότερο ανάγλυφο και δίνει πιο λείες επιφάνειες.[9],[38]

3.2.5. ΜΗΧΑΝΗΜΑΤΑ - ΗΛΕΚΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΤΟΥ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΗ

Η εργασία του ξυλογλύπτη είναι κατά βάση χειρωνακτική και δεν απαιτεί τη χρήση ηλεκτρικών μηχανημάτων. Βέβαια, σε πολλές περιπτώσεις ο τεχνίτης προμηθεύεται την ξυλεία σε ακατέργαστη μορφή και πρέπει να την μορφοποιήσει ο ίδιος. Σε αυτή την περίπτωση είναι χρήσιμο να υπάρχουν στο εργαστήριο του τα κλασσικά μηχανήματα ξυλουργικής όπως ή πριονοκορδέλα, η πλάνη και ο ξεχονδριστήρας, η σβούρα και κάποιο δισκοπρίονο. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στον τόρνο, ένα από τα αρχαιότερα μηχανήματα ξυλουργικής. Υπάρχουν αναφορές χρήσης του από την αρχαία Αίγυπτο και πάντα αποτελούσε πολύτιμο εργαλείο στα χέρια των τεχνιτών του ξύλου. Φυσικά, για διευκόλυνση της εργασίας, σήμερα χρησιμοποιούν κατά περίπτωση και διάφορα ηλεκτρικά εργαλεία χειρός (τρυπάνια, τριβεία, πλανάκια κλπ.)

3.3. ΦΙΝΙΡΙΣΜΑ

3.3.1. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΦΙΝΙΡΙΣΜΑΤΟΣ

Με την ολοκλήρωση της ξήρανσης που αναλύθηκε προηγουμένως, η ξυλεία παίρνει τον δρόμο του εμπορίου και καταλήγει στον πάγκο του ξυλογλύπτη για να μετατραπεί σταδιακά στην τελική του μορφή. Μετά την επεξεργασία με τα διάφορα εργαλεία, χειρός ή μηχανικά, και όταν το επιθυμητό σχέδιο έχει ολοκληρωθεί, το ξυλόγλυπτο πρέπει να τελειοποιηθεί με την εφαρμογή γυαλόχαρτου, βαφής και βερνικιού. Αυτά είναι τα τελευταία στάδια στην δημιουργία του έργου και πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή τόσο στην εφαρμογή τους όσο και στην σωστή επιλογή των κατάλληλων υλικών.

Αρχικά, θα εφαρμοστεί γυαλόχαρτο στην επιφάνεια του ξυλόγλυπτου ώστε να εξαφανιστούν τα ίχνη που αφήνουν τα σκαρπέλα και χαλούν την ομαλή εμφάνιση του. Η διαδικασία ξεκινάει με ένα χοντρό γυαλόχαρτο (π.χ. Νο 4) που λειτουργεί σαν ράσπα και

λειανίνει τις μεγάλες επιφάνειες του γλυπτού. Πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή σε αυτό το στάδιο καθώς το χοντρό γυαλόχαρτο τρώει πολύ ξύλο και μπορεί να αλλοιώσει τις λεπτομέρειες του σχεδίου, γι' αυτό το λόγο αποφεύγουμε τις μικρές επιφάνειες. Αυτές θα λειανθούν στο επόμενο στάδιο, με το ψιλό γυαλόχαρτο (π.χ. Νο150) που θα δώσει το τελικό φινιρίσμα στην επιφάνεια. Κατά τη διάρκεια του τριψίματος αποφεύγεται συστηματικά η λείανση των γωνιών των διάφορων σχεδίων γιατί το σπάσιμο τους θα κάνει το έργο να χάσει το βάθος και τη ζωντάνια του. Μετά την ολοκλήρωση του τριψίματος δεν πρέπει να εφαρμοστεί ξανά σκαμπέλο στην επιφάνεια καθώς τα υπολείμματα του γυαλιού από το γυαλόχαρτο θα χαλάσουν το ακόνισμα του εργαλείου [38]. Πριν την ανακάλυψη του γυαλόχαρτου ήταν πολλά τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την λείανση των ξυλόγλυπτων. Οι Αιγύπτιοι εφάρμοζαν άμμο για λείανση, οι Ρωμαίοι ελαφρόπετρες ενώ οι Έλληνες τεχνίτες της λαϊκής τέχνης χρησιμοποίησαν το ψαρόπετσο, το ξεραμένο δέρμα του ψαριού ρίνα που είναι γεμάτο από πυκνότητα αγκάθια [9].

Όταν πλέον το ξυλόγλυπτο φτάσει στην τελική του μορφή με το τρίψιμο, ο τεχνίτης μπορεί αν επιθυμεί να εφαρμόσει βαφή στην επιφάνεια. Η βαφή μπορεί να έχει την απόχρωση κάποιου ξύλου όπως καρυδιά, μαόνι κ.α. ή να έχει βασικές χρωματικές αποχρώσεις όπως κόκκινο, πορτοκαλί, μαύρο, χρυσό, ασημένιο κ.α. (Εικ. 3.14.) Υπάρχουν πολλά είδη βαφών στην αγορά με τις πιο συνηθισμένες να είναι οι βαφές νερού και οι βαφές διαλυτικού (οργανικού διαλύτη). Οι βαφές νερού είναι φθηνότερες αλλά δίνουν λιγότερο ζωντανά και έντονα χρώματα και αφήνουν τραχειά την επιφάνεια του ξύλου. Έχουν την ιδιότητα να στεγνώνουν σχετικά αργά δίνοντάς μας την δυνατότητα να δουλέψουμε άνετα και να στρώσουμε ομοιόμορφα την βαφή, αντίθετα με τις βαφές διαλυτικού που στεγνώνουν πολύ γρήγορα και ίσως δημιουργήσουν σκούρες και ανοιχτές περιοχές στην επιφάνεια. Και οι δύο βαφές εφαρμόζονται με πινέλο ή σφουγγάρι και είναι στην ευχέρεια του τεχνίτη να επιλέξει την κατάλληλη για την δουλειά του [8]. Βέβαια, το στάδιο της βαφής δεν είναι απαραίτητο, καθώς σε πολλές περιπτώσεις προτιμάται η φυσική εμφάνιση του ξύλου με την απλή εφαρμογή ενός προστατευτικού, διάφανου βερνικιού.

3.3.2. ΥΛΙΚΑ ΦΙΝΙΡΙΣΜΑΤΟΣ

Η τελική «πινελιά» σε ένα ξυλόγλυπτο είναι η εφαρμογή σε αυτό ενός στρώματος προστατευτικού υλικού, το οποίο θα διασφαλίσει την προστασία του από την προσβολή εντόμων και μυκήτων, θα αποτρέψει την άμεση προσρόφηση – εκρόφηση υγρασίας από το περιβάλλον και θα διατηρήσει περισσότερο χρόνο την άρτια εμφάνιση του. Παραδοσιακά στην ξυλόγλυπτική χρησιμοποιείται η γομαλάκα, ένα φυσικό πολυμερές το οποίο προέρχεται από το έντομο *Laccifer Laccaker*. Λόγω της μεγάλης χημικής ομοιότητας του με τα συνθετικά πολυμερή χαρακτηρίζεται σαν «πλαστικό της φύσης» και χρησιμοποιείται ευρέως και στις μέρες μας. Διαλύεται σε καθαρό οινόπνευμα 95% με αναλογία 1:4 ή 1:5 (γομαλάκα/αλκοόλη) και εφαρμόζεται με πινέλο ή με μία μπάλα βαμβακιού τυλιγμένη σε τουλπάνι. Απαιτούνται αρκετά στρώματα επάλειψης και ελαφρύ τρίψιμο με ψιλό γυαλόχαρτο ανάμεσα στις επαλείψεις. Η γομαλάκα δεν έχει μεγάλη διάρκεια ζωής και απαιτείται επαναληπτικό λουστράρισμα ανά κάποιο χρονικό διάστημα.

Παραδοσιακά στην επιπλοποιία έχουν χρησιμοποιηθεί πολλά και διαφορετικά υλικά για τον χρωματισμό και την προστασία της τελικής επιφάνειας. Συχνή ήταν η χρήση φυσικού κεριού που αφήνει μία γλυκιά και απαλή απόχρωση στην επιφάνεια του ξύλου. Αν και η επισκευή των μικρών ατελειών είναι εύκολη στο κεριό, μπορεί να αποχρωματιστεί εύκολα ερχόμενο σε επαφή με νερό ή αλκοόλ. Ακόμη πιο συνηθισμένη ήταν η χρήση ελαίων για τον εμποτισμό και την προστασία των ξύλων. Το λάδι εφαρμόζεται εύκολα, με απλή επάλειψη πολλές φορές μέχρι την δημιουργία της επιθυμητής επιφάνειας. Το βασικό του μειονέκτημα

είναι η μικρή του διάρκεια, που απαιτεί την συχνή επανάληψη της βαφής. Για τον χρωματισμό προτιμούνταν η κάσια, που προσδίδει στο έργο έναν χαρακτήρα παλαιότητας.

Με την πάροδο των χρόνων και την ανάπτυξη της τεχνολογίας των υλικών ανακαλύφθηκαν νέα, χημικά υλικά λουστραρίσματος με καλύτερες ιδιότητες από τα φυσικά. Μπορούν να χωριστούν σε δύο γενικές κατηγορίες : τα συστήματα ενός συστατικού και τα συστήματα δύο συστατικών. Τα βερνίκια ενός συστατικού είναι τα βερνίκια νίτρου, πολουρεθάνης και τα αλκυδικά. Αν και έχουν χαμηλό κόστος και είναι εύκολα στην εφαρμογή τους, δεν χρησιμοποιούνται στην ξυλογλυπτική καθώς δεν έχουν μεγάλη διάρκεια ζωής και έχουν την τάση να σκουραίνουν και να κιτρινίζουν με τον χρόνο. Τα βερνίκια δύο συστατικών προτιμώνται για το φινίρισμα των ξυλόγλυπτων γιατί έχουν εξαιρετικές φυσικές και χημικές ιδιότητες. Τα γνωστότερα συστήματα δύο συστατικών είναι τα πολουρεθανικά, τα ακρυλικά και τα πολυεστερικά. Η λογική της λειτουργίας τους είναι πολύ απλή, τα δύο συστατικά, μία ρητίνη και ένα μονομερές, αναμειγνύονται σε καθορισμένη στοιχειομετρική αναλογία και αντιδρούν δημιουργώντας ένα αδιάλυτο πολυμερές που αποτελεί την επικάλυψη. Ένα σημαντικό μειονέκτημα που πρέπει να αναφερθεί είναι πως το δεύτερο συστατικό του βερνικιού περιέχει συστατικά επιβλαβή για την υγεία (ισοκυανικά), άρα απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή κατά τον χειρισμό του [8].

4. ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΣΚΑΛΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΙΔΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

4.1 ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗΣ

Η τέχνη της ξυλογλυπτικής είναι μια από τις πολυπλοκότερες και πιο πολυμορφικές τέχνες που έχει αναπτυχτεί στον ανθρώπινο πολιτισμό. Διακρίνει όλα τα στάδια της ανθρώπινης εξέλιξης, ακολουθώντας παράλληλη πορεία ανάπτυξης και εμπλουτισμού των τεχνικών σκαλισμάτων. Έτσι, ανάλογα με την τεχνική που έχει χρησιμοποιηθεί, η ξυλογλυπτική μπορεί να διακριθεί στα ακόλουθα είδη :

- την εσώγλυφη,
- την εξώγλυφη,
- την επιπεδόγλυφη,
- την ολόγλυφη και
- την ενθετική ξυλογλυπτική. [9]

Η κάθε τεχνική έχει τους δικούς της κανόνες, από την πιο απλή έως την πιο πολύπλοκη, ενώ κάποια σύνθετα είδη αποτελούν συνδυασμό δύο ή και περισσότερων απλών ειδών.

4.1.1. ΕΣΩΓΛΥΦΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Η εσώγλυφη ξυλογλυπτική είναι η απλούστερη αλλά και η αρχαιότερη τεχνική σκαλίσματος. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και σαν ζωγραφική στο ξύλο χρησιμοποιώντας σκαρπέλα αντί για πινέλα (εικ. 4.1). Ολόκληρο το έργο σκαλίζεται σε μία επίπεδη επιφάνεια με ρηχές χαρακιές διαφόρων παχών, αφήνοντας εντελώς απείραχτο το φόντο.[37] Η διαδικασία είναι απλή, αρχικά σχεδιάζεται στο ξύλο η σύνθεση και στη συνέχεια σκαλίζεται χρησιμοποιώντας κατά κύριο λόγο τρίγωνα σκαρπέλα. Πολλά από τα πιο σύνθετα είδη ξυλογλυπτικής χρησιμοποιούν την εσώγλυφη τεχνική σε ενδιάμεσα στάδια της δημιουργίας [9].

εικ. 4.1: Κασέλα με
εσώγλυφη διακόσμηση

Εικ. 4.1.

4.1.2. ΕΞΩΓΛΥΦΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Όπως προδίδει και το όνομα της, η εξώγλυφη ξυλογλυπτική είναι η τεχνική που προβάλλει προς τα έξω το σχέδιο, αφαιρώντας το φόντο. Ουσιαστικά είναι η αντίθετη, η «αρνητική» τεχνική της εσώγλυφης ξυλογλυπτικής και λειτουργεί συχνά συμπληρωματικά της. Η χρήση της μπορεί να ανυψώσει αισθητικά σχετικά απλά θέματα δίνοντας τους ζωντάνια και βάθος. Είναι πιο δύσκολη τεχνική από την εσώγλυφη και γίνεται χρήση όλων των σκαρπέλων και διαφόρων εργαλείων ξυλογλυπτικής. Τα στάδια που ακολουθούνται για την ολοκλήρωση της είναι τέσσερα :

- ❖ Σχεδιασμός του μοτίβου πάνω στο ξύλο
- ❖ Σκάλισμα του περιγράμματος του μοτίβου (τάκιασμα) από την εξωτερική πλευρά μέχρι το βάθος που θέλουμε. Αυτό γίνεται με κάθετες «σκαρπελιές» χρησιμοποιώντας το κατάλληλο σκαρπέλο ακριβώς στο περίγραμμα ή με τρίγωνο σκαρπέλο αφήνοντας ένα μικρό περιθώριο για διορθώσεις.
- ❖ Αφαίρεση του φόντου
- ❖ Εφαρμογή διακόσμησης στο φόντο (αμμουδιά) αν είναι επιθυμητό και διόρθωση λεπτομερειών. [9]

Εικ. 4.2. Ένα απλό παράδειγμα εξώγλυφης ξυλογλυπτικής

Εικ. 4.2.

4.1.3. ΕΠΙΠΕΔΟΓΛΥΦΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Η επιπεδόγλυφη ξυλογλυπτική ή ξυλογλυπτική χαμηλού ανάγλυφου είναι μία σύνθετη τεχνική σκαλίσματος που αποτελεί συνδυασμό των δύο πρώτων τεχνικών, της εσώγλυφης και της εξώγλυφης ξυλογλυπτικής. Σε αυτή την τεχνική, το φόντο αφαιρείται για να αναδειχθεί το σχέδιο στο οποίο εφαρμόζεται εσώγλυφη τεχνική για τον τονισμό των λεπτομερειών. Είναι μία αρκετά δύσκολη τεχνική που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε πολύπλοκα μοτίβα αναδεικνύοντας τις διάφορες λεπτομέρειες. Ο ξυλογλύπτης ακολουθεί τα εξής στάδια για την ολοκλήρωση του έργου :

- ❖ Σχεδιασμός του μοτίβου πάνω στο ξύλο
- ❖ Σκάλισμα του περιγράμματος του μοτίβου (τάκιασμα) από την εξωτερική πλευρά μέχρι το βάθος που θέλουμε. Αυτό γίνεται με κάθετες «σκαρπελιές» χρησιμοποιώντας το κατάλληλο σκαρπέλο ακριβώς στο περίγραμμα ή με τρίγωνο σκαρπέλο αφήνοντας ένα μικρό περιθώριο για διορθώσεις.
- ❖ Αφαίρεση του φόντου
- ❖ Εφαρμογή εσώγλυφης τεχνικής στο έργο χρησιμοποιώντας τα φαρδιά σκαρπέλα για δημιουργία κλίσεων στο σχέδιο.
- ❖ Χρήση στενών σκαρπέλων για ολοκλήρωση λεπτομερειών και λείανση με «ψιλό» γυαλόχαρτο. [9]

εικ. 4.3.α

εικ. 4.3.β

εικ. 4.3.γ

εικ. 4.3.δ

Εικ. 4.3. Τα στάδια δημιουργίας ενός επιπεδόγλυφου ξυλόγλυπτου

4.1.4. ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Όταν το βάθος του φόντου ενός ξυλόγλυπτου είναι μεγαλύτερο και φτάνει κοντά στα 10 χιλιοστά, τότε η τεχνική σκαλίσματος λέγεται ανάγλυφη ξυλογλυπτική ή ξυλογλυπτική βαθιού ανάγλυφου [37]. Αποτελεί συνδυασμό όλων των προηγούμενων τεχνικών και απαιτεί μεγάλο βαθμό δεξιοτεχνίας από τον τεχνίτη. Το φόντο αφαιρείται με διαφορετικά βάθη και εφαρμόζεται εσώγλυφη τεχνική τόσο στο σχέδιο όσο και στο φόντο. Σε μερικές περιπτώσεις το φόντο αφαιρείται εντελώς δημιουργώντας τρύπες στο έργο, τα λεγόμενα «κουφωτά» η «σκαλιστά στον αέρα» ξυλόγλυπτα [21]. Η διαδικασία αποτελείται από τέσσερα βασικά στάδια:

- ❖ Σχεδιασμός του μοτίβου πάνω στο ξύλο
- ❖ Σκάλισμα του περιγράμματος του μοτίβου (τάκιασμα) και σταδιακή αφαίρεση του φόντου μέχρι το επιθυμητό βάθος χρησιμοποιώντας τα κατάλληλα σκαρπέλα. Αν το φόντο πρέπει να αφαιρεθεί εντελώς γίνεται με την χρήση πριονοκορδέλας ή σέγας.
- ❖ Εφαρμογή εσώγλυφης τεχνικής στο έργο χρησιμοποιώντας τα φαρδιά σκαρπέλα για δημιουργία κλίσεων στο σχέδιο και σταδιακά με τη χρήση στενότερων εργαλείων ανάδειξη των λεπτομερειών.
- ❖ Λείανση με «ψιλό» γυαλόχαρτο και με ιδιαίτερη προσοχή στις λεπτομέρειες . [9]

Εικ. 4.4. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ιερού ναού του Αγίου Δημητίου στον Κακόλακκο Πωγωνίου, σκαλισμένο με την τεχνική της ανάγλυφης ξυλογλυπτικής

εικ. 4.4.

4.1.5. ΟΛΟΓΛΥΦΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Η ολόγλυφη ξυλογλυπτική είναι η πολυπλοκότερη και πιο εντυπωσιακή τεχνική σκαλίσματος που δημιουργεί τρισδιάστατα γλυπτά τεράστιας αισθητικής αξίας. Συνδυάζει όλες τις προηγούμενες τεχνικές στα διάφορα στάδια της δημιουργίας και απαιτεί μεγάλη πείρα αλλά και ταλέντο από την πλευρά του τεχνίτη. Πρέπει να επιλεγεί το κατάλληλο κομμάτι ξύλου, με τις σωστές διαστάσεις ώστε να χωράει ολόκληρο το έργο και να μην έχει σφάλματα στην δομή του. Επίσης, είναι απαραίτητο ο τεχνίτης να έχει την πρόσοψη και την πλάγια όψη του σχεδίου προς σκάλισμα [9]. Η διαδικασία για την δημιουργία ενός ολόγλυφου ξυλόγλυπτου είναι :

- ❖ Σχεδιασμός της πρόσοψης και της πλάγιας όψης στις πλευρές του ξύλου
- ❖ Κοπή στην κορδέλα των δύο όψεων διαδοχικά
- ❖ Λείανση των γωνιών με χρήση ράσπας και χοντρική δημιουργία του σχεδίου
- ❖ Χρήση φαρδιών σκαρπέλων για το πρώτο στάδιο του σκαλίσματος για την αφαίρεση μεγάλης ποσότητας ξύλου από όλες τις κατευθύνσεις
- ❖ Δημιουργία λεπτομερειών με τη χρήση στενών σκαρπέλων
- ❖ Λείανση του έργου «ψιλό» γυαλόχαρτο με προσοχή να μην σπάσουν οι λεπτομέρειες. [41]

Εικ. 4.5. Ένα εξαιρετικό δείγμα ολόγλυφης ξυλογλυπτικής φτιαγμένο από χρωματισμένο ξύλο λεμονιάς. Έργο του Γκρέγκορ Έρχαρτ, φτιαγμένο το 1510 που απεικονίζει τη Μαρία Μαγδαληνή. Εκτίθεται στο μουσείο του Λούβρου.

Εικ. 4.5.

4.1.6. ΕΝΘΕΤΙΚΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Η ενθετική ξυλογλυπτική είναι ένα ιδιαίτερο είδος ξυλογλυπτικής κατά το οποίο το έργο σκαλίζεται χωριστά από το έπιπλο ή το αντικείμενο που θα τοποθετηθεί. Χρησιμοποιείται συνήθως σε μπαούλα, μετώπες συρταριών ή κρεβατιών, αετώματα βιβλιοθηκών κλπ. Τα στάδια για τη δημιουργία ενός ένθετου ξυλόγλυπτου είναι :

- ❖ Σχεδιασμός του μοτίβου πάνω στο ξύλο
  - ❖ Κοπή στην πριονοκορδέλα του περιγράμματος του σχεδίου και κόλλημα του σε ένα άλλο κομμάτι ξύλου για σταθερότητα. Ανάμεσα στα δύο κομμάτια ξύλου πρέπει να παρεμβληθεί ένα φύλλο χαρτιού για να μπορέσουν εύκολα να ξεκολλήσουν.
  - ❖ Σκάλισμα του σχεδίου με την τεχνική της επιλογής μας και λείανση με γυαλόχαρτο.
  - ❖ Ξεκόλλημα του σχεδίου με ένα ίσιο σκαρπέλο και κόλλημα του στην τελική του θέση.
- [9]

Εικ. 4.6. Ένθετο ξυλό-
γλυπτο διακοσμητικό

4.2. ΕΙΔΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

Η ξυλογλυπτική αποτελεί μία από τις πιο παραδοσιακές ελληνικές τέχνες με τεράστια πορεία εξέλιξης, παράλληλη με αυτή του ελληνικού πολιτισμού. Καθ' όλα τα στάδια της ελληνικής ιστορίας, ο Έλληνας καλλιτέχνης εξέφραζε το πνεύμα και τις διαθέσεις του λαού σκαλίζοντας σε ξύλο τις ελπίδες, τους φόβους και τα "πιστεύω" της κάθε εποχής. Ανεξάρτητα καταγωγής, κοινωνικής τάξης και οικονομικής ευμάρειας όλοι οι Έλληνες είχαν στο νοικοκυριό τους κάποιο ξυλόγλυπτο που κατείχε ιδιαίτερη θέση στην καθημερινότητα τους. Ανάλογα με την χρήση για την οποία προοριζόταν αλλά και τον κατασκευαστή τους, τα νεοελληνικά ξυλόγλυπτα μπορούν να χωριστούν σε τέσσερις κατηγορίες[41]:

- τα ναυτικά
- τα ποιμενικά
- τα εκκλησιαστικά και
- τα αστικά ξυλόγλυπτα

4.2.1. ΝΑΥΤΙΚΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Η ναυτική ξυλογλυπτική άνθισε στα ναυπηγικά κέντρα της Ελλάδας αλλά και του εξωτερικού, εκεί όπου φτιαχνόταν τα καράβια του ελληνικού στόλου, συνήθως από τον ίδιο τεχνίτη που κατασκεύαζε και το ξύλινο καράβι. Σημαντικότερα δείγματα της ναυτικής ξυλογλυπτικής αποτελούν τα ακρόπρωρα ή ξόανα που τοποθετούνταν στην πλώρη του πλοίου και ήταν το στολίδι του ξύλινου καραβιού, το σύμβολο του ιδιοκτήτη και ο σύντροφος των ναυτικών. Σε πολλές περιπτώσεις το ίδιο το πλοίο έπαιρνε το όνομα του από την μορφή του ακρόπρωρου του. Για τους ναυτικούς, τα ακρόπρωρα ήταν η προσωποποιημένη ψυχή του καραβιού και γι' αυτό το λόγο υπάρχουν πολλοί μύθοι που τα περιβάλλουν.[17], [15]

Οι σκαλισμένες μορφές στα ακρόπρωρα χαρακτηρίζονται από μία έντονη ώθηση, μία τάση κίνησης προς τα μπροστά. Σαν να οδηγούν το πλοίο στην θάλασσα σκίζοντας τα νερά και ανοίγοντας το δρόμο (εικ. 4.7). Παράλληλα, η συνηθισμένη επιθετική μορφή του αποτελεί την προσωποποίηση του πολεμικού πλοίου που επιτίθεται και κατατροπώνει τον εχθρό. Αλλά ακόμη και στην περίπτωση της ήττας, το ακρόπρωρο ακολουθούσε την τύχη του πλοίου και του πληρώματος. Συνηθιζόταν η αρπαγή όλων των στολισμάτων του ηττημένου πλοίου ως τρόπαια και η αφιέρωση τους στους ναούς.[17], [15]

Εικ. 4.7. Το ακρόπρωρο του ελληνικού πολεμικού ατμόπλοιου Κορβέτα, του πρώτου ατμόπλοιου παγκοσμίως που συμμετείχε σε πολεμικές επιχειρήσεις με καπετάνιο τον Άγγλο φιλέλληνα Frank Hastings.

εικ. 4.7.

Τα ακρόπρωρα αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα λαϊκής ξυλογλυπτικής, και όπως κάθε λαϊκή τέχνη εκφράζει τις σκέψεις, τις επιθυμίες και τους φόβους του λαού. Στην έμπνευση του λαϊκού καλλιτέχνη συνυπάρχει το πραγματικό, το φανταστικό, το μυθικό και το θεϊκό στοιχείο. Έτσι, θέματα όπως λιοντάρια, τέρατα, άγγελοι, γοργόνες, συνυπάρχουν με πρόσωπα πραγματικά, που έπαιξαν ρόλο στην πορεία της ιστορίας της Ελλάδας. Ωστόσο, τα πιο συνηθισμένα θέματα των ακρόπρωρων είναι η γοργόνα και ο ήρωας με την περικεφαλαία, που θυμίζει παραστάσεις του Θεμιστοκλή (εικ. 4.8. και 4.9) ή του Μεγάλου Αλέξανδρου. Όσο προχωρούν τα χρόνια και φτάνουμε στα τέλη του 18^{ου} και στον 19^ο αιώνα, τα μεγέθη και διακοσμήσεις μεγαλώνουν, κάτι ασυνήθιστο για την ελληνική λαϊκή τέχνη. Είναι η εποχή που το Μπαρόκ φτάνει στον ελλαδικό χώρο και κάνει αισθητή την παρουσία του. Στα ακρόπρωρα της ελληνικής λαϊκής τέχνης συνυπάρχουν στοιχεία από όλες τις περιοχές της ελληνικής παράδοσης, με επιρροές φυσικά και από ρεύματα της Δύσης. Στοιχεία και από τις δύο πλευρές συνδέονται με απλοϊκό συνήθως τρόπο.[32]

Εικ. 4.8. Το ακρόπρωρο Θεμιστοκλή του ομώνυμου πλοίου του Σπετσιώτη προύχοντα Μέξη. Εκτίθεται στο μουσείο Σπετσών.

εικ. 4.8.

Τα πιο συνηθισμένα είδη ξύλων για την κατασκευή των ακρόπρωρων προέρχονται από κωνοφόρα δέντρα, όπως το έλατο, το πεύκο και το κυπαρίσσι. Επιλεγόταν ένας κορμός με τις κατάλληλες διαστάσεις ώστε να χωράει ολόκληρο το σκαλισμένο ακρόπρωρο, ενώ αν το σχήμα του σκαλισματος δεν επέτρεπε την μονοκόμματα κατασκευή, ορισμένα μέλη του σώματος σκαλιζόταν σε ξεχωριστά κομμάτια. Στα περισσότερα ακρόπρωρα τα χέρια ήταν διαφορετικά κομμάτια και η σύνδεση γινόταν με μεταλλικούς σφηνοειδείς πύρους, που έμπαιναν «περαστά» μέσα σε σφηνοειδείς εσοχές. Αφού ολοκληρωνόταν το σκάλισμα, το ξύλο βαφόταν με μίνιο, όπως και τα ξύλινα πλοία, και στη συνέχεια με λαδομπογιά. Στην εγκοπή των ακρόπρωρων έχουν παρατηρηθεί ίχνη πίσσας, ένα επίχρισμα που χρησιμοποιείται από την αρχαιότητα για την προστασία του ξύλου. [32]

Εικ. 4.9. Το ακρόπρωρο Άρης του Μιαούλη. Εθνικό ιστορικό μουσείο Αθήνας.

εικ. 4.9.

4.2.2. ΠΟΙΜΕΝΙΚΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Η ποιμενική ξυλογλυπτική είναι ένα ιδιαίτερο κομμάτι της ελληνικής λαϊκής τέχνης που αναπτύχθηκε σε όλο τον κτηνοτροφικό πληθυσμό της Ελλάδας και γνώρισε μεγάλη άνθηση στα χέρια των νομάδων Σαρακατσάνων. Είναι η πιο αρχαία από τις εκφάνσεις της λαϊκής ξυλογλυπτικής. Αντλώντας έμπνευση από πανάρχαιες καταβολές του λαού μας, υιοθετεί πρωτόγονες και αδρές μορφές και εκφράζεται μέσα από έναν κόσμο συμβόλων που συχνά το πραγματικό συγχέεται με το φανταστικό [15]. Κατά κανόνα ήταν τέχνη των βοσκών, που για να αντιμετωπίσουν τις ατέλειωτες ώρες μοναξιάς στην βοσκή, σκάλιζαν στο ξύλο μικροαντικείμενα καθημερινής χρήσης με τεράστια αισθητική αξία. Καθώς η κτηνοτροφία εξασφάλισε ένα καλό επίπεδο ζωής, οι βοσκοί δεν είχαν την ανάγκη να ενισχύσουν το εισόδημα τους, φιλοτεχνώντας τα έργα τους από μεράκι και μόνο (εικ. 4.10). Για αυτό το λόγο τα ποιμενικά ξυλόγλυπτα διατήρησαν την πηγαία ομορφιά τους αποφεύγοντας οποιαδήποτε προχειρότητα και τυποποίηση [30].

Εικ. 4.10. Οι γκλίτσες είναι το πιο χαρακτηριστικό και αυθεντικό δείγμα της ποιμενικής ξυλογλυπτικής. Η Σαρακατσάνικη γκλίτσα της εικόνας, σκαλισμένη σε πυξάρι, δείχνει τον Άγιο-Γεώργιο καβαλάρη να σκοτώνει τον δράκο.

εικ. 4.10.

Μπορεί να γίνει έναν γενικός διαχωρισμός των ποιμενικών ξυλόγλυπτων σε πελεκητά και σκαλιστά. Πελεκητά λέγονται τα απλά αντικείμενα καθημερινής χρήσης, χωρίς να έχουν κάποια ξυλόγλυπτη διακόσμηση ή ιδιαίτερη αισθητική αξία. Χρησιμοποιούνταν στις καθημερινές δουλειές του νοικοκυριού και φτιαχνόταν, συνήθως, από τον ίδιο τον νοικοκύρη του σπιτιού. Τέτοια αντικείμενα είναι: οι σκάφες για το ζύμωμα, οι πινακωτές για το

εικ. 4.11.

"φούσκωμα" του ψωμιού, οι σοφράδες για το "άνοιγμα" του φύλλου, οι κουτάλες, η καρδάρα για το γάλα κλπ. Αντίθετα, τα λεγόμενα σκαλιστά ποιμενικά ξυλόγλυπτα φέρουν εντυπωσιακές διακοσμήσεις αποπνέοντας μία ξεκάθαρη και ανόθευτη ελληνική καλλιτεχνική έκφραση, πλούσια σε οράματα και συμβολισμούς. Πολλά από αυτά τα ξυλόγλυπτα είχαν χαρακτήρα φυλακτού, φτιαγμένα από πυξάρι, ιερό ξύλο για τους Σαρακατσάνους και φέρανε αναπαραστάσεις αγίων (συνήθως του Αι-Γιώργη) ή φιδιών[16]. Τα πιο χαρακτηριστικά από αυτά τα αντικείμενα είναι : οι γκλίτσες των βοσκών, οι ρόκες για το γνέσιμο του μαλλιού και διάφορα εξαρτήματα του αργαλειού, τα καλτσόξυλα για το πλέξιμο των καλτσών(εικ. 4.11.), οι κούπες για νερό ή κρασί (εικ. 4.12.), οι θήκες των μαχαιριών, οι πίπες, οι φλογέρες κλπ.

Εικ. 4.11. Σαρακατσάνικο «καλτσόξυλο» του 19^{ου} αιώνα που απεικονίζει μια γοργόνα.

Είναι πολλά τα είδη του ξύλου που έχουν χρησιμοποιηθεί στην ποιμενική ξυλογλυπτική, είτε ήμερα είτε δασικά είδη, καθώς οι βοσκοί ζούσαν σαν νομάδες μετακινούμενοι στα διάφορα βοσκοτόπια και συλλέγοντας ξυλεία από διαφορετικά υψόμετρα και κλίματα. Τα ξύλα είναι κατά κανόνα σκληρά για να αντέχουν στις καταπονήσεις και να μην πετιούνται οι ίνες κατά το σκάλισμα. Τα πιο συνηθισμένα είναι : η αγριαχλαδιά (γκορτζιά), η κρανιά, το υποκίτρινο πυξάρι, η κόκκινη κουμαριά, η ρίζα του ρεικιού (ερείκη), ο σφένδαμος, το πουρνάρι από τα δασικά είδη και η ελιά και η λεμονιά από τα ήμερα είδη. Τα εργαλεία σκαλίσματος είναι πολύ απλοϊκά και τις περισσότερες φορές περιορίζονται σε ένα απλό, κοφτερό μαχαίρι. [30]

Εικ. 4.12. Ξυλόγλυπτη κούπα (τάσι) των τελών του 19ου αιώνα. Τα φυτικά και τα ζωικά μοτίβα ήταν πολύ διαδεδομένα στην ποιμενική ξυλογλυπτική.

εικ. 4.12.

4.2.3. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Η εκκλησιαστική ξυλογλυπτική αποτελεί το μεγαλύτερο κεφάλαιο της ελληνικής λαϊκής ξυλογλυπτικής, έχοντας να επιδείξει καλλιτεχνήματα τεράστιας αισθητικής αξίας αλλά και τεχνικής. Το πλήθος αλλά και η ποικιλία των ξυλόγλυπτων καλλιτεχνημάτων που μπορούν να βρεθούν στις διάφορες ελληνικές εκκλησίες είναι τεράστια και συνδέεται άρρηκτα με την Ορθόδοξη παράδοση. Η αρχή αυτής της παράδοσης τοποθετείται στον 16^ο αιώνα οπότε και τα τέμπλα των ναών άλλαξαν σταδιακά μορφή, περνώντας από το χαμηλό μαρμάρινο πρότυπο των Βυζαντινών στο γνωστό μέχρι σήμερα ψηλό ξυλόγλυπτο τέμπλο. Οι λόγοι αυτής της μεταστροφής ήταν κυρίως οικονομικοί, καθώς το ξύλο είναι πολύ φθηνότερο σαν υλικό από το μάρμαρο. Παράλληλα με τα τέμπλα μετατράπηκαν σε ξυλόγλυπτα και πολλά άλλα έπιπλα, σκεύη και σταθερά στοιχεία του ναού, όπως οι άμβωνες, οι δεσποτικοί θρόνοι, τα αναλόγια, τα μανουάλια, τα παγκάρια και άλλα. Καθώς φτιαχνόταν από τον ίδιο τεχνίτη συνήθως, ακολουθούσαν την ίδια τεχνοτροπία και θεματολογία με το τέμπλο δημιουργώντας ένα ενιαίο σύνολο στο εσωτερικό των ναών (εικ. 4.13.).[21]

Εικ. 4.13. Εκκλησιαστικό αναλόγιο του 13^{ου} αιώνα με σκαλισμένες εικόνες από τον ακάθιστο ύμνο. Τα εκκλησιαστικά έπιπλα ενός ναού ακολουθούσαν την ίδια τεχνοτροπία και θεματολογία με το τέμπλο.

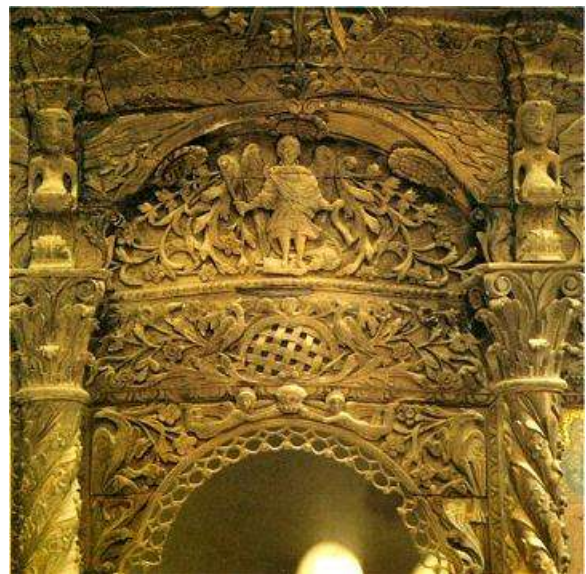

εικ. 4.13.

Κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας η εκκλησιαστική ξυλογλυπτική γνώρισε μεγάλη άνθηση, με τους τεχνίτες να δημιουργούν περίτεχνα τέμπλα και έπιπλα που αντιβαίνουν στη γενική λιτότητα της περιόδου. Τα παλιότερα ξυλόγλυπτα τέμπλα είναι σκαλισμένα σε χαμηλό ανάγλυφο, τα λεγόμενα στρωτά, ακολουθώντας τις τεχνικές που χρησιμοποιούνταν στα μαρμάρινα τέμπλα. Προχωρώντας προς τον 17^ο αιώνα, το ξυλόγλυπτο αποκτάει το δικό του στυλ, αφήνοντας πίσω τις επιρροές της λιθογλυπτικής και αξιοποιώντας πλήρως τις δυνατότητες που δίνει το ξύλο σαν υλικό. Πλούσια φυτικά διακοσμητικά θέματα πλέκονται με πουλιά, ζώα και κάποιες φορές ανθρώπινες μορφές δημιουργώντας εντυπωσιακές συνθέσεις. [21]

Εικ. 4.14. Λεπτομέρεια από το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ιερού ναού του παλιού Ταξιάρχη στα Μεστά. Κουφωτό σκάλισμα του 1833.

Εικ. 4.14.

Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα εμφανίζονται τα κουφωτά ή σκαλιστά στον αέρα τέμπλα (εικ. 4.14), από τα οποία αφαιρούνται κομμάτια του φόντου δίνοντας μία ανάλαφρη αίσθηση στο δημιούργημα κάνοντας το να μοιάζει με δαντέλα. Στις θεματολογίες ενισχύεται η ανθρώπινη παρουσία, ενώ σε κάποιες σπάνιες περιπτώσεις σκαλίζονται τοπία. Στα μέσα του αιώνα κάνει την εμφάνιση του το ολόγλυφο ξυλόγλυπτο έντονο και τολμηρό, σαφώς επηρεασμένο από το Μπαρόκ και το Ροκοκό. Ο Έλληνας καλλιτέχνης χρησιμοποίησε τα στοιχεία των ευρωπαϊκών ρυθμών για να εκφράσει όσα καινούργια δεν μπορούσε να εκφράσει με τα παραδοσιακά μέσα. Οι συνθέσεις γίνονται πολύπλοκες, με πολλά πρόσωπα

Εικ. 4.15.

και ανήσυχα περιστρεφόμενα φυτικά διακοσμητικά ενώ από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα χρησιμοποιούνται και σκηνές από την καθημερινή ζωή. Το Μπαρόκ και ο Νεοκλασικισμός που ήρθε με τον Όθωνα στην Ελλάδα, οδήγησαν την ελληνική ξυλογλυπτική σε μία σταδιακή φθορά, κόβοντας τις ρίζες με την εθνική μας παράδοση και ανοίγοντας το δρόμο για την παρακμή της κορυφαίας αυτής λαϊκής τέχνης. [21]

Τα περισσότερα εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα είναι φτιαγμένα από ξύλο καρδιάς, που με την σταθερότητά του έχει μεγάλες αντοχές στην υγρασία ενώ οι ανομοιογενείς χρωματισμοί του προσδίδουν μεγάλη αισθητική αξία. Επίσης συχνά χρησιμοποιούνταν το φλαμούρι και η καστανιά. [21]

Εικ. 4.15. Το περίτεχνο ξυλόγλυπτο τέμπλο στο καθολικό της μονής Σπηλιάς στο Μουζάκι.

4.2.4. ΑΣΤΙΚΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Η ακμή της εκκλησιαστικής ξυλογλυπτικής κατά τον 16^ο αιώνα παρήγαγε μία σχολή τεχνιτών του ξύλου, που, εκτός από τα εκκλησιαστικά αντικείμενα, ασχολήθηκε και με πολλά από τα έπιπλα και τα σταθερά στοιχεία της αστικής κατοικίας. Η τάση μεγαλοπρέπειας που έκανε την εμφάνιση της στους ιερούς ναούς και η οικονομική ανάπτυξη που ακολούθησε της περιόδου, επηρέασε την ζωή και την καθημερινότητα των ανθρώπων που επιζητούν περισσότερη πολυτέλεια στις κατοικίες τους [15] (εικ. 4.16). Έτσι, πολλοί ταλαντούχοι τεχνίτες καταπιάνονται με την κατασκευή μπαούλων, καρεκλών, ταβανιών και άλλων αντικειμένων για τον εμπλουτισμό των νέων και των παλιών σπιτιών.

Εικ. 4.16.

Εικ. 4.16. Ο καλός οντάς του αρχοντικού της κυρά – Πούλκως στης Σιάτιστα. Διπλές σειρές από παράθυρα με βιτρώ στο πάνω διάζωμα και πλούσιες ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις καλύπτουν τους τοίχους.

Η ξυλογλυπτική είναι από τις χαρακτηριστικότερες μορφές της ελληνικής λαϊκής τέχνης. Και μολονότι στην Ελλάδα δεν λειτούργησε ποτέ σχολή ξυλογλυπτικής, λόγοι γεωφυσικοί, οικονομικοί και άλλοι –όπως συνέβη και με άλλους κλάδους της λαϊκής καλλιτεχνικής δημιουργίας– συνετέλεσαν στην εμφάνιση κέντρων με τεχνίτες αυτοδίδακτους, αλλά τόσο εξειδικευμένους, ώστε να είναι περιζήτητοι ακόμα και έξω από τα σύνορα του τόπου τους. Έτσι, περίφημοι ήταν οι ταγιαδόροι της Ηπείρου, οι οποίοι σκάλισαν τα περισσότερα από τα ξυλόγλυπτα του 18ου και 19ου αι. Ορισμένες φορές, παλαιά συμφωνητικά ή εγχάρακτες επιγραφές, ιδιαίτερα στα τέμπλα, φωτίζουν επώνυμες καλλιτεχνικές φυσιογνωμίες, όπως των Κρητικών Μαγκανάρη και Κομμενάκη, οι οποίοι δούλεψαν στη Ζάκυνθο, των βοηθών του τελευταίου, Παναγιώτη από τον Γαλατά και Λυγίζο από την Κύπρο, ή του Αναστάση Μόσχου του Μετσοβίτη, ο οποίος σκάλισε το περίφημο τέμπλο του Γαλαξιδίου (εικ. 4.17). Οι λίγες όμως αυτές εξαιρέσεις δεν αρκούν για να διαλύσουν την ανωνυμία που γενικά σκεπάζει τους τεχνίτες της λαϊκής ξυλογλυπτικής του

18ου και 19ου αι. Οι γλύπτες του ξύλου ήταν πλανόδιοι τεχνίτες που περιόδευαν στην Ελλάδα και φιλοτεχνούσαν τον ξυλόγλυπτο εξοπλισμό των οικοδομών, μεταφέροντας παντού τις ίδιες αντιλήψεις τεχνοτροπίας και αισθητικής· γι' αυτό τα έργα της ξυλογλυπτικής παρουσιάζουν ομοιογένεια ύφους και μορφής σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο.

Εικ. 4.17. Λεπτομέρεια από το εκπληκτικό τέμπλο του Αγίου – Νικολάου στο Γαλαξίδι, έργο του Αναστάσιου Μόσχου

Εικ. 4.17.

Η αστική ξυλογλυπτική είναι κλάδος υποτελής της εξελεγμένης αρχιτεκτονικής – τόσο της ηπειρωτικής όσο και της νησιωτικής– και εμφανίζεται ως δικό της αναπόσπαστο, όχι μόνο διακοσμητικό, αλλά και λειτουργικό στοιχείο. Γι' αυτό, τα χαρακτηριστικότερα έργα της διαμορφώθηκαν παράλληλα με την αρχιτεκτονική μορφή της αστικής οικοδομής και είναι κυρίως εντοιχισμένα λειτουργικά αρχιτεκτονικά μέλη, δηλαδή ταβάνια, θυρόφυλλα, μουσάντρες, νταλιακοί, ράφια, κιγκλιδώματα, τραβέρσες και κολόνες. Οι οροφές αυτές είναι

Εικ. 4.18.

στρωμένες κατά κανόνα με παράλληλες στενές σανίδες και διασταυρούμενες σκαλιστές αρμοκαλύπτρες· το κέντρο τους τονίζεται με έναν μεγάλο ομφαλό, τον ταμπλά νουφάλι ή κουμπέ, που είναι κοίλος, επίπεδος ή με ελαφριά προεξοχή, και συγκεντρώνει την πλουσιότερη και πυκνότερη ξυλογλυπτική διακόσμηση. Η διακόσμηση αυτή περιλαμβάνει συνήθως πολύπλοκα γραμμικά συμπλέγματα ανατολικής τεχνοτροπίας

Εικ. 4.18. Ο «καλός οντάς» του αρχοντικού του Τσιμηνάκη στην Κοζάνη. Όλες οι επενδύσεις διασώθηκαν και εκτίθενται στο μουσείο Μπενάκη.

ή έκτυπα φυτικά μοτίβα, επηρεασμένα τις περισσότερες φορές από την ξυλογλυπτική των τέμπλων. Συχνά, ο διάκοσμος του ταμπλά είναι διάτρητος και δίχρωμος, ώστε να δίνει την εντύπωση της διαφάνειας. Στην ανάπτυξη της ξυλογλυπτικής έδωσαν ώθηση και οι ιδιορρυθμίες που χαρακτηρίζουν τόσο τη βορειοελλαδική όσο και τη νησιωτική αρχιτεκτονική, οι εντοιχισμένες δηλαδή μουσάντρες και τα ξύλινα μέλη –κιγκλιδώματα, κολόνες και τραβέρσες– των σοφάδων. Λαμπρό δείγμα ξυλόγλυπτης διακόσμησης μακεδονικού αρχοντικού αποτελεί ο κοζανίτικος οντάς του Μουσείου Μπενάκη (εικ. 4.18). Ένας ιδιαίτερος κλάδος της αστικής ξυλογλυπτικής μπορεί να θεωρηθεί η παραδοσιακή οργανοποιία, στην οποία τα χειροποίητα μουσικά όργανα συχνά κοσμούνται με ξυλόγλυπτες λεπτομέρειες.

Η εξέλιξη της αστικής ξυλογλυπτικής, όσον αφορά τα στυλ και τις διακοσμήσεις, ακολουθεί την εξέλιξη της εκκλησιαστικής ξυλογλυπτικής. Έτσι, ξεκινώντας από τον 16^ο αιώνα, τα ξυλόγλυπτα μιμούνται τα λιθόγλυπτα με χαμηλά ανάγλυφα και αδρές μορφές. Το ξύλο δουλεύεται με την λογική της πέτρας, δημιουργώντας στατικές και «χοντροκομμένες» μορφές. Προχωρώντας στον 17^ο αιώνα που αποκτούν πλέον δικό τους στυλ και αξιοποιούν πλήρως τις μεγάλες δυνατότητες του ξύλου. Η πλαστικότητα του υλικού γίνεται αντιληπτή από τους τεχνίτες που ανάγουν την ξυλογλυπτική σε κορυφαία λαϊκή τέχνη. Αυτός ήταν και ο αιώνας ακμής της λαϊκής τέχνης για λόγους που αναλύονται τα επόμενα κεφάλαια. Το πέραςμα στον 18^ο αιώνα εισάγει το μπαρόκ στον ελλαδικό χώρο ξεκινώντας την σταδιακή φθορά του στυλ. Τα διακοσμητικά γίνονται οργιαστικά και χάνεται η ισορροπία που χαρακτήριζε μέχρι τότε τις λαϊκές δημιουργίες. Ο νεοκλασικισμός που ακολούθησε την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, αποτέλεσε την χαριστική βολή στην γνήσια ελληνική λαϊκή τέχνη [21]. Το αδιέξοδο ήρθε όταν εγκαταλείφθηκε η σεμνή, "στρωτή" εργασία της, και ενώ κέρδισε μία πλούσια και ελεύθερα τεχνική, πλουτίστηκε με νέα μοτίβα αντί να κυριαρχήσει πάνω στις καινούργιες κατακτήσεις, κατακτήθηκε από αυτές [37].

Εικ. 4.19. Ξυλόγλυπτη κασέλα του 18^{ου} αιώνα από την Στεμνίτσα Αρκαδίας.

Εικ. 4.19.

Οι τεχνίτες του αστικού ξυλόγλυπτου εμπνέονται από την φύση και τη ζωή και η φαντασία τους έχει μία καταπληκτική γοητεία και ποικιλία. Η θρησκευτική ζωή αποτελεί θεμέλιο γενικότερης καλλιτεχνικής όρασης. Υπάρχει μία προσπάθεια να συνταιριαστεί το θείο με το ανθρώπινο, μία εικόνα αρμονίας του κόσμου όπου Θεός, άγιοι και απλοί άνθρωποι, λουλούδια και διακοσμητικά σχήματα από καρπούς και φύλλα αποτελούν μία ενότητα. Η τέχνη τους δεν αντέγραφε τη φύση ξερά, αλλά έκανε συνδυασμούς με στολίσματα γι' αυτό και η ξυλογλυπτική θεωρείται διακοσμητική τέχνη. Ο δικέφαλος αετός, σύμβολο της υπερφυσικής δύναμης των Βυζαντινών αυτοκρατόρων αποτέλεσε αγαπημένο θέμα των ξυλόγλυπτων σε όλη την Ελλάδα. Αλλά και τα αρχαιοελληνικά σύμβολα δεν λείπουν από την λαϊκή ξυλογλυπτική με σπείρες και μαιάνδρους να συνδυάζονται με βλαστούς αμπέλου και διαπλεκόμενα φυτικά μοτίβα. Από τα γεωμετρικά μοτίβα κυριαρχεί ο κύκλος σε διάφορες

μορφές με αγαπημένο την μαργαρίτα με κανονικά φύλλα ή με φύλλα σε σχήμα S. Ίσως είναι η ομοιότητα με τον ζωοφόρο ήλιο που κάνει αυτό το θέμα τόσο προσφιλή. Τυποποιημένα κτίρια εμφανίζονται συχνά σε κασέλες ενώ η ανθρώπινη μορφή σπανίζει. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στην Σκυριανή επιπλοποιία – ξυλογλυπτική, η οποία διατήρησε αναλλοίωτους τους δεσμούς με τη Βυζαντινή τέχνη (εικ. 4.20 και 4.21). Οι Σκυριανοί τεχνίτες διατήρησαν την αναλλοίωτη την παράδοση μέχρι και τις μέρες και αποτελούν μοναδικό παράδειγμα στην Ελλάδα.

Εικ. 4.20.

Εικ. 4.20. Σκυριανό σαλόνι της μοντέρνας εποχής σε πιστή αντιγραφή των παραδοσιακών σαλονιών.

Εικ. 4.21.

Εικ. 4.21. Τυπικό σκυριανό καρεκλάκι.

Με την πάροδο των χρόνων τα ξυλόγλυπτα έπιπλα περιορίστηκαν στα νοικοκυριά και απέκτησαν πιο απλές μορφές. Προστέθηκαν ξυλόγλυπτες λεπτομέρειες σε έπιπλα όπως μπουφέδες, καθρέπτες και τραπεζαρίες αλλά έχασαν την γοητεία του χειροποίητου και απέκτησαν βιομηχανική, τυποποιημένη όψη. Στις μέρες μας τα ξυλόγλυπτα έπιπλα σπανίζουν στα νοικοκυριά καθώς πλέον προτιμώνται πιο απλές διακοσμήσεις, με χρήση χρωμάτων και διαφορετικών υλικών για την αρτιότητα του τελικού αποτελέσματος. Η ξυλογλυπτική έχει περιοριστεί στα λεγόμενα «κλασσικά» έπιπλα τραπεζαρίας, καρέκλες και τραπέζια, ιδιαίτερος κατά τη δεκαετία του '70 που υπήρξε μία αναβίωση της παραδοσιακής τέχνης. Αντίθετα η ξυλογλυπτική σήμερα ανθίζει στον τομέα των διακοσμητικών μικροαντικειμένων, τουριστικών ενθυμίων και ξύλινων σκευών κουζίνας. Παρά τις τεράστιες ταχύτητες με τις οποίες κινείται ο κόσμος γύρω μας, ένα χειροποίητο αντικείμενο φτιαγμένο με ταλέντο και μεράκι πάντα θα βρίσκει την αξία του στην καρδιά μας.

Εικ. 4.22. Σύγχρονο ελληνικό σχέδιο καρέκλας (δεκαετία '70-80) με ξυλόγλυπτη τραβέρσα στην πλάτη.

Εικ. 4.22.

Εικ. 4.23.

Εικ. 4.23. «Ο αετός και ο όφις», έργο του Γιώργη Κουτάντου. Ολοκληρώθηκε το 2002 και εκτίθεται στο Μουσείο & Εργαστήριο της Ξυλογλυπτικής το οποίο βρίσκεται στην Αξό Μυλοποτάμου Κρήτης.

5. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΡΗΤΗΣ – ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

5.1. ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Μιλώντας για μια πραγματική παραδοσιακή αρχιτεκτονική αναφερόμαστε σε κατασκευές που ουσιαστικά μορφοποιούν τις λειτουργικές ανθρώπινες ανάγκες. Είναι φτιαγμένες έτσι ώστε να εξυπηρετούν κάποιους ορισμένους σκοπούς οι οποίοι είναι βασισμένοι στο πνεύμα και τις ιδέες της εκάστοτε εποχής. Ταυτόχρονα γίνονται φορείς έκφρασης των ανθρώπινων ψυχικών και των συναισθηματικών χαρακτηριστικών. Με αυτόν τον τρόπο η αληθινή αρχιτεκτονική διαπλάθεται αρμονικά σε σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο. Πολλοί είναι οι παράγοντες που συντελούν στην κατά τόπους διαμόρφωση του αρχιτεκτονικού τοπίου. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική προσαρμόζεται σύμφωνα με το κλίμα, τη γεωγραφική θέση, τη μορφολογία του εδάφους(βουνά, πεδιάδες, νησιά), τα υλικά που υπάρχουν στο κάθε μέρος (πέτρα σε διαφορετικά μεγέθη και ποιότητα, οικοδομική ξυλεία) και φυσικά στις προσωπικές ανάγκες του πληθυσμού. Παράλληλα η οικιστική ανάπτυξη ακολουθεί την κατά τόπον κοινωνική, οικονομική και ιστορική εξέλιξη.

5.1.1. ΕΙΔΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία και είναι δύσκολο να κατηγοριοποιηθεί σε ενότητες. Ωστόσο, θα μπορούσαν να διακριθούν τρεις βασικοί τύποι βάσει μιας ενδεικτικής γεωγραφικής διαίρεσης, αφού σε μέρη που κυριαρχεί ένας συγκεκριμένος τύπος δόμησης πολλές φορές εμφανίζονται σπίτια διαφορετικού τύπου. Οι τρεις τύποι που διακρίνονται σύμφωνα με τις οικονομικές, κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες είναι οι παρακάτω :

- **Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική των πεδινών περιοχών** (πχ. τα αγροτόσπιτα των γεωργών της Θεσσαλίας).

Η κατοικία των πεδινών περιοχών είχε πολύ απλή μορφή. Ήταν μονόχωρη και στο ίδιο δωμάτιο συμβίωναν άνθρωποι, ζώα, φυλάσσονταν τα αγροτικά προϊόντα, κλπ. Σταδιακά προστέθηκαν ένας στεγασμένος, υπαίθριος χώρος μπροστά από την είσοδο καθώς και διάφοροι βοηθητικοί χώροι στην αυλή, όπως αποθήκες και στάβλοι.

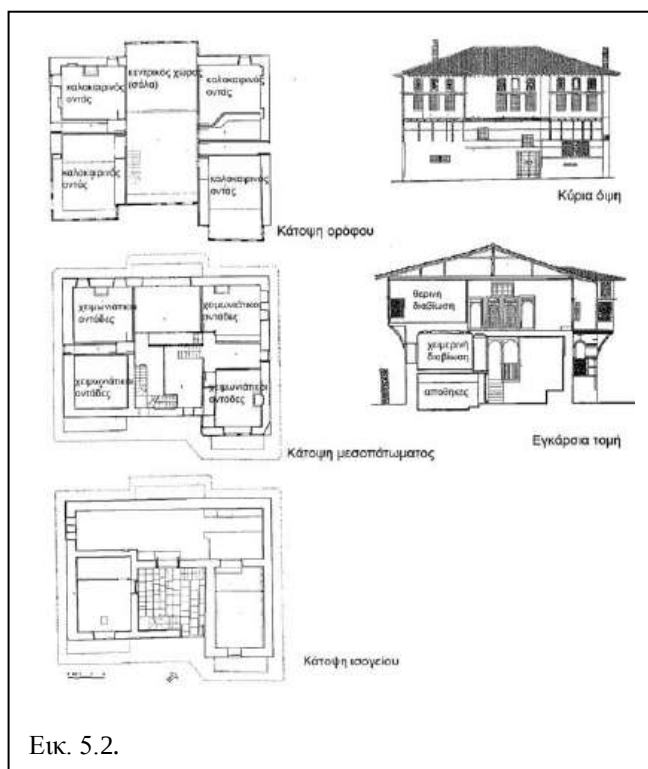
Εικ. 5.1. Αγροτικό σπίτι της Θεσσαλίας με στεγασμένο υπαίθριο χώρο (χαγιάτι).

Εικ. 5.1.

- Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική των ηπειρωτικών και ορεινών περιοχών (το λεγόμενο βορειοελλαδίτικο σπίτι, όπως είναι τα νοικοκυρόσπιτα της Σιάτιστας, της Καστοριάς, της Βέροιας, κλπ)

Η κατοικία στην ορεινή Ελλάδα είναι συνήθως πολυώροφη με δύο ή τρία πατώματα. Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι ο κατακόρυφος λειτουργικός διαχωρισμός. Συνήθως οι δυο κάτω όροφοι είναι πετρόχτιστοι ενώ το πάνω πάτωμα συνηθίζεται να κατασκευάζεται από ξύλο λόγω βάρους. Οι χώροι των αρχοντικών κατοικιών ή νοικοκυρόσπιτων λειτουργούν ως εξής: Στο ισόγειο βρίσκονται οι χώροι εργασίας, οι αποθήκες και οι στάβλοι. Στους ορόφους βρίσκονται οι χώροι ύπνου, διημέρευσης, υποδοχής των ξένων, κλπ. Συνήθως το μεσοπάτωμα χρησιμοποιούνταν ως κατοικία το χειμώνα καθώς οι παχείς, πέτρινοι τοίχοι διατηρούσαν τους εσωτερικούς χώρους ζεστούς. Ο τελευταίος όροφος με τους λεπτούς τοίχους (τσατμάδες) και τα μεγάλα παράθυρα χρησιμοποιούνταν για τη διαμονή της οικογένειας κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών και χρησιμοποιούνταν επίσης σε γιορτινές περιπτώσεις. Ο όροφος αυτός ήταν πλούσια διακοσμημένος, είχε πολλά παράθυρα και εκεί δημιουργούνταν και ο καλός οντάς, χώρος υποδοχής μουσαφίρηδων με ξυλόγλυπτα ταβάνια και τοιχογραφίες. Οι χώροι του έχουν νότιο προσανατολισμό και χαρακτηρίζονται από ένα κατασκευαστικό και μορφολογικό στοιχείο διάτρητο από ανοίγματα, το οποίο παίρνει διάφορες ονομασίες ανάλογα με την περιοχή, όπως για παράδειγμα «σαχνισί» στη Μακεδονία. Το σπίτι τέλος έχει αυλή, η οποία περιβάλλεται από χαμηλά βοηθητικά κτίσματα, στάβλο, φούρνο, αποθήκη, αποχωρητήριο, αλλά και άλλα.

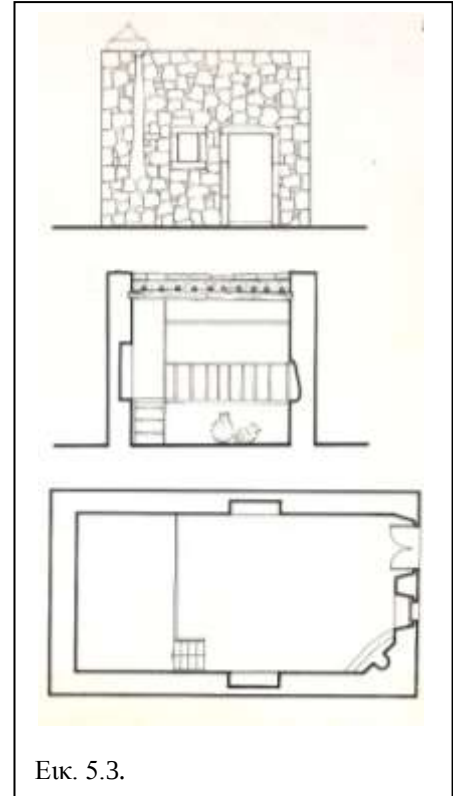

Εικ. 5.2. Κατόψεις των ορόφων μίας τυπικής μακεδονικής κατοικίας. Αρχοντικό Νερατζόπουλου στην Σιάτιστα.

- Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική των νησιών (ή αλλιώς το αιγαιοπελαγίτικου τύπου σπίτι).

Η νησιωτική αρχιτεκτονική παρουσιάζει ακόμα μεγαλύτερη ποικιλία ανάλογα με την περιοχή [22] (πχ. της Κρήτης, των Δωδεκανήσων, των Κυκλάδων, του Ιονίου, κλπ) και είναι παρακινδυνευμένο να ομαδοποιηθεί σε μια ενότητα. Συνήθως αποτελείται από ένα χώρο που διαιρείται στο βάθος ή στα πλάγια διαμερίσματα. Το διακρίνει η απλότητα του σχεδίου με βάση τον κύβο και το στέγαστρό του είναι συνήθως επίπεδο, το λεγόμενο δώμα. Το δώμα

κατασκευάζεται από αλληπάλληλα στρώματα υλών που εξασφαλίζουν θερμομόνωση. Συνήθως τα σπίτια αυτά είναι μονώροφα, έχουν μικρά ανοίγματα και οι οικισμοί αναπτύσσονται σε επικλινείς τοποθεσίες. Αποτελούνται από λίγους χώρους και μικρούς που έχουν διαφορετικό ύψος αφού είναι τοποθετημένοι σε διαφορετικά επίπεδα. Οι διάδρομοι απουσιάζουν και ο βασικός χώρος διημέρευσης και κοινωνικών επαφών είναι η σάλα. Οι χώροι του ύπνου είτε βρίσκονται στη σάλα είτε τοποθετούνται σε ψηλότερα επίπεδα. Στην αυλή που αποτελεί προέκταση του εσωτερικού χώρου, εξυπηρετούνται πολλές ανάγκες όπως το μαγείρεμα, το πλύσιμο κ.α. ειδικά τους καλοκαιρινούς μήνες. Κάποιες φορές κτίζεται εξωτερικό τοιχίο για αμυντικούς λόγους ή για την απομόνωση των οικογενειών.

Εικ. 5.3. Απλή, μονόχωρη κρητική κατοικία με υπερυψωμένο τον χώρο του ύπνου. Κάτω από το πατάρι τοποθετούνται τα πιθάρια για την αποθήκευση της τροφής.

5.1.2. Η ΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΕ ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Η ενασχόληση των κατοίκων της υπαίθρου διαφέρει κατά πολύ από τα αυτή των κατοίκων ενός άστεως, μιας πόλης. Ο αστικός τομέας εργασιών έχει να κάνει κυρίως με τη βιοτεχνία, το εμπόριο, τις μεταφορές, τη διοίκηση, την οικονομία κ.α. ενώ στην ύπαιθρο οι εργασίες αφορούν κυρίως την γεωργία, την κτηνοτροφία την αλιεία, την συλλογή καρπών κ.α., εργασίες που σχετίζονται με την γεωγραφική θέση του κάθε μέρους. Η αγροτική κατοικία σχετίζεται άμεσα με τις εργασιακές δραστηριότητες των κατοίκων της αφού πολλές από τις εργασίες αυτές διεκπεραιώνονται μέσα στην ίδια την κατοικία(π.χ. επεξεργασία και αποθήκευση της σοδιάς, το άρμεγμα των ζώων κ.α.). Στις πόλεις συνηθέστερα η κατοίκηση δεν σχετίζεται με το εργασιακό περιβάλλον, αφού οι εργασιακοί χώροι εξειδικεύονται ανάλογα με τη φύση των εργασιών. Άλλη μια βασική διαφορά αυτών των δυο τύπων κατοικίας είναι ο τρόπος δόμησης τους στον χώρο. Στις πόλεις, τα κτήρια διατάσσονται βάση κάποιου σχεδίου, με κάποιους κανόνες τους οποίους ορίζουν οι ειδικοί αρχιτέκτονες, οι μηχανικοί και οι πολεοδόμοι λαμβάνοντας υπ' όψιν τους πρακτικά ζητήματα υγιεινής, μεταφοράς, ύδρευσης κ.α. Στην ύπαιθρο η ανοικοδόμηση μπορεί να είναι πιο άναρχη, χωρίς κάποιο συγκεκριμένο σχεδιασμό. Η βάση ανοικοδόμησης προκύπτει εμπειρικά και σχετίζεται κυρίως στην προστασία από τις καιρικές συνθήκες (προσανατολισμός), από την πρόσβαση σε πηγές και σε καλλιέργειες, την οχύρωση κ.α. Για τους παραπάνω λόγους καταλήγουμε στο

συμπέρασμα ότι ο κάτοικος της υπαίθρου αποφασίζει ο ίδιος για θέματα που αφορούν την κατοικία του και πολλές φορές την κατασκευάζει ο ίδιος ανάλογα τις προσωπικές του ανάγκες ενώ ο κάτοικος της πόλης δεν έχει την ελευθερία να πάρει από μόνος του όλες αυτές τις αποφάσεις. Έτσι οι αγροτικές περιοχές πολλές φορές διαπνέονται από έναν έντονο αυθορμητισμό και αυτοσχεδιασμό, ενώ στις πόλεις ακολουθείται ένα πιο συγκεκριμένο στυλ που βασίζεται στην γενικότερη διάθεση της κάθε χρονικής περιόδου.

5.2. Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Η κρητική κατοικία εντάσσεται μεν στην κατηγορία της αρχιτεκτονικής των νησιών, παρουσιάζει δε μια εξαιρετική ποικιλομορφία χάρη στην οποία διαφοροποιείται αρκετά από την αρχιτεκτονική μορφή της κατηγορίας αυτής. Ένα βασικό κοινό χαρακτηριστικό με τα αιγαιοπελαγίτικα σπίτια που μπορούμε να διακρίνουμε είναι το δώμα, η επίπεδη στέγη. Η γεωγραφική θέση της Κρήτης στο κέντρο της ανατολικής Μεσογείου, με ίση απόσταση από τις ακτές της Ιταλίας, της Μέσης Ανατολής, της Αφρικής και από τα Δαρδανέλια καθιστά τούτο το νησί ένα σημαντικότερο εμπορικό και πολιτιστικό σταυροδρόμι. Έγινε στόχος διεκδικήσεων από τους γύρω λαούς σε όλα τα στάδια της ιστορίας της. Ρωμαίοι, Άραβες, Σαρακηνοί, Βυζαντινοί, Βενετσιάνοι, Τούρκοι κ.α. παρήλαυναν ανά τους αιώνες δημιουργώντας αναταραχές, επαναστάσεις, μάχες αλλά και μεγάλες περιόδους ειρήνης και προόδου.

Στη συγκεκριμένη εργασία θα κάνουμε μια σύντομη αναφορά στην ιστορία του νησιού με στόχο την καλύτερη κατανόηση των ιστορικών συνθηκών που επικρατούσαν τους περασμένους αιώνες αλλά κυρίως θα εστιάσουμε στην αστική κατοικία και πως αυτή εξελίσσεται από τον 15^ο αι. και έπειτα.

5.2.1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

- **Νεολιθική Περίοδος (6000-2600 π.χ.)**

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές στην Κρήτη δείχνουν ότι κατοικείται από την 6^η χιλιετία π.Χ. Βρέθηκαν νεολιθικά ερείπια στη Φαιστό, στην Κνωσό και στη Σητεία. Τότε σχηματίζονται οι πρώτοι οικισμοί με βασικούς πόρους επιβίωσης την γεωργία και την κτηνοτροφία. Οι άνθρωποι κατοικούσαν σε λίθινα σπίτια και πιο σπάνια σε σπήλαια. Στα σπήλαια του Στραβομύτη, Είλειθυίας, στο Ελληνοσπήλαιο κ.α., εντοπίστηκαν όπλα, αγγεία, εργαλεία, λατρευτικά αντικείμενα αφιερωμένα στη θεά της γονιμότητας κ.α. φτιαγμένα από κόκαλα, πέτρες ή οψιδιανό.

- **Μινωική περίοδος (2600-1300π.Χ.)**

Στις απαρχές του Μινωικού πολιτισμού ο χαλκός δεν έχει αντικαταστήσει πλήρως τα λίθινα εργαλεία και το εμπόριο δεν έχει αναπτυχθεί σημαντικά. Αργότερα αναπτύσσεται η αλιεία, η γεωργία, η ναυτιλία και το εμπόριο με στόχο την προμήθεια κασσιτέρου που είναι βασικό συστατικό για την παραγωγή μπρούτζου. Αναπτύσσονται οι πρώτες πόλεις όπου διακρίνονται σε στρατηγικές θέσεις μεταξύ των οικισμών του νησιού. Οι πόλεις αυτές παρουσιάζουν μεγάλη οικονομική ανάπτυξη.

Το 1900 π.Χ. άρχισαν να χτίζονται στην Κρήτη τα πρώτα ανάκτορα. Σε εκείνη την εποχή χρονολογείται το ανάκτορο της Κνωσού, το μεγαλύτερο πάνω στο νησί, καθώς και τα ανάκτορα της Φαιστού, των Μαλίων και της Κάτω Ζάκρου. Τα διαμερίσματά τους είναι πολλά σε αριθμό και έχουν πλούσια διακόσμηση. Γύρω από τα ανάκτορα έχουν εντοπιστεί οικισμοί, με οργανωμένο ρυμοτομικό, αποχετευτικό και υδρευτικό σύστημα καθώς και πλήθος αντικειμένων καθημερινής χρήσης. Η οικονομία στηριζόταν στη γεωργία και το εμπόριο. Η Παλαιοανακτορική Εποχή σηματοδοτείται από ισχυρό σεισμό που έγινε το 1700 π.Χ. και προκάλεσε τη καταστροφή των περισσότερων ανακτόρων.

Εικ. 5.4. Η διάσημη αίθουσα
του θρόνου στα μινωικά
ανάκτορα της Κνωσού.

Εικ. 5.4.

Αργότερα τα ανάκτορα ανοικοδομήθηκαν και ήταν το κέντρο της οικονομικής, κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής. Εγκαινιάζεται μια νέα περίοδος ακμής του μινωικού πολιτισμού. Η μεγαλοπρέπεια των διαμερισμάτων, ο πλούτος και το μέγεθος τους που φτάνει και τα 22.000 τ.μ., είναι εντυπωσιακά. Γύρω τους υπήρχαν κι άλλα οικοδομήματα, βοηθητικοί χώροι, επαύλεις αξιωματούχων, εμπορών και ιερέων, εργαστήρια και κατοικίες. Οι άνθρωποι ασχολούνταν κυρίως με τη ναυτιλία και το εμπόριο κρασιού και αρωματικών ελαίων, και δευτερευόντως με τη γεωργία, την υφαντική και τη κεραμική. Το μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής ζωής συγκεντρωνόταν στα λιμάνια, ενώ τα αγαθά μεταφέρονταν από τη μια πόλη στην άλλη μέσω ενός οργανωμένου οδικού δικτύου. Αναδείχθηκε η τάξη των εμπορών, των βιοτεχνών και των ιερέων, με κορυφαίο το βασιλιά, που λατρευόταν ως Αρχιερέας μαζί με τη θεά της γονιμότητας. Η καλλιτεχνική παραγωγή, παρουσιάζει υπέροχα δείγματα μικροπλαστικής, λιθοτεχνίας, ζωγραφικής, μικροτεχνίας, αγγειογραφίας, χρυσοχοΐας και σφραγιδογλυφίας. Η γυναίκα στη μινωική κοινωνία αποκτάει εξέχοντα ρόλο. Ο μινωικός πολιτισμός επηρεάζει την υπόλοιπη Ελλάδα και τις αποικίες της Κρήτης. Δυστυχώς όμως καταστράφηκε μετά από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και τους μετασεισμούς οι οποίοι προκάλεσαν ψηλά παλιρροιακά κύματα που παρέσυραν τα πάντα ενώ την ίδια στιγμή μεγάλες πυρκαγιές ολοκλήρωναν την καταστροφή.

Εικ. 5.5. Τα μινωικά ανάκτορα
είχαν εντυπωσιακή
διακόσμηση με χρήση πολύ
χρώματος.

Εικ. 5.5.

Οι Αχαιοί, εκμεταλλευόμενοι την καταστροφή, κατέλαβαν την Κνωσό και εδραίωσαν εκεί μια ισχυρή Αχαική δυναστεία. Κατάφεραν σύντομα να ελέγξουν όλο το νησί (1450 π.Χ.).

Η κοινωνία συνέχισε να στηρίζεται στο εμπόριο και τις ανταλλαγές με τις γειτονικές περιοχές της Αιγύπτου και της Μικράς Ασίας, αλλά η τέχνη και η καθημερινή ζωή των κατοίκων άλλαξαν. Τα αντικείμενα κεραμικής, χαλκούργιας, χρυσοχοΐας και πλαστικής πιστοποιούν τη συνύπαρξη και την αλληλεπίδραση των δύο πληθυσμιακών στοιχείων. Το 1380 π.Χ. σημειώθηκε νέος ισχυρός σεισμός που διέλυσε παντελώς τον μινωικό πολιτισμό. Καταστρέφεται το ανάκτορο της Κνωσού. Μια άλλη εκδοχή δέχεται ότι καταστράφηκε μετά από σφοδρή σύγκρουση των Αχαιών της ηπειρωτικής Ελλάδας με αυτούς της Κρήτης. Οι νέοι κατακτητές ισχυροποιούνται, διατηρούν τον πλούτο των προκατόχων τους, αλλά δεν καταφέρνουν να συνεχίσουν τη μεγάλη πολιτιστική τους παράδοση.

- **Πρωτογεωμετρική περίοδος (1100-900π.Χ.)**

Τον 11ο αι. π.Χ. η Ελλάδα άρχισε να κατακλύζεται από Αχαιούς και Δωριείς που καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της και φτάνουν μέχρι και την Κρήτη. Οι κάτοικοι του νησιού, γνωστοί και ως Ετεοκρήτες, κατέφυγαν στις πιο απρόσιτες περιοχές της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης και έχτισαν νέους οικισμούς, όπως ο οικισμός στο Καρφή Λασιθίου και στην Πραισό. Οι νέοι κατακτητές έφεραν στο νησί τη γενικευμένη χρήση του σιδήρου, που χρησιμοποιείται και για την κατασκευή εργαλείων, όπλων και διακοσμητικών αντικειμένων και μια σειρά καινούργιων εθίμων.

Εικ. 5.6.

Εικ. 5.6. Οι Αχαιοί και οι Δωριείς αναστήλωσαν και συνέχισαν να χρησιμοποιούν τα μινωικά κτίσματα σε πολλές από τις παλιές πόλεις.

- **Γεωμετρική & Αρχαϊκή Περίοδος (900-500 π.χ.)**

Από το 900 π.Χ., με την επικράτηση των Δωριέων στην Κρήτη, η πολιτική ζωή διαμορφώνεται με βάση το ολιγαρχικό πολίτευμα. Συγκροτούνται πάνω από 100 πόλεις-κράτη, με κυριότερες τη Γόρτυνα, τη Φαιστό, την Κνωσό, την Τύλισο, τη Λυττό, τη Ριζηνία, τη Χερσόνησο, τη Λάππα, τη Λισσό, την Τάρρα, τη Μίλατο, την Ιεράπυτνα, την Κυδωνία, την Ίτανο, τη Σητεία, την Πραισό και την Ελούντα. Η κοινωνία χωρίστηκε σε τρεις τάξεις, τους Περίοικους, που είχαν ελάχιστα πολιτικά δικαιώματα αλλά κατείχαν γη και μπορούσαν να ασχοληθούν με το εμπόριο, τους Μινωίτες, που δούλευαν σαν δούλοι για τη κατασκευή των δημόσιων έργων και τους Αφαμιώτες ή Κλαρώτες, που έγιναν προσωπικοί δούλοι των Δωριέων και προορίζονταν για σκληρές αγροτικές εργασίες. Στο χώρο των γραμμάτων και των τεχνών ήταν έντονη η επίδραση του δωρικού, αλλά και του ανατολικού στοιχείου, που φαίνεται στα αντικείμενα χρυσοχοΐας, αγγειογραφίας, πλαστικής, μικροπλαστικής και

μεταλλουργίας. Ο γλύπτης Δαίδαλος εγκαινιάζει μια καινούργια τεχνοτροπία στην πλαστική που ονομάζεται "Δαιδαλικός" ρυθμός. Καθ' όλη τη διάρκεια του 7ου αι. π.Χ., η Κρήτη αποτέλεσε το κέντρο της πολιτιστικής και καλλιτεχνικής ζωής της Ελλάδας.

Εικ. 5.7.

Εικ. 5.7. Γλυπτό δαιδαλικού ρυθμού, του 7^{ου} αιώνα.

- **Κλασσική & Ελληνιστική Περίοδος (500-67π.Χ.)**

Ενώ την κλασική περίοδο, οι πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας συγκρούονταν συνεχώς μεταξύ τους, η Κρήτη παρέμεινε στο παρασκήνιο και δεν αναμείχθηκε ούτε στους Περσικούς, ούτε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Η κυριαρχία των Μακεδόνων εγκαινίασε την ελληνιστική περίοδο, και οι Κρήτες, για να κερδίσουν την εύνοια των ισχυρών, ανακήρυξαν τον Φίλιππο Ε' (217-216 π.Χ.) προστάτη του νησιού. Όμως, ούτε αυτό σταμάτησε τις μεταξύ τους διαμάχες. Οι πειρατές της Κιλικίας που κυριαρχούσαν στην ανατολική Μεσόγειο επωφελήθηκαν και ξεκινώντας από τη Κρήτη εκστράτευσαν εναντίον της ρωμαϊκής πόλης Όστιας τον 2ο αι. π.Χ. Η Ρώμη βρίσκει αφορμή για να επέμβει στα πολιτικά πράγματα του νησιού. Το 71 π.Χ. ο Μάρκος Αντώνιος κάνει μια αποτυχημένη εκστρατεία με πολλές απώλειες. Και το 69 π.Χ. ο ύπατος Κόιντο Καϊκίλιο Μέτελλο εκστράτευσε εκ νέου εναντίον της Κρήτης και δυο χρόνια μετά κατάφερε να την υποδουλώσει το 67 π.Χ.

Εικ. 5.8.

Εικ. 5.8. Κατά την κλασική περίοδο τελειοποιήθηκαν και οι τρεις ρυθμοί κολώνων. Με τη σειρά : δωρικός, ιωνικός και κορινθιακός.

- **Ρωμαϊκή Περίοδος (67π.Χ.-330μ.Χ.)**

Το 67 π.Χ. το νησί της Κρήτης, πέρασε στα χέρια των Ρωμαίων. Ακολούθησε μια ειρηνική περίοδος όπου οι πόλεις, με πρωτεύουσα τη Γόρτυνα, γνώρισαν σημαντική ανάπτυξη. Απέκτησαν πολυτελή ρωμαϊκά οικοδομήματα, ναούς, ωδεία, στάδια και λουτρά, και ο πληθυσμός ανήλθε σε 300.000 κατοίκους. Ανάμεσά τους ξεχώρισαν η Κνωσός που

κατάφερε να επεκταθεί σημαντικά, η Κυδωνία, η Ιεράπετρα, η Φαιστός, η Λυττός και η Ελευθέρνα. Εκείνη την εποχή οι Κρήτες ήρθαν σε επαφή με τον Χριστιανισμό και ιδρύθηκε η πρώτη εκκλησία από το μαθητή του Απόστολου Παύλου και πολιούχο του νησιού, Άγιο Τίτο.

- **Πρωτοβυζαντινή Περίοδος (330μ.Χ-824μ.Χ.)**

Όταν το Ρωμαϊκό Κράτος διασπάστηκε σε ανατολικό και δυτικό(330μ.Χ.), η Κρήτη αποτέλεσε αρχικά τμήμα της επαρχίας Ιλλυρίας και στη συνέχεια, από το 395 μ.Χ., τμήμα του Βυζαντίου με αυτοκράτορα το Μεγάλο Θεοδόσιο. Εξαπλώθηκε ο χριστιανισμός και η επισκοπή της Κρήτης υπάγεται στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης. Τότε κτίστηκαν οι πιο σημαντικές βυζαντινές εκκλησίες του νησιού, όπως η βασιλική του Αγίου Τίτου, που σώζεται στον Αρχαιολογικό Χώρο της Γόρτυνας (εικ. 5.9), η βασιλική της Πανόρμου στο Ρέθυμνο και η βασιλική Αλμυρίδας Αποκορώνου. Καθ' όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής Περιόδου το νησί δέχτηκε πολλές επιθέσεις Αράβων.

Εικ. 5.9.

Εικ. 5.9. Η βασιλική του Αγίου Τίτου στον αρχαιολογικό χώρο της Γόρτυνας.

- **Αραβοκρατία (824-961μ.Χ.)**

Το 824, οι Σαρακηνοί Άραβες, με αρχηγό τον Αμπού Χαφς, κατακτούν την Κρήτη. Την περίοδο της Αραβοκρατίας γίνονται συνεχείς πειρατικές επιδρομές και το νησί μετατρέπεται σε σκλαβοπάζαρο της Ανατολής. Η πόλη Κάντια, το σημερινό Ηράκλειο, οχυρώθηκε και περιστοιχίστηκε από βαθιά τάφρο ("χάντακ") για να αποτελέσει την πρωτεύουσα του ανεξάρτητου αραβικού κράτους της Κρήτης. Το Βυζάντιο προσπάθησε επανειλημμένως να ανακτήσει την Κρήτη.

- **Νεοβυζαντινή Περίοδος (961-1204μ.Χ.)**

Ο Νικηφόρος Φωκάς στις 7 Μαΐου 961 απελευθερώνει την Κρήτη από τους Άραβες. Ξεκινάει μια μακρά περίοδος αναβίωσης του Χριστιανισμού, και το νησί γνωρίζει μεγάλη πολιτιστική και οικονομική άνθηση. Παράλληλα, ξεκινάει μια προσπάθεια εποικισμού και ενίσχυσης του ντόπιου πληθυσμού. Μετακινούνται και εγκαθίστανται στο νησί βυζαντινές οικογένειες από τον Αλέξιο Κομνηνό Β' το 1082.

- **Η βενετσιάνικη κυριαρχία (1204-1669 μ.Χ.),**

Η Περίοδος της Ενετοκρατίας ξεκίνησε με την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 και την παραχώρηση της Κρήτης από το Λατίνο αυτοκράτορα

στον Βονιφάτιο Μομφεράτικο. Ο τελευταίος, ο οποίος διετέλεσε και βασιλιάς της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1207 οπότε και πέθανε, πούλησε αμέσως το νησί στους Βενετούς, που αφού αντιμετώπισαν με επιτυχία τις επιθέσεις των Γενουατών που το διεκδικούσαν επίσης, κατάφεραν να εγκατασταθούν εκεί οριστικά το 1212 και να ορίσουν πρωτεύουσα του νησιού το Ηράκλειο. Η στρατηγική θέση της Κρήτης στο κέντρο της Μεσογείου και ο πλούτος των προϊόντων της την καθιστούν σημαντικό σταθμό ανεφοδιασμού αλλά και τόπο εμπορικού ενδιαφέροντος για μια μεγάλη ναυτική δύναμη, όπως υπήρξε η Βενετία [43].

Είναι μια περίοδος μετά από τις σταυροφορίες, που φέρνει νέους αποίκους στο νησί οι οποίοι εδραιώνουν και εδώ το φεουδαρχικό Δυτικό σύστημα. Το 1363 η Κρήτη κηρύσσεται ανεξάρτητη δημοκρατία αφήνοντας πίσω μια περίοδο επαναστάσεων και ξεκινάει μια νέα ειρηνική εποχή. Από το 15^ο ως το 17^ο αιώνα, έχει γίνει ένα σημαντικό αυτοδύναμο πολιτιστικό κέντρο, καταφύγιο για τον υπόδουλο ελληνισμό, που ακτινοβολεί στην Ευρώπη. [46]

Η αστική τάξη, εμπεριέχοντας στους κύκλους της μια μεγάλη μερίδα του ντόπιου πληθυσμού, αποκτάει δύναμη, αποδυναμώνοντας τους φεουδάρχες. Οι πόλεις αναπτύσσονται παράλληλα με το εμπόριο και τη ναυτιλία. Αυξάνεται ο πληθυσμός τους και επεκτείνονται. Τη περίοδο αυτή ξεκινά μια έντονη οικοδομική δραστηριότητα στο νησί. Οι Βενετοί θέλοντας να διασφαλίσουν την σημαντική τούτη κτήση τους από τους επιδρομείς και να ενισχύσουν το βενετσιάνικο γόητρο οχύρωσαν τα μεγάλα λιμάνια στα βόρεια παράλια του νησιού (Κάντια, Χανιά, Ρέθυμνο) και ανοικοδόμησαν μια σειρά φρουρίων (castelli) σε μέρη στρατηγικής σημασίας (π.χ. Γραμβούσα, Σπιναλόγκα, Φραγκοκάστελλο) για αμυντικούς λόγους. (εικ. 5.10)

Εικ. 5.10. Το ενετικό φρούριο Κούλας του Χάνδακα (Ηράκλειο).

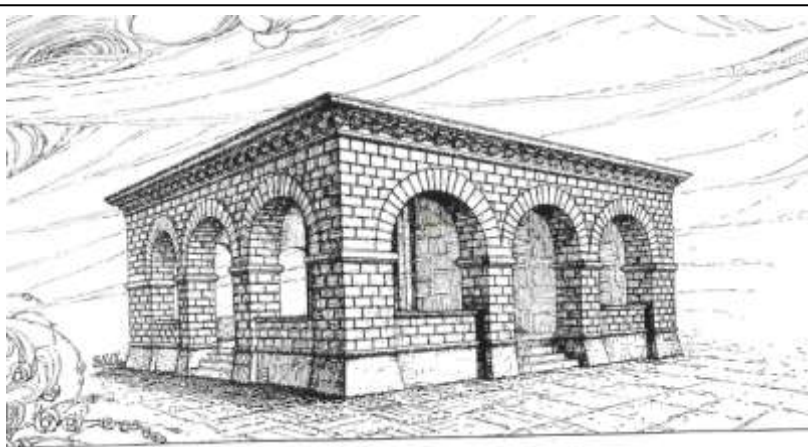

Εικ. 5.10.

Στις πόλεις του Ηρακλείου, του Ρεθύμνου και των Χανίων οι Βενετοί κατακτητές κτίζουν πύλες, ρολόγια, κρήνες, πλατείες κ.α. ως δείγματα πλούτου, ευημερίας και μεγαλοπρέπειας. Κατασκευάζονται πολλά αξιόλογα και εντυπωσιακά μνημεία (οχυρώσεις, λότζιες, πολυτελείς αστικές κατοικίες αξιωματικών, εκκλησίες, πύργοι πλουσίων φεουδαρχών κ.α.).[46] Άλλα αξιόλογα κτίσματα αυτής της περιόδου είναι οι πύργοι των Βενετών φεουδαρχών που συναντώνται διασκορπισμένα στην ύπαιθρο. Τα κτήρια τούτα ανήκουν στην φρουριακή αρχιτεκτονική και ήταν δείγματα δύναμης και εξουσίας. Το σχήμα

τους είναι τετράγωνο, έχουν παχείς τοίχους από πέτρα, μικρά και λίγα ανοίγματα. Ήταν ψηλά με ισόγειο, δυο ορόφους και εξωτερική σκάλα. Για τον σχεδιασμό και την εκτέλεση των έργων αυτών ήρθαν στο νησί έμπειροι Ιταλοί μηχανικοί. Γνωστότερος από αυτούς ήταν ο Michele Sanmicheli (εικ. 5.11.).

Εικ. 5.11. Η λότηζια (λέσχη) του Ρεθύμνου. Πιστεύεται ότι χτίστηκε με σχέδιο του γνωστού Βενετού αρχιτέκτονα Michele Sanmicheli.

Εικ. 5.11.

Οι ιδιωτικές αστικές κατοικίες της βενετοκρατούμενης Κρήτης είναι από τα λίγα παραδείγματα που σώζονται σ' όλο τον ελλαδικό χώρο.[28] Στην ύπαιθρο διασώζονται πολλές βίλες, βενετσιάνικα αγροτόσπιτα, ελαιοτριβεία και πολλές παλιές λαξευμένες πέτρες. Η αναγεννησιακή αρχιτεκτονική επηρέασε την αρχιτεκτονική των κατοικιών, των εκκλησιών αλλά και των μοναστηριών. Τα παραπάνω κτίρια αποτελούν τα σημαντικότερα δείγματα της κρητικής αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής. Είναι έντονα επηρεασμένα από την δυτική αναγέννηση αλλά συνάμα προσαρμοσμένα στις ανάγκες της τοπικής, κρητικής κοινωνίας και στις τοπικές συνθήκες. Με βάση αυτά παίρνουμε πολλά στοιχεία που επηρέασαν την εξέλιξη της αστικής αλλά και της αγροτικής κατοικίας στο νησί. Πολλαπλά τέτοια δείγματα αστικών κατοικιών από την τελευταία φάση της βενετσιάνικης περιόδου συναντώνται κυρίως στο Ρέθυμνο και στα Χανιά και ουσιαστικά είναι ότι απέμεινε από τη μετέπειτα τούρκικη κατάκτηση, από τους σεισμούς, τη φθορά του χρόνου, την εγκατάλειψη αλλά και την σύγχρονη 'ανάπτυξη'

- **Τα χρόνια της Τουρκοκρατίας(1669-1898μ.Χ.)**

Την ενετοκρατία στην Κρήτη την διαδέχεται η τουρκοκρατία. Οι Τούρκοι- Οθωμανοί καταλαμβάνουν αρχικά τα Χανιά και την κρητική επαρχία ενώ η τελευταία πόλη που κατακτάται είναι ο Χάνδακας, το σημερινό Ηράκλειο (27/09/1669). Μετά την τούρκικη κατοχή του νησιού, μεγάλος αριθμός Τούρκων εγκαθίσταται στην Κρήτη. Η γη αλλάζει χέρια και τα δημόσια κτίσματα γίνονται βασιλικά. Οι ιδιωτικές κατοικίες κατοικούνται από πασάδες και μπέηδες (κυρίως τούρκους μεγαλοαστούς) και ταυτόχρονα χιλιάδες εκδιωγμένοι Κρητικοί αναχωρούν για τα Επτάνησα και άλλα μέρη της ηπειρωτικής Ελλάδας.

- **Στα νεότερα χρόνια (1898 έως σήμερα)**

Η ένωση της Κρήτης με την ελεύθερη Ελλάδα ψηφιζόταν επανειλημμένα από την Κρητική Βουλή και τελικά πραγματοποιήθηκε επίσημα μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων (1912 – 1913) με την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου, στις 17/30 Μαΐου του 1913. Οι μεγάλες καταστροφές, οι πόλεμοι, οι επαναστάσεις αλλά και η πείνα, οι επιδημίες και οι σεισμοί, που αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό, δεν εμπόδισαν την οικιστική συνέχεια του

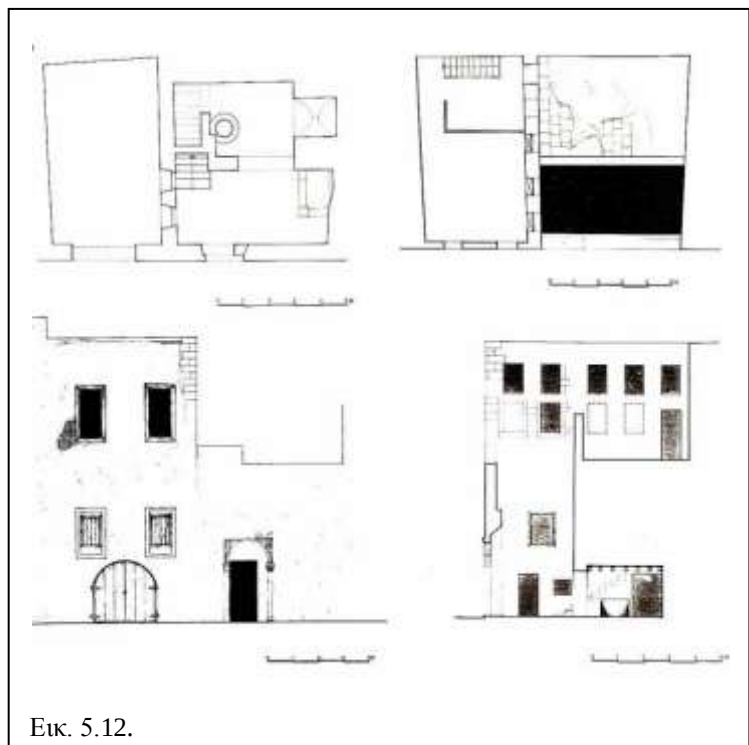
νησιού, καθώς οι κάτοικοί του με αξιοθαύμαστο πείσμα και ζωντάνια ξαναέκτιζαν τους οικισμούς τους στην ίδια σχεδόν θέση, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, γεγονός που αποδεικνύεται από μελέτες που δείχνουν ότι οι περισσότεροι οικισμοί της κάθε χρονικής περιόδου κατοικούνται και κατά την επόμενη. Συνυπάρχουν έτσι στην Κρήτη τα προϊστορικά σπίτια, τα μινωικά ανάκτορα, οι βυζαντινές εκκλησίες, τα βενετσιάνικα κτίσματα και τα τζαμιά της Τουρκοκρατίας με τις λαϊκές κατοικίες αλλά και τα σύγχρονα κτίρια.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι σήμερα διατηρούνται ακόμα πολλοί οικισμοί της αρχαιότητας με αναλλοίωτη την ονομασία τους, όπως είναι η Μίλατος, η Τύλισσος, η Πολυρρήνια κ.ά. Επίσης, το πλέγμα των Ενετικών οικισμών έχει διατηρηθεί χωρίς μεγάλες αλλαγές, ενώ ονόματα οικισμών, όπως Γάζι, Μουχτάρι κ.ά., πιθανό είναι να προέρχονται από την εποχή της Αραβοκρατίας.[47]

5.2.2. Η ΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Οι κατοικίες αυτές αποτελούνται από το ισόγειο ή κατώγι, τον μεσαίο όροφο ή μετζάο και τον όροφο ή ανώγι. Η αυλή είναι βασικό στοιχείο (κάποιες φορές υπάρχει και μια δεύτερη βοηθητική αυλή) που η θέση της και η μορφή της σχετίζονται από το σχήμα και το μέγεθος του οικοπέδου. Σε πλατυμέτωπα οικόπεδα η αυλή βρίσκεται στο ακριανό τμήμα της πρόσοψης και περιορίζεται από μαντρότοιχο που φυλάσσει την κατοικία. Συναντάμε μια ψηλή πόρτα, την πορτέλα που συνδέει την αυλή με τον δρόμο. Σε αυτές τις περιπτώσεις τα σπίτια αναπτύσσονται σε μορφή Γ γύρω από αυτήν. Στην αυλή συναντάμε συνήθως το πηγάδι, τη σκάφη για το πλύσιμο των ρούχων, κάποιες φορές και στέρνα(το μποτζαλέ ή και γιστέρνα) που συγκέντρωνε το βρόχινο νερό από τα δώματα, και τέλος μια πέτρινη σκάλα που φτάνει στον όροφο. Σε στενομέτωπα οικόπεδα η αυλή είναι εσωτερική και το σπίτι παίρνει το σχήμα Π ή Γ γύρω από αυτήν με τη μια ή και τις δυο πλευρές να κλείνονται από τις διπλανές μεσοτοιχίες (εικ. 5.12.). Σε αυτές τις περιπτώσεις η είσοδος γίνεται από ένα στεγασμένο τμήμα κάτω από τον όροφο του σπιτιού.

Εικ. 5.12. Ενετική αστική κατοικία του Ρεθύμνου σε σχήμα Γ. Στο ισόγειο βρίσκεται το μαγαντζίνο, πάνω από το οποίο βρίσκεται το πόρτεγο και με την κάμερα για τον ύπνο, στο δεύτερο όροφο – διακρίνεται η πορτέλλα, η μεγάλη πόρτα προς το δρόμο.

Εικ. 5.12.

Ο κάθε όροφος έχει διαφορετική λειτουργία και διάταξη. Στο κατώγι λειτουργούν βοηθητικοί χώροι όπως αποθήκες τροφίμων(κυρίως στάρι, λάδι και κρασί), τα καζάνια τα δωμάτια των υπηρετών και μπροστά συναντάμε το μαγαντζίνο, ένα χώρο που λειτουργούσε σαν μικρό μαγαζάκι ή εργαστήριο ή αποθήκη. Ο χώρος αυτός ήταν στενόμακρος και διαχωρισμένο από μια σειρά διατεταγμένων τόξων. Στο μετζάο στεγάζονταν ο επαγγελματικός χώρος του ιδιοκτήτη και στο ανώγι μια μεγάλη ορθογώνια σάλα, το πορτέγο. Εδώ συγκεντρώνονταν η οικογένεια και οι επισκέπτες. Η πιο στενή της πλευρά βρισκόταν προς το δρόμο και φωτιζονταν από δύο ή περισσότερα παράθυρα ή από εξωστόθυρες αναγεννησιακού τύπου. Δίπλα ή στο πίσω μέρος της σάλας υπήρχαν τα δωμάτια ή κάμαρες του σπιτιού και στο βάθος προς την εσωτερική αυλή ήταν το μαγειρείο, το αποχωρητήριο και ένας σκεπαστός εξώστης, η λοτζέττα, που κατέληγε η σκάλα. Το βασικό υλικό δόμησης που συναντάμε είναι αργολιθοδομή πάχους 0,50-0,70 μ., ενώ το ξύλο χρησιμοποιούνταν σε κάποια σημεία όπως για λεπτούς διαχωριστικούς τοίχους ή στα πατώματα της σάλας και των κοιτώνων. Χαρακτηριστικές είναι οι οροφές στην Κρήτη, το δώμα που έχει διατηρηθεί από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα σε όλη τη λεκάνη της μεσογείου. Το δώμα είχε κεκλιμένο επίπεδο έτσι ώστε να συγκεντρώνεται το νερό της βροχής από περίτεχνες υδρορροές, τις λεγόμενες κουτσουνάρες ή αναγλυφάδες.

Εικ. 5.13. Είσοδος ενετικού αρχοντικού στο Ρέθυμνο. Χαρακτηριστική μορφή αναγεννησιακής πόρτας με αψιδωτό υπέρθυρο.

Εικ. 5.13.

5.2.3. Η ΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Τα αστικά σπίτια του Ηρακλείου, των Χανίων, του Ρεθύμνου και της Σητείας δέχονται επεμβάσεις από τους τούρκους κατακτητές. Ένα βασικό στοιχείο που προστίθεται στα κτήρια είναι το σαχνίσι, ένας κλειστός ξύλινος εξώστης στον όροφο του σπιτιού. Η καταγωγή του εξώστη αυτού προέρχεται από το ξώστεγο ή τον ηλιακό των βυζαντινών χρόνων. Το σαχνίσι χαρακτηρίζει όλη τη βαλκανική αρχιτεκτονική μετά τον 18^ο αι. και κάποιες φορές ονομάζεται και κιόσκι. Συναντάται κυρίως στις πόλεις όπου και συγκεντρώνονται οι μεγαλύτεροι πληθυσμοί των τούρκων και διαμένουν και για μεγαλύτερες χρονικές περιόδους. Το 1856 η τούρκικη διοίκηση με βάση τον αυτοκρατορικό οικοδομικό κανονισμό επιβάλλει την κατασκευή του και μάλιστα κάποιος ειδικός μηχανικός του δήμου καθόριζε ακριβώς το πώς κτίζεται το κιόσκι και το πλάτος της προεξοχής, ανάλογα με το πλάτος του δρόμου.

Σε παλιότερα βενετσιάνικα κτήρια του Ρεθύμνου και των Χανίων προστίθεται το σαχνίσι, προεκτείνοντας τον καλό οντά. Σε αυτά τα σπίτια ο καλός οντάς έχει πάρει τη θέση του πορτέγου και η προσθήκη του δημιουργεί ένα στεγασμένο δημόσιο πέρασμα στον δρόμο. Η κατασκευή του είναι απλή γίνεται με ξύλινους προβόλους που στηρίζονται σε ξύλινες αντηρίδες ή σε φουρούσια. Η πρόσοψή τους κατασκευάζεται από τσατμά ή μπαγδατί, που σοβατίζεται στη συνέχεια, αλλιώς από ξύλινο πέτσωμα (κυρίως στο Ρέθυμνο), είτε απλής κατασκευής, είτε έντεχνα δουλεμένο, με καφασωτά παράθυρα και σκαλιστά φουρούσια. Στα

Εικ. 5.14.

Χανιά και στο Ρέθυμνο μάλιστα συναντώνται και τύποι αστικών κατοικιών με ξύλινη επένδυση που επεκτείνεται πέρα από το κιόσκι και σε άλλα τμήματα της πρόσοψης, συχνά σε όλο τον όροφο. Τα σπίτια αυτά με στέγη και σαχνίσι σώζονται κυρίως στο Ρέθυμνο και στα Χανιά και τα συνηθέστερα είναι στενομέτωπα. Μεταξύ ορόφου και ισογείου τοποθετείται συνήθως μια ξύλινη σκάλα και η πρόσοψη του ισογείου έχει μια μεγάλη μαγαζόπορτα που σαν χαρακτηριστικό της είναι το ανώφλι σε σχήμα χαμηλωμένου τόξου, που μαζί με τις παραστάδες της αποτελείται από λαξευμένους πυλώλους.

Εικ. 5.14. Κατοικία με ξύλινο σαχνίσι στο Ρέθυμνο.

Τα βασικά χαρακτηριστικά των σπιτιών της περιόδου είναι οι αναγεννησιακές διακοσμήσεις, κατάλοιπο της περιόδου της Ενετοκρατίας, τα σαχνισιά της αρχιτεκτονικής της βαλκανικής χερσονήσου, κατάλοιπο της Τουρκοκρατίας και η συμμετρία στη διάταξη των ανοιγμάτων, κατάλοιπο του νεοκλασικισμού. Τα ανοίγματα είναι περισσότερα στα σπίτια αυτά, κυρίως στο κιόσκι, που προσφέρει άπλετο φυσικό φωτισμό, και τα περισσότερα παράθυρα κλείνονται με καφασωτά πλαίσια, απαραίτητα στοιχεία κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας. Η στέγη τους είναι τετράριχτη.

5.2.4. Η ΕΠΙΠΛΟΠΟΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Μέσα στο πλαίσιο της ευημερίας που παρατηρείται στην Κρήτη κατά την περίοδο αυτή εμπεριέχεται και η εξέλιξη της αστικής επιπλοποιίας. Η επίδραση της ενετικής και της Ευρωπαϊκής αναγέννησης αποτελεί ένα σοβαρό ενδεχόμενο και σίγουρα διαδόθηκε στα αστικά κέντρα. Από τα ελάχιστα δείγματα που βρέθηκαν (οι ιδιοκτήτες αδυνατούσαν να προσδιορίσουν την χρονολογία κατασκευής τους) συμπεραίνουμε ότι η επιπλοποιία της εποχής αυτής υπήρξε πλούσια σε χρηστικά είδη και σε μορφές. Οι Ενετοί κατακτητές ανακαλύπτοντας το Βυζάντιο (τον 12^ο και 13^ο αιώνα λόγω σταυροφοριών), μιμήθηκαν και

εξέλιξαν ότι ήταν λαμπρό στην τότε πλούσια αυτοκρατορία [3]. Αργότερα οι Ιταλοί επηρέασαν τα δυτικά κράτη και έτσι τα βυζαντινά πρότυπα, με παραλλαγές, κατέκλυσαν τις αυλές της Ευρώπης. Τα κύρια καθιστικά που βρέθηκαν (καρέκλες και πολυθρόνες) παραμένουν αυστηρά επηρεασμένα από την βυζαντινή παράδοση των Κομνηνών Αυτοκρατόρων. Στα παραδοσιακά κρητικά έπιπλα, τα οποία είναι ελάχιστα, δεν βρίσκουμε επιρροές από τη μουσουλμανική επίδραση. Οι λόγοι που συντέλεσαν σε αυτόν τον αφανισμό τους είναι αφενός η φυσική φθορά που υπέστησαν από την συνεχόμενη χρήση και αφετέρου η αφαίμαξη των εμπορών. Η ζημιά που προέκυψε από την εμπορευματοποίηση των παλαιών αυτών επίπλων είναι ανεπανόρθωτη και τραγική. Ένα αντικείμενο που αποσπάται από το γεωγραφικό και ιστορικό του χώρο χωρίς να έχει καταγραφεί και μελετηθεί, χάνει την ταυτότητα του και δημιουργεί ένα κενό στην ιστορική εξέλιξη του χώρου αυτού. Με βάση τα παραπάνω θα αναλύσουμε (επόμενο Κεφάλαιο) τα διασωθέντα κρητικά έπιπλα υποθέτοντας ότι τα πιο έντεχνα από αυτά που εντοπίστηκαν στις διάφορες επαρχίες του νησιού πιθανόν να αποτελούν δείγματα των αστικών επίπλων.

Εικ. 5.15. Παραδοσιακά εργαλεία
ξύλουργου.

Εικ. 5.15.

5.2.5. Η ΕΠΗΛΟΠΟΙΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Η τούρκικη κατοχή στην Κρήτη, επέφερε στο νησί ένα τελείως διαφορετικό τρόπο ζωής από αυτόν που είχαν γνωρίσει οι Κρητικοί από τους Βενετούς. Από το 1645 έως το 1898 εγκαθίσταται ένα καθεστώς κατάργησης της πολιτισμικής οργάνωσης του πληθυσμού και οι ιδιώτες που έχρηζαν αρκετών οικονομικών προνομίων, τίθενται υπό καθεστώς αυστηρής επιτήρησης. Η οικονομική αθλιότητα και ισοπεδωτική πτώχευση κυριαρχούν. Συνέπεια των παραπάνω ήταν η εξαφάνιση της πολυτελής επιπλοποιίας των οικονομικά ισχυρών αστικών τάξεων. Φαίνεται ότι η παραδοσιακή επιπλοποιεία διατηρεί την παραδοσιακή της μορφή στην ύπαιθρο. Εκεί κατασκευάζονται ακόμη κάποιοι τύποι επίπλων όπως η καρέκλα, η πολυθρόνα και η κασέλα. Πολλά έπιπλα κατασκευάζονται από τους ίδιους τους χωρικούς απαλλαγμένα όμως από παραδοσιακά στοιχεία και κατά πολύ απλουστευμένα.[43]

5.3. Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Η αστική Μακεδονική κατοικία εντάσσεται στην κατηγορία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των ηπειρωτικών και ορεινών περιοχών. Στη Μακεδονία, η αρχιτεκτονική παρουσιάζει μια μεγάλη ποικιλία τυπολογικών και μορφολογικών στοιχείων από την απλή πρωτόγονη καλύβα, το αγροτικό ή μικροαστικό σπίτι μέχρι τα επιβλητικά αρχοντικά της Καστοριάς, της Βέροιας ή της Σιάτιστας. Τα δείγματα αυτών των οικημάτων που σώζονται έως τις μέρες μας εκφράζουν με την τυπολογία τους, τη δομή τους και την αισθητική τους αυτό που ονομάζουμε το βορειοελλαδίτικο σπίτι. Η Μακεδονία διατρέχεται κατά μήκος από την (παλαιά) Εγνατία οδό, που αποτελούσε πάντα ένα διάυλο επικοινωνίας Δύσης και Ανατολής (Αυστρία ή Γένοβα ή Βενετία σαν αφετηρία – Δαλματικές ακτές – Θεσσαλονίκη – Κωνσταντινούπολη – Μαύρη Θάλασσα ή εναλλακτικά: Μεσευρώπη – Βελιγράδι – Θεσσαλονίκη – Κωνσταντινούπολη – Μαύρη Θάλασσα). Έτσι, όπως και η Κρήτη, αποτελεί ένα πολιτιστικό σταυροδρόμι όπου δημιουργούνται συνθήκες πρόσμιξης διαφόρων ιδεών, μορφών και συγκερασμένων πολιτιστικών στοιχείων.

Ανάμεσα σε όλους τους τύπους σπιτιών που συναντώνται και εδώ, βρίσκουμε σταθερά στοιχεία και παραμέτρους που τα συσχετίζουν. Στο πλαίσιο της αναζήτησης των παραμέτρων αυτών που επηρεάζουν την κατά τόπους οικιστική ανάπτυξη, θα προσπαθήσουμε να ερευνήσουμε το συνηθέστερο οικιστικό αστικό μοντέλο αυτού του χώρου. Σε αυτό το σημείο επιλέξαμε να αναλύσουμε την τυπολογία των αρχοντικών σπιτιών της Σιάτιστας επειδή η ίδρυσή της χρονολογείται περίπου τον 15^ο αιώνα μ.Χ. και η παραδοσιακή μας αρχιτεκτονική ταυτίζεται με τις περιοχές όπου τους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας αναπτύσσονται νέα αστικά κέντρα που συγκεντρώνουν τις διάφορες επιδράσεις ρυθμών και μορφών.[27] Από το κοινό αυτό μοντέλο, προκύπτει ο αρχιτεκτονικός τύπος και η οργάνωση της καθημερινής ζωής, ανεξάρτητα από το εθνικό πρόσημο του ιδιοκτήτη. Συναντώνται ομοιότητες μορφολογικών, τυπολογικών και άλλων χαρακτηριστικών σε παραδοσιακά συγκροτήματα που ομολογούν την ύπαρξη ενός κοινού διαχρονικού οικιστικού πλαισίου προδιαγραφών. Το οικιστικό αυτό πλαίσιο παραμένει με μικρές παραλλαγές από παλιά μέχρι την τελευταία φάση της παραδοσιακής δημιουργίας. Δεν αφορά σε τυπολογικά, μορφολογικά ή στιλιστικά γνωρίσματα, αλλά σε σταθερές παραμέτρους και αρχές οργάνωσης. Έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε το προαρχιτεκτονικό στάδιο της οικιστικής διαδικασίας. Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, κάνουμε μια σύντομη παρέκβαση στην οικιστική θεωρία και πράξη προγενέστερων περιόδων. Με τον τρόπο αυτό θέλουμε να δείξουμε τη συνεχή εσωτερική σχέση σταθερών και μεταβλητών παραγόντων που επηρεάζουν το αρχιτεκτονικό γίγνεσθαι μέσα στο χρόνο. Τέλος, θα αναφέρουμε επιγραμματικά τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα της κάθε περιόδου που αφορούν την Μακεδονία για να μπορούμε να κάνουμε κάποια σύγκριση με τα ιστορικά γεγονότα που ανάλογα διαδραματίζονται στην Κρήτη. Στόχος αυτής της σύγκρισης είναι να καταλάβουμε πως επηρεάστηκε και εξελίχθηκε η ξυλογλυπτική από τους διάφορους γεωγραφικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες.

Εικ. 5.16. Η Σιάτιστα αποτέλεσε μεγάλο εμπορικό και πολιτισμικό κέντρο της Μακεδονίας.

Εικ. 5.16.

5.3.1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

- **Αρχαία Ελληνική περίοδος**
  - **Προδιαγραφές οικιστικού πλαισίου:**

Ο Μακεδόνας Αριστοτέλης είναι από τους πρώτους που διατυπώνουν γραπτές προδιαγραφές για την ορθή οργάνωση της κατοικίας τον 5^ο αι. π.Χ. Σημείο εκκίνησης είναι τα πορίσματα των ιατρών και στη συνέχεια των εκπροσώπων μιας νέας, τότε εκκολαπτόμενης επιστήμης, της μετεωρολογίας ή αστρονομίας. Είναι πορίσματα οικιστικής εμπειρίας αιώνων, εμπλουτισμένα και από την ίδρυση απειράριθμων αποικιών σε όλες τις περιοχές του ελληνικού και βέβαια και του Μακεδονικού χώρου.

Η έννοια της υγείας ορίζεται πρώτα από τον Αλκμαίωνα και μετά και από την ιπποκρατική σχολή και ταυτίζεται με την «ισορροπία των δυνάμεων υγρού και ξηρού, ψυχρού και θερμού». Η επικράτηση της μια από αυτές τις δυνάμεις, είναι η αιτία που γεννά την ασθένεια. Ο Αριστοτέλης, διατυπώνει τις παρατηρήσεις του για την ορθή οργάνωση του οικισμού και της κατοικίας, που αφορούν την χωροθέτηση, τον προσανατολισμό, τον ηλιασμό αλλά και την ηλιοπροστασία, τον αερισμό αλλά και την ανεμοπροστασία, την υγρασία και τέλος την ποιότητα των νερών ως παράγοντες για την επιλογή της κατάλληλης τοποθεσίας. Τελικά οι φυσιολογικοί αυτοί παράγοντες ανάγονται σε τέσσερα θεμελιακά στοιχεία: το έδαφος, τον ήλιο, τον αέρα, και το νερό. Το σημαντικότερο όμως είναι οι μεταξύ τους σχέσεις και διεργασίες, αν δρουν και επιδρούν ισόνομα ή όχι. Διδακτικά είναι όσα σχετικά αναφέρονται στο γνωστό ιπποκράτειο κείμενο «Περί αέρων, υδάτων, τόπων». Σε αυτό αναπτύσσονται σε έκταση και βάθος φυσιολογικά χαρακτηριστικά με θετικές και αρνητικές επιδράσεις σε οικισμούς και οι επιπτώσεις, που αυτά έχουν στην υγεία των ανθρώπων.

Τέτοια ιατρικά θέματα, λαμβάνονται υπόψη στον οικιστικό σχεδιασμό από τους οικιστές και τους μετεωρολόγους της εποχής. Γνωστός μετεωρολόγος αυτής της εποχής είναι ο Ιππόδαμος ο Μιλήσιος, που όμως τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα βαπτίστηκε ως πολεοδόμος και αρχιτέκτονας και τον έγινε και εφευρέτης του γνωστού ήδη στην εποχή του καννάβου, του 'ιπποδάμειου' συστήματος (εικ. 5.17.). Τον 5^ο αι. π.Χ. εγκαινιάζεται και συγκεκριμενοποιείται ένα μοντέλο οικιστικής οργάνωσης που βασίζεται σε αυτόν τον μετεωρολογικό προβληματισμό. Τέτοια σπίτια εντοπίζονται στις αρχαιολογικές ανασκαφές όλης της χώρας και φυσικά της Μακεδονίας. Η κλίση του εδάφους, ο περίβολος του σπιτιού (πρωτοεμφανίζεται στο τέλος της αρχαϊκής εποχής), η κλιμάκωση των δωματίων με τοποθέτηση του οίκου και του ανδρωνίτη στο ψηλότερο σημείο του ελαφρά κεκλιμένου

Εικ. 5.17.

Εικ. 5.17. Η αρχαία Όλυνθος στην Χαλκιδική. Είναι εμφανής η εφαρμογή του ιπποδάμειου συστήματος στην πολεοδομία.

οικοπέδου και ο ΝΔ προσανατολισμός, είναι τα βασικά οργανωτικά χαρακτηριστικά του οικιστικού μοντέλου. Τέλος με τη μελετημένη χρήση των οικοδομικών υλικών και των πολλαπλών στρωμάτων από μονωτικά κονιάματα και επενδύσεις, επιδιώκεται ένα εσωτερικό σύστημα με σχεδόν άριστες συνθήκες μικροκλίματος όπου να αισθάνεται ο ένοικος «όλες τις εποχές ευχάριστα».

- Σημαντικότερα Ιστορικά γεγονότα:

Μετά το 2000π.Χ. παρατηρείται η πρώτη εμφάνιση των Μακεδόνων. Οι Μακεδόνες ήταν Δωριείς που έμειναν βόρεια καθώς είχαν κοινή γλώσσα και κοινή θρησκεία με τα φύλα των Δωριέων που κατευθύνθηκαν προς τον νότο. Μετά τον 5^ο αιώνα π.Χ. παρατηρείται ιδιαίτερη άνθηση στις τέχνες στο εμπόριο κ.τ.λ. Ο Φίλιππος Β΄ γίνεται βασιλιάς το 358π.Χ. και μετά από πολλές αιματηρές μάχες και συγκρούσεις καταφέρνει να ενώσει τις ελληνικές πόλεις-κράτη. Το 334 π. Χ. ανεβαίνει στον θρόνο ο Μέγας Αλέξανδρος και συνεχίζει το έργο του πατέρα του, δημιουργώντας μια ελληνική συμμαχία εναντίον των Περσών. Καταρρακώνοντας την τότε περσική υπερδύναμη εγκαθιδρύει την Μακεδονική αυτοκρατορία, που περιελάμβανε σχεδόν όλο τον γνωστό τότε κόσμο (Μικρά Ασία, Περσία, Αίγυπτο κλπ), φτάνοντας ως τις παρυφές της Ινδίας και μεταφέρει μαζί του τις ελληνικές ιδέες, τέχνες και ελληνικά έθιμα. Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου (323π.Χ.) ξεκινάνε αιματηροί εμφύλιοι για την διαδοχή του. Νικητής στην περιοχή της Μακεδονίας είναι ο Κάσσανδρος, ο οποίος ιδρύει της Θεσσαλονίκη (316 π.Χ.). Στόχος του ήταν να δημιουργήσει μια μελλοντική μητρόπολη της Μακεδονίας. Οι πόλεις που ιδρύονται από τα μέσα του 4^{ου} αι π.Χ. στη Μακεδονία χτίζονται σύμφωνα με το ιπποδάμειο σύστημα. Ενώ το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα της αρχιτεκτονικής είναι η εκλεκτικότητα με την οποία η Μακεδονική αρχιτεκτονική δανείζεται στοιχεία από τα μεγάλα κέντρα της κυρίως Ελλάδας και της Μικράς Ασίας, τα στοιχεία αυτά συνδυάζονται και προσαρμόζονται στις απαιτήσεις του τόπου.[38]

Εικ. 5.18. Το χρυσό στέμμα και η χρυσή λάρνακα που φύλαγε τα οστά του Φίλιππου του Β΄ στον τάφο του στην Βεργίνα.

Εικ. 5.18.

Πολύ αργότερα, το 168 π.Χ., η Μακεδονία γίνεται επαρχία της Ρώμης και χωρίζεται σε τέσσερα τμήματα (regiones), το δεύτερο τμήμα της (Macedonia secunda) έχει ως πρωτεύουσα της τη Θεσσαλονίκη. Μετά το 148 π.Χ. οι 4 αυτές επαρχίες ενοποιήθηκαν σε μία, επαρχία της Μακεδονίας ("Provincia Macedonia") με πρωτεύουσα και πάλι τη Θεσσαλονίκη, που την περίοδο αυτή είναι η "μήτηρ πάσης της Μακεδονίας". Είναι το κέντρο

όλης της χερσονήσου του Αίμου, με αναπτυγμένο εμπόριο, βιοτεχνία και προπαντός με μεγάλη πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη. Μεγάλες και ευεργετικές ήταν οι επιπτώσεις του γειτονέματος της Θεσσαλονίκης με τη στρατιωτική Via Egnatia (Εγνατία οδό), που κατασκεύασαν οι Ρωμαίοι πάνω στα ίχνη παλιότερου δρόμου που μνημονεύει ο Αριστοτέλης, για να ενώσουν την Αδριατική(Δυρράχιο) με τον Ελλήσποντο και τη Μ. Ασία. Ο δρόμος αυτός διευκόλυνε σημαντικά το εμπόριο. Αυτή την περίοδο οχυρώνεται η σημερινή Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης. Στους Ρωμαϊκούς εμφύλιους (49-31π.Χ.) η Θεσσαλονίκη κέρδισε ειδικά προνόμια αυτοδιοίκησης και ονομάστηκε ‘‘ελεύθερη πόλη’’. Τον 4^ο αιώνα ο Γαλέριος την όρισε διοικητική πρωτεύουσα του τμήματος της αυτοκρατορίας που διοικούσε. Έχτισε αυτοκρατορικό παλάτι, ιππόδρομο, ανήδα θριάμβου και μανσωλείο. Αυτή την εποχή οικοδομείται επίσης η Ροτόντα και η αρχαία αγορά.

Εικ. 5.19. Σύγχρονη αεροφωτογραφία της Ροτόντας στο κέντρο της Θεσσαλονίκης. Διακρίνεται και η ανήδα του

Εικ. 5.19.

- **Βυζαντινή περίοδος.**
- **Προδιαγραφές οικιστικού πλαισίου:**

Όσον αφορά την αρχιτεκτονική, στο Βυζάντιο δεν βρίσκουμε ένα ανάλογο θεωρητικό και συστηματικό προβληματισμό σχετικά με τις φυσιολογικές παραμέτρους. Υπάρχουν όμως πολλές μαρτυρίες και περιγραφές που παρουσιάζουν μια αναντίρρητη ομοιότητα με το αρχαίο μοντέλο. Πρόκειται για τις ‘εκφράσεις’ ή ‘εγκώμια’ για χώρες, πόλεις ή λιμάνια. Στα κείμενα αυτά, περιγράφονται εκτός από τις οχυρωματικές ή αρχιτεκτονικές και μνημειακές αρετές μικρών ή μεγάλων οικισμών και τα φυσιολογικά προτερήματα τους. Έτσι φαίνεται η επιβίωση και η συνέχιση της κληρονομημένης εμπειρίας και γνώσης. Οι περιγραφές αυτές συναντώνται σε ολόκληρη την βυζαντινή περίοδο. Αρχίζουν από τον Λιβάνιο (356 ή 360 μ.Χ.) με την περιγραφή της Αντιόχειας, τις Laudes Constantinopolitanae που αφορούν τις περιγραφές της Βασιλεύουσας, τον Ι. Καμινιάτη για τη Θεσσαλονίκη, τον Ιώ Ευγενικό για την Τραπεζούντα κ.α. Είναι πολύ ενδιαφέρουσες αναφορές στα φυσιολογικά δεδομένα των οικισμών αυτών. Συχνά επαναλαμβανόμενες φράσεις, σχεδόν στερεότυπα είναι: η ‘ισορροπία’ των θερμοκρασιών, το ‘κυρτούμενο’ έδαφος, η πάγια σχεδόν αναφορά σε πόλεις «...ήλιον ευθύς ανίσχοντα καθαρώς ορώσαι » κ.α. συμπεραίνουμε με βάση αυτά, ότι στο Βυζάντιο υπάρχουν τα ίδια κριτήρια του ορθά επιλεγμένου χώρου για τη χωροθέτηση και οργάνωση του οικισμού. Το κατηφορικό και κυρτό έδαφος, τον ανατολικό προσανατολισμό, την ‘ξυμμετρίαν’ εις την δράσιν του ηλίου και των ανέμων και την ευεργετική επίδραση του γάργαρου, πόσιμου νερού.

Ο βυζαντινός οικισμός διαφέρει σημαντικά ως προς την γεωμετρική καθαρότητα του πολεοδομικού του ιστού (κάνναβου) από εκείνο της αρχαιότητας. Το βυζαντινό σπίτι παρουσιάζει μια μεγάλη μορφολογική, στιλιστική και κατασκευαστική ποικιλία. Αυτό αντανακλά τις μοιραίες διαφοροποιήσεις τοπικής σημασίας σε ένα αχανές κράτος. Θεμελιακό γνώρισμα της είναι η εσωτερική αυλή με περίβολο ή μάνδρα, που τη συναντάμε σχεδόν παντού, σε αγροτικά είτε σε αστικά σπίτια. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της βυζαντινής οικιστικής παράδοσης είναι το 'δικαίωμα της θέας'. Εξυπηρετείται τέλεια με τη χωροθέτηση των οικισμών σε πλαγιές. Πολλές φορές ο ορθός προσανατολισμός υποσκελίζεται για την επίτευξη καλύτερης θέας. Αυτό το δικαίωμα κληροδοτείται και στην μεταβυζαντινή παραδοσιακή αρχιτεκτονική.

Εικ. 5.20. Κατά τα Βυζαντινά χρόνια η Θεσσαλονίκη δεχόταν συνεχώς επιθέσεις από βαρβάρους με αποτέλεσμα τη δημιουργία ισχυρής οχύρωσης της πόλης.

Εικ. 5.20.

- **Σημαντικότερα Ιστορικά γεγονότα:**

Ο Μέγας Κων/νος χρησιμοποίησε της Θεσσαλονίκη σαν ορμητήριο του (324μ.Χ.) φτιάχνοντας νέο λιμάνι. Ορίζει την Κωνσταντινούπολη ως τη νέα πρωτεύουσα του ρωμαϊκού κράτους τη βασιλεύουσα και την Θεσσαλονίκη ως «συνβασιλεύουσα». Ο χριστιανισμός γίνεται η επίσημη θρησκεία του κράτους. Η πόλη της Θεσσαλονίκης δέχεται συνεχείς επιδρομές βαρβάρων (Γότθοι, Βησιγότθοι, Σλάβοι, Μογγόλοι) και έτσι δημιουργούνται νέα οχυρωματικά έργα. Το 904 μ.Χ. πέφτει στα χέρια Σαρακηνών Αράβων, οι οποίοι τη λεηλατούν. Η Δ' Σταυροφορία (1201-1204) είχε στόχο την κατάληψη της Ιερουσαλήμ μέσω μιας εισβολής στην Αίγυπτο, αλλά παρέκκλινε από το στόχο της και οι Σταυροφόροι κατέλαβαν τελικά την Κωνσταντινούπολη, καταλύοντας τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και ιδρύοντας τη Λατινική Αυτοκρατορία από τον Βονιφάτιο Μονφεράτο που επιβάλει μια πρωτοφανή καταπίεση. Την ίδια τύχη είχε και η Θεσσαλονίκη. Λίγα χρόνια μετά η συμβασιλεύουσα απελευθερώνεται από τον Κομνηνό της Ηπείρου και στην συνέχεια έρχεται και η απελευθέρωση της Κων/πόλης από τους Φράγκους από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο 1261.

- **Μεταβυζαντινή περίοδος.**
- **Προδιαγραφές οικιστικού πλαισίου:**

Ο εποικισμός Τούρκων στην Μακεδονία άρχισε μετά την κατάκτηση της χώρας και συνεχίστηκε τον 15^ο αιώνα. Στη διάρκεια της τουρκοκρατίας οι υπόδουλοι Έλληνες αναγκάζονται να μεταφερθούν σε πιο ασφαλείς και δύσβατες περιοχές και αρκετοί από

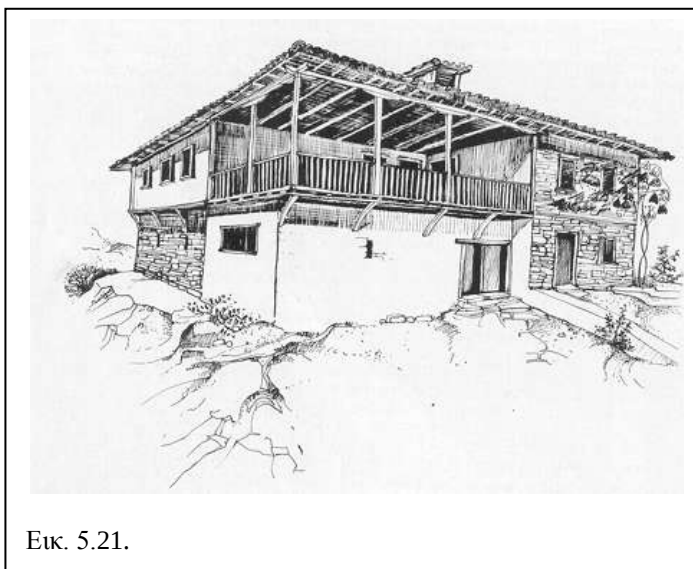

αυτούς απομακρύνθηκαν από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Παρόλη την βίαιη εισβολή της τούρκικης εξουσίας που φέρει τα δικά της, ξένα προς τους Έλληνες πολιτιστικά χαρακτηριστικά, η μακρόχρονη συλλογική εμπειρία των ελληνικών προτύπων δόμησης δεν χάθηκε. Στους νέους οικισμούς η μακραίωνη αυτή εμπειρία μένει ενεργή και αμείωτη. Η συλλογική, κατεστημένη αυτή γνώση και εμπειρία φαίνεται να γίνεται 'έξις', habitus (συνήθεια), που λειτουργεί ως «μήτρα αντιλήψεων, εκτιμήσεων και πράξεων». {σελ.19,59}.

Η οργάνωση της μεταβυζαντινής κατοικίας της Μακεδονίας, παρουσιάζει παρόμοια γνωρίσματα με εκείνα της βυζαντινής και αρχαιοελληνικής περιόδου. Η περίβολος ή μάντρα και η εσωτερική αυλή, ο ίδιος προσανατολισμός, η επιλογή των κατηφορικών οικοπέδων και η ιδιαίτερη φροντίδα για την θέα είναι και σε αυτά τα χρόνια σχεδόν ο κανόνας. Το στοιχείο της 'μάντρας', ορίζει μαζί τα κτίσματα και την αυλή. Πέραν της υπερτονισμένης σημασίας της ασφάλειας που παρέχει στους ένοικους, αποκτά μια βαθύτερη λειτουργική και συμβολική έννοια. Ο όρος περίβολος σημαίνει το «παν το περίκλειον» και είναι «άμεσα συγγενικός με τον όρο περιβάλλον, που ρίζα του έχει επίσης το ρήμα περί-βάλλω. Σύμφωνα με την αρχαία ερμηνεία σημαίνει «ενδύω», «αγκαλιάζω» και δεν πρέπει να είναι άσχετο με την υγεία, την ευημερία και την ευχάριστη διαβίωση. Πέρα από την επιβίωση του αρχιτεκτονικού αυτού στοιχείου ενδεχομένως να διατηρείται και η έννοια της 'ένδυσης' του χώρου με περίβολο-μάντρα, επιδιώκοντας την ποιότητα στην διαβίωση. Αυτός ήταν και ο στόχος του αρχαίου 'μετεωρολογικού' προβληματισμού.

Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για άλλα αρχιτεκτονικά στοιχεία που παρά τις επιμέρους μορφολογικές ή στιλιστικές τους διαφορές, δημιουργούνται για την κάλυψη των φυσιολογικών αναγκών ή απαιτήσεων. Το πιο διαδεδομένο από αυτά είναι ο ημιυπαίθριος χώρος και παρουσιάζει πολλές μορφολογικές και τυπολογικές παραλλαγές (εικ. 5.21.). Βασική του λειτουργία είναι να ρυθμίζει την ισόνομη σχέση της δράσης των ηλιακών ακτινών καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Συσχετίζεται με τον αρχαιοελληνικό 'παστάς' ή 'προστάς'(ανάλογα αν το σπίτι είναι πλατυμέτωπο ή στενομέτωπο). Επίσης με το 'χαγιάτι' (=ζωή) των Αράβων, προστέγασμα, πρόστεγο ή εξώστεγο των μεταγενέστερων. Ακόμη όμως και όταν δεν υπάρχει, η λειτουργική ανάγκη του ηλιασμού και του αερισμού εξυπηρετείται με τα 'δρύφρακτα', τους ηλιακούς, τα 'solaria' και αργότερα τα δοξάτα που είναι ευρέως διαδεδομένα στη Μακεδονίτικη παραδοσιακή αρχιτεκτονική.[6]

Εικ. 5.21. Μορφή παραδοσιακής μακεδονικής κατοικίας με ημιυπαίθριο χώρο (χαγιάτι).

Εικ. 5.21.

Είναι φανερό ότι και στη Μακεδονίτικη αρχιτεκτονική, ανεξάρτητα από το μέγεθος και την κατασκευή της οικίας διαπιστώνεται μια συνέχεια από την αρχαιότητα όσον αφορά την επίτευξη της ποιότητας στην οίκηση. Η εμπειρία αυτή γίνεται κοινό κτήμα και ενοποιητικό στοιχείο μέσα στην ποικιλία των κοινωνικών, εθνικών, και οικονομικών διαφοροποιήσεων. Με τον ίδιο συλλογισμό να ενοποιείται η παραδοσιακή αρχιτεκτονική όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο αλλά και με αυτήν της υπόλοιπης βαλκανικής. Τα σπίτια που χτίζονται αυτήν την περίοδο είναι βασισμένα στην ίδια λογική είτε κατοικούνται από Έλληνες, από Τούρκους ή από Βούλγαρους. Το στοιχείο του διαχωρισμού της κάτοψης των τούρκικων σπιτιών σε τμήμα ανδρών με χώρους υποδοχής ξένων (selamlık) και σε τμήμα αυστηρά οικογενειακό και γυναικείο (harem=απαγορευμένο) δεν συναντάται στα ελληνικά σπίτια αυτής της περιόδου. Όμως προϋπήρχε στη δομή των αρχαίων ελληνικών σπιτιών που ήταν διαχωρισμένα σε ανδρωνίτη-γυναικωνίτη. Οι διαμορφώσεις της οργάνωσης των χώρων σε θερινά - χειμερινά διαμερίσματα (θερινά στον όροφο, χειμερινά στο ισόγειο ή το μετζωπάτωμα), χαγιάτια, σοφάδες (χώροι κοινωνικών σχέσεων), οντάδες (ιδιωτικοί χώροι), πράσινο, αυλές, μάντρες κτλ φαίνεται ότι είναι κοινές, ανεξάρτητα της εθνικότητας του ιδιοκτήτη.

Εικ. 5.22.

Εικ. 5.22. Το αρχοντικό Βασσάρα στην Καστοριά. Το σαχνίσι φαίνεται να ισορροπεί στον αέρα.

Τα σπίτια της περιόδου αυτής είναι επηρεασμένα από δυο αισθητικές τάσεις. Από την Ανατολή που ενδεικτικά χρησιμοποιείται η λέξη σαχνίσι (sahnisin= ο θρόνος του βασιλιά), ή χαγιάτι (hayat= ζωή), και από τη δύση με την έντονη παρουσία του Μπαρόκ σε αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά στοιχεία. Τα κατασκευαστικά υλικά που χρησιμοποιούνται είναι η πέτρα, ο πηλός και το ξύλο. Στα ισόγεια των αρχοντόσπιτων, συναντάμε βαριές λίθινες τοιχοποιίες μεγάλου πάχους (χατίλια ή ζουνάρια) και ξύλινα κατακόρυφα στηρίγματα (ντιρέκια) ή οριζόντια και διαγώνια (παγιάντες). Στον όροφο οι κατασκευές είναι ελαφρότερες, οι τοίχοι είναι πλίνθινοι, μικρότερου πάχους που συνήθως έχουν ξυλόπηκτες κατασκευές (μπαγδατί, τσατμάς κ.α.). Παρόλα αυτά δεν διακόπτεται ο κατασκευαστικός σκελετός στη δομική του ενότητα από τα θεμέλια ως την οροφή. Ορισμένοι από τους παχείς τοίχους του ισόγειου συνεχίζονται και στον όροφο. Αυτό βοηθάει την στατική λειτουργία του συνόλου. Επίσης το μεγάλο πάχος τοίχου χρησιμοποιείται για εξυπηρετικές εσοχές

(ντουλάπια, μουσάντρες) αλλά και για ηχομόνωση. Το βασικότερο κατασκευαστικό υλικό της Μακεδονικής αρχιτεκτονικής είναι το ξύλο. Χρησιμοποιείται και ως δομικό στοιχείο αλλά και ως διακοσμητικό υλικό. Κλιμακούμενα δάπεδα σε διάφορα επίπεδα, επενδύσεις τοίχων των εσωτερικών χώρων, διακοσμήσεις ορόφων με ξυλόγλυπτα (ταβλάδες, νοφάλους = ομφαλούς), κάγκελα, είναι κάποιες από τις βασικές χρήσεις του. Επίσης χρησιμοποιείται στους σκεπασμένους εξώστες (σαχνίσια), εξυπηρετώντας φυσιολογικές και ψυχολογικές ανάγκες.

Άλλο θεμελιακό γνώρισμα της παραδοσιακής αυτής αρχιτεκτονικής, είναι η επίπλωση του εσωτερικού της. Εδώ δεν συναντάμε κινητά έπιπλα. Υπάρχουν κάποιες σταθερές κατασκευές σε διάφορα επίπεδα (μιντέρια, τικλίζια) σε σχήμα Π ή άλλο. Αυτές διαμορφώνουν μια εσωτερική πολυπλοκότητα και μια κλιμακωτή ιεράρχηση του χώρου των οντάδων και των σοφάδων (χώροι προετοιμασίας, προθάλαμος, κυρίως χώρος). Η έλλειψη κινητών επίπλων και καθισμάτων ευρωπαϊκού τύπου (ύψους και δομής), δημιουργεί μια άλλη δυνατότητα πρακτικής εξυπηρέτησης, τρόπου ζωής και απόλαυσης διημέρευσης. Ο ένοικος ή ο καλεσμένος δεν κάθεται αλλά κείται ή ανακλίνεται στα χαμηλά μιντέρια ή στο ξύλινο πάτωμα. Συνήθως υπάρχουν στρωσίδια, όπως πολύχρωμα χαλιά, μαξιλάρια, κιλίμια, κ.α. έτσι το σώμα βρίσκεται σε θέση ανάπαυσης. Η οργάνωση των ανοιγμάτων για τη θέαση του εξωτερικού χώρου είναι ανάλογη και προσαρμόζεται στην προοπτική του ξαπλωμένου και όχι του καθισμένου ανθρώπου.

- Σημαντικότερα Ιστορικά γεγονότα:

Λίγα χρόνια πριν η Θεσσαλονίκη πέσει ολοκληρωτικά στα χέρια των Τούρκων, παραδόθηκε αυτοβούλως στους Ενετούς (1423) με την ελπίδα σωτηρίας, αλλά μάταια. Οι Ενετοί πολύ σύντομα έγιναν μισητοί στο λαό λόγω της καταπάτησης των προνομίων που είχαν υποσχεθεί. Οι Τούρκοι με αρχηγό τους τον Μουράτ Β΄, την λεηλάτησαν και την κατέστρεψαν (1430) με αποτέλεσμα η πόλη να ερημωθεί (εικ. 5.23.). Τα σπίτια των Ελλήνων κατασχέθηκαν και οι συνεχόμενοι διωγμοί τους ανάγκασαν να απομακρυνθούν στην ύπαιθρο και σε διάφορες κωμοπόλεις. Τον 15^ο αιώνα ήρθαν οι Εβραίοι διωγμένοι από την Δύση

Εικ. 5.23. Η πολιορκία της Θεσ/νίκης από τον Μουράτ Β΄ διήρκησε εννιά χρόνια και έληξε με τη νίκη των Οθωμανών (1430 μ.Χ.).

Εικ. 5.23.

(Ουγγαρία, Γερμανία, Βαυαρία, Ισπανία) και από αυτούς δημιουργήθηκε μία αξιόλογη και δραστήρια κοινότητα, που συνέβαλλε ουσιαστικά στην ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας της. Με την συμβολή τους και την επιστροφή των παλιών κατοίκων, βαθμιαία η πόλη συνέρχεται από το πλήγμα. Στα τέλη του 16^{ου} αι. δημιουργείται μια μεταναστευτική κίνηση προς τη Μακεδονία από χριστιανούς άλλων περιοχών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Νέες πόλεις όπως τα Γιαννιτσά, η Νάουσα, η Σιάτιστα, η Κοζάνη άρχισαν να ιδρύονται και να αναπτύσσονται. Η Θεσσαλονίκη γίνεται πολυάνθρωπη και ανθηρό λιμάνι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Τον 17^ο αιώνα η Θεσσαλονίκη μετατρέπεται σε μια πυκνοκατοικημένη πόλη, συγκεντρώνει πολύ στρατό και όλες τις διοικητικές υπηρεσίες. Έχει πολλά λουτρά (χαμάμ), αγορές (τσαρσιά), αναψυκτήρια (μποζαχανέδες) και πολλά λιθόκτιστα πολυώροφα σεράγια (αρχοντόσπιτα). Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι οι Εβραίοι, ακολουθούν οι μουσουλμάνοι ενώ το μικρότερο λαό αριθμητικά συγκεντρώνουν οι χριστιανοί. Τον 18^ο αι. η κοινωνία των κωμοπόλεων και η επαρχία γνωρίζει μια νέα εμπορική και βιοτεχνική άνθηση. Η Σιάτιστα, η Κοζάνη, η Καστοριά, η Νάουσα, η Βέροια κ.α. πόλεις γίνονται σημαντικά αστικά κέντρα της εποχής. Στα τέλη του 19ου αιώνα η Θεσσαλονίκη εξωραΐζεται, καθώς οι Τούρκοι προσπαθούν να εκσυγχρονίσουν το κράτος τους που παρακμάζει. Κατεδαφίζονται μεγάλα τμήματα των βυζαντινών τειχών για να "αναπνεύσει" η πόλη. Νέοι δρόμοι διανοίγονται ή διευρύνονται. Υπό την πίεση των μεγάλων δυνάμεων, φτιάχνουν ένα νέο σιδηροδρομικό δίκτυο. Το 1893, με την εγκατάσταση των πρώτων τραμ δίνεται το ξεκίνημα για την ανάπτυξη των προαστίων της πόλης. Εδώ κτίζονται επιβλητικές επαύλεις, οι λεγόμενοι "πύργοι" και η Θεσσαλονίκη αποκτά νέο πρόσωπο.

Εικ. 5.24.

Εικ. 5.24. Το «χαμάμ του Μπέη» στην Θεσσαλονίκη. Χτίστηκε από τον κατακτητή της πόλης Μουράτ Β΄ το 1444, αφ'ότου είχε γίνει σουλτάνος.

5.3.2. Η ΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα επήλθε μία πολύ σημαντική αλλαγή στην Ευρώπη με την δημιουργία των πρώτων εθνικών κρατών. Η οθωμανική αυτοκρατορία αναγκάζεται να συμμετέχει με τον τρόπο της στις αλλαγές που πραγματοποιούνται ώστε να διατηρήσει τις καλές πολιτικές και εμπορικές σχέσεις με τα σχηματιζόμενα ευρωπαϊκά κράτη. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος ήταν η παραχώρηση ελευθεριών και η χαλάρωση της φορολογίας προς τους υπόδουλους λαούς άρα και προς τους Έλληνες. Πολλοί Έλληνες της περιόδου αναπτύσσουν εμπορικές σχέσεις με γειτονικές χώρες, αποκτώντας έτσι οικονομική ευμάρεια. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες λοιπόν της Μακεδονίας άρχισαν, από τα τέλη του ΙΖ΄ και κυρίως από τον ΙΗ΄ αιώνα, να επιδεικνύουν πρώιμες και εντυπωσιακά υψηλές (για την γεωγραφική τους θέση) πολιτιστικές επιδόσεις, που εκδηλώνονται σε πολλούς τομείς της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ιδιαίτερα την αρχιτεκτονική, τη ζωγραφική και την ξυλογλυπτική. Τα σωζόμενα δείγματα της δημιουργικότητας αυτής φανερώνουν συγκερασμό των παραδοσιακών βυζαντινών μορφών με τις δυτικές αντιλήψεις.[44].

Σε κεφαλοχώρια και σε κωμοπόλεις που αναπτύσσουν το εμπόριο, παρατηρείται μια νέα οικιστική ανάπτυξη που εκφράζει την μεγαλοπρέπεια της εποχής μέσα από την αρχιτεκτονική μορφή. Η ανάπτυξη αυτή έδωσε στους λαϊκούς τεχνίτες της εποχής τα μέσα να εκφράσουν όλη τη δεξιότητα και καλαισθησία τους. Εμφανίζονται νέα λοιπόν αρχοντικά στη Βέροια, στην Καστοριά, στη Νάουσα, στη Σιάτιστα κ.α. τα οποία έχουν μεταξύ τους κοινά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά μεγαλοπρέπειας και καλαισθησίας. Η Σιάτιστα αν και βρίσκεται στο νομό Κοζάνης, σε μια απομακρυσμένη θέση της δυτικής Μακεδονίας αποτελούσε, από το 1600 περίπου, ένα αξιόλογο βιοτεχνικό και εμπορικό κέντρο. Τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα γνωρίζει μια τεράστια οικονομική ακμή. Οι εμπορικές συναλλαγές της με χώρες της ελεύθερης Ευρώπης έχει σαν αποτέλεσμα την πνευματική και κοινωνική της ανάπτυξη αλλά και την άνοδο του βιοτικού της επιπέδου. Τα αρχοντικά της είναι χαρακτηριστικά δείγματα της αρχιτεκτονικής του 18^{ου} αιώνα (εικ. 5.25.). Σήμερα σώζονται τριάντα περίπου από αυτά που δυστυχώς δεν είναι όλα σε καλή κατάσταση.

Εικ. 5.25. Το αρχοντικό της κυράς – Πούλκως στην Σιάτιστα. Χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής της Μακεδονίας κατά τον 18^ο αιώνα.

Εικ. 5.25.

- Μορφολογικά χαρακτηριστικά αρχοντικών

Το σχέδιο και η διαρρύθμιση των εσωτερικών τους χώρων είναι σχεδόν κοινά μεταξύ τους. Το γενικό σχήμα της κάτοψης είναι το ορθογώνιο που σπάει σε Γ ή Π. Η πρόσοψη είναι μεσημβρινή και ένα τμήμα της προεξέχει για την παρατήρηση της δρύινης δίφυλλης πόρτας της εισόδου. Ο κάθε χώρος του σπιτιού είναι αυτοτελής και συνδέεται με τους υπόλοιπους, ενώ πάντα υπάρχει κατακόρυφος λειτουργικός διαχωρισμός. Οι κύριες λειτουργίες γίνονται στον όροφο και οι δευτερεύουσες στο ισόγειο και στην αυλή (εικ. 5.26.). Ανάμεσα τους όμως υπάρχει μια εσωτερική επικοινωνία χάρη στη ύπαρξη ενός κεντρικού πυρήνα, γύρω από τον οποίο γίνεται η διάταξη των χώρων. Πρόκειται για μια πλακόστρωτη αυλή, τη μεσιά ή εμπατή που τη συναντάμε μπαίνοντας από τη χαμηλή πόρτα της εισόδου και στην οποία βρίσκονται δυο σκάλες. Η δεξιά σκάλα οδηγεί στον πρώτο όροφο και η αριστερή στον δεύτερο(ανώι). Όλος ο υπόλοιπος ισόγειος χώρος χρησιμοποιείται για αποθήκες (μαγαζιά), το κατώι που φύλαγαν τα κρασοβάρελα και το πουστάβι, δηλαδή το πατητήρι των σταφυλιών. Όλοι αυτοί οι χώροι επικοινωνούν με τη μεσιά αλλά κάποιες φορές είτε είναι υπερυψωμένα είτε ημιυπόγεια.

Εικ. 5.26

Εικ. 5.26. Κατακόρυφη τομή του αρχοντικού Μανούση στην Σιάτιστα. Τα χειμερινά δωμάτια ήταν στον πρώτο όροφο όπου οι τοίχοι είναι χοντροί ενώ τα καλοκαιρινά δωμάτια ήταν στον όροφο όπου οι τοίχοι ήταν λεπτότεροι.

Από τη δεξιά πέτρινη σκάλα οδηγούμαστε σε ένα ανοιχτό διάδρομο που περιβάλλει τις τρεις πλευρές της μεσιάς, σαν εσωτερικός εξώστης και έχει προστατευτικά κάγκελα. Αυτός ο διάδρομος συνδέει τα δωμάτια του πρώτου ορόφου που είναι κτισμένα στις τέσσερις γωνίες του. Εκεί είναι οι χειμερινοί οντάδες που χρησιμοποιούνταν τους κρύους χειμερινούς μήνες. Ανάμεσα στους δυο βορινούς οντάδες μένει ένας ελεύθερος χώρος, που φωτίζεται από μια σειρά δυο ή τριών παραθύρων, ο ηλιακός ή νηλιακός. Η ονομασία του ηλιακού δηλώνει ότι σε κάποια προηγούμενη μορφή του ήταν κυριολεκτικά ανοιχτός στον ήλιο. Το επίπεδό του βρίσκεται ένα σκαλοπάτι ψηλότερα από το διάδρομο και χωρίζονται μεταξύ τους από σκαλιστά κάγκελα και λεπτές κολόνες που συνδέονται στις κορυφές τους με ελαφριά τόξα. Οι τοίχοι του είναι επενδυμένοι με σανιδώματα (φαρσώματα), ζωγραφισμένα με πολύχρωμα σχέδια. Η οροφή του ηλιακού διακοσμείται με ξυλόγλυπτες δημιουργίες που αναλύονται στο

επόμενο κεφάλαιο. Αυτός ο χώρος είναι ο πιο προσεγγμένος εμφανισιακά σε αυτόν τον όροφο και χρησιμοποιείται σαν χώρος υποδοχής. Σε όλα σχεδόν τα δωμάτια του ορόφου αυτού υπάρχουν τζάκια με ιδιαίτερη μορφολογία, που θυμίζουν μιναρέδες. Στηρίζονται σε ορθογώνια υπερυψωμένη βάση με μαρμάρινο περιθώριο που έχει ανάγλυφα σχέδια (εικ. 5.27.). Οι καπνοδόχοι τους έχουν μεγάλο ύψος, τετραγωνική διατομή και τα διακοσμημένα ανοίγματά τους θυμίζουν νησιώτικους περιστερόνες.

Εικ. 5.27.

Εικ. 5.27. Καταπληκτικό τζάκι με γύψινη διακόσμηση με μπαρόκ μοτίβα. Αρχοντικό της κυρά – Πούλκως στη Σιάτιστα.

Η αριστερή σκάλα που ξεκινάει από τη μεσιά οδηγεί στη μεγάλη σάλα του δευτέρου ορόφου (ανώι) στη βόρεια και στη νότια πλευρά του σχηματίζει προεξοχές (σκεπασμένους εξώστες ή σαχνίσια) που φωτίζονταν με σειρές παραθύρων. Οι υπόλοιποι χώροι του δευτέρου ορόφου ακολουθούν την διάταξη του πρώτου, με δωμάτια στις τέσσερις γωνίες (καφέ-οντάδες, μπάς-οντάδες) που αποτελούν τα καλά καλοκαιρινά δωμάτια του σπιτιού. Από αυτά τα βορινά δεν προεξέχουν ποτέ, αντίθετα με τα μεσημβρινά που κατά κανόνα έχουν σαχνίσια. Ανάμεσα στους οντάδες που βρίσκονται στην αριστερή πλευρά από το ανώι, περνάει ένας διάδρομος που οδηγεί στο αναγκαίο που κατά κανόνα προεξέχει. Στην αντίθετη πλευρά ένας δεύτερος διάδρομος οδηγεί σε έναν βοηθητικό χώρο που πολύ σπάνια προεξέχει. Τα σαχνίσια του δευτέρου ορόφου φέρουν δυο σειρές παραθύρων και έτσι ο φωτισμός των οντάδων είναι άπλετος. Τα ανοίγματα της πάνω σειράς είναι φεγγίτες με χρωματιστά τζάμια (vitraux) και έχουν επιγραφές με έμμετρα επιγράμματα (εικ. 5.28.). Θυμίζουν τις φωτιστικές θυρίδες των βυζαντινών αρχοντικών. Οι τοίχοι είναι επίσης επενδυμένοι με φαρσώματα βαμμένα με ζωηρά χρώματα. Με το σύνολο των ζωγραφιστών τοίχων και των ξυλόγλυπτων διακοσμήσεων των οροφών του, ο χώρος αυτός του δευτέρου ορόφου είναι ο ομορφότερος

και ο επιβλητικότερος ολόκληρου του σπιτιού. Προορίζονταν άλλωστε για να χρησιμοποιείται σε γιορτές και σε κοινωνικές εκδηλώσεις των εύπορων αρχόντων.

Εικ. 5.28. Παράθυρο με βιτρό από το αρχοντικό του Νερατζόπουλου στη Σιάτιστα. Στις κάτω γωνίες απεικονίζονται ο Άγιος– Γεώργιος και ο Άγιος– Δημήτριος, προστάτες των Σιατιστινών εμπόρων.

Εικ. 5.28.

Έξω από το σπίτι στις πλακοστρωμένες με ασβεστόπλακες πέτρες αυλές, υπήρχε ο φούρνος, το μαγειρείο, αποθήκες, στάβλοι, αχυρώνας, κοτέτσι κ.λ.π., επίσης υπήρχε πηγάδι, στέρνα και κιόσκι. Ο περίβολος των σπιτιών ήταν πλαισιωμένος από πράσινους κήπους με λουλούδια και κληματαριές. Οι αυλόθυρες και οι εξώθυρες του ισόγειου έφεραν στις επιφάνειες τους πυκνά καρφωμένα θυροκάρφια, για να ενισχύουν την ανθεκτικότητά τους. Εσωτερικά ασφαλιζονταν με αμπάρες (ένα μακρύ ξύλο που εφάπτεται εσωτερικά της πόρτας και στηρίζεται σε υποδοχές στους τοίχους.) Εξωτερικά τα σπίτια αυτά έχουν μορφή φρουρίου. Η πέτρινη στιβαρή τους βάση, με τα μικρά σιδερόφρακτα παράθυρα, με πολεμίστρες που τοποθετούσαν σε καίρια σημεία, τα σαχνίσια που έμοιαζαν σαν πύργοι στις γωνίες τους, θυμίζουν οχυρωμένο μεσαιωνικό κάστρο.

Η πρόσοψη οργανώνεται χαρακτηριστικά με ένα σαφή διαχωρισμό σε δυο οριζόντια επίπεδα. Το πρώτο, χαμηλότερο επίπεδο, περιλαμβάνει το ημιυπόγειο, το ισόγειο και το μεσαίο πάτωμα. Οι τοίχοι του δεν έχουν επιχρίσματα και η εμφάνιση της πέτρινης τοιχοποιίας «καμουφλάρεται» στο φυσικό της περιβάλλον. Τα περιορισμένα παράθυρα ανοίγονται σε μεμονωμένες θέσεις, προεξοφλούν την ασφάλεια και την στατική επάρκεια του κτηρίου. Εξωτερικά έχουν κάγκελα για μεγαλύτερη προστασία. Πάνω σε αυτήν την στιβαρή βάση τοποθετείται ο ελαφρύς όροφος με τα σαχνίσια. Τα μεγάλα ανοίγματά του δημιουργούν μια ελαφρότερη κατασκευή. Τα ανοίγματα στα σαχνίσια αποτελούνται από μια πρώτη σειρά τριών ή τεσσάρων ορθογώνιων παραθυριών που στην κάσα τους έχουν εσωτερικά απλή σιδεριά με μορφή κανάβου και εξωτερικά κλείνουν με ξύλινα κανάτια (παραθυρόφυλλα). Στην πάνω μεριά των παραθυριών τοποθετούνται οι ανάλογοι φεγγίτες που έχουν μεγάλη σημασία στον εσωτερικό φωτισμό των οντάδων, ειδικά σε κακοκαιρία όπου τα παράθυρα

έκλειναν με τα κανάτια. Επίσης πρόσδιδαν και μεγάλη αισθητική αξία στην γενικότερη εμφάνιση του σπιτιού. Τα όμορφα τους σχέδια που αποτελούνται από διαφορετικά χρωματιστά τζάμια που με τη σύνθεση τους εκφράζουν μια πλούσια τέχνη. Η εξωτερική επιφάνεια του ορόφου είτε διακοσμούνταν με ζωγραφιστές παραστάσεις είτε σοβαντίζονταν ή τέλος έφεραν γεωμετρικές διακοσμήσεις δημιουργημένες από στρώσεις δομικών υλικών (εικ. 5.29.). Η παραπάνω διαδικασία πλαισιώνεται σε έναν κάναβο που ορίζεται από τη ζώνη των ανοιγμάτων και τα εμφανή κατασκευαστικά δοκάρια. Σχηματίζονται δηλαδή κάποια πλαίσια μέσα στα οποία δημιουργεί ο λαϊκός τεχνίτης. Τελικά τα οικοδομήματα αυτά καταλήγουν στη στέγη που δημιουργεί μια εντύπωση δαντέλας γύρω από αυτά, με εμφανή τα προεξέχοντα δοκάρια που τη στηρίζουν.

Εικ. 5.29. Το σαχνίσι του αρχοντικού Νερατζόπουλου, διακοσμημένο με γεωμετρικά μοτίβα που δημιουργούνται από στρώσεις δομικών υλικών.

Εικ. 5.29.

- Δομικά χαρακτηριστικά αρχοντικών

Στην περιοχή της Σιάτιστας υπάρχουν σε αφθονία ασβεστόλιθοι που εντοπίζονται επιφανειακά του εδάφους ενώ σε χαμηλότερα στρώματα υπάρχουν σχιστόλιθοι. Η παράδοση αναφέρει ότι παλιότερα η ευρύτερη περιοχή καλύπτονταν από απέραντα δάση.[38] Έτσι η πέτρα και το ξύλο είναι τα δυο βασικά δομικά υλικά που βρίσκονται σε αφθονία. Οι τοίχοι, μέχρι το τέλος του πρώτου πατώματος, είναι χοντροί φτιαγμένοι από ασβεστολίθαρα. Σε διαστήματα ενός μέτρου τοποθετούνται τα χατίλια, οριζόντιοι ξυλόδεσμοι, που ανακουφίζουν το φορτίο και τοποθετούνται στις εσωτερικές και εξωτερικές πλευρές των τοίχων. Μεταξύ τους συνδέονται με μικρότερα εγκάρσια ξύλα, δημιουργώντας έτσι ένα πλέγμα. Στις γωνίες του κτηρίου τα χατίλια δεν συμπίπτουν στο ίδιο ύψος, έχουν μεταξύ τους διαφορά ενός ξύλου. Αυτή η τοποθέτηση αποσκοπεί στην καλύτερη έδραση και στην αποφυγή του σαπίσματος μέσω της επαφής των ξύλων με το φυσικό περιβάλλον. Έτσι στις γωνίες γίνονται ορατές οι άκρες των ξυλόδεσμων και οι άκρες των ξύλων πάνω στις οποίες εδράζονται. Όταν η γωνία δημιουργείται από τρία επίπεδα(απότμηση γωνίας - φαλτσογωνιά) προκύπτουν διάφορα πρισματικά σχήματα από τις συναντήσεις των ξυλόδεσμων, οι λεγόμενοι σταλακτίτες. Άλλες σειρές ξυλόδεσμων εμφανίζονται στο ύψος των δοκαριών του πατώματος και στις ποδιές των παραθύρων, εκεί που πατάει η κάσα και πάνω από τα υπέρθυρα. Η λιθοδομή στερείται επιχρίσματος, κάποιες μόνο φορές τοποθετείται στους αρμούς. Στο σημείο έδρασης του ορόφου τοποθετείται περιμετρικά ένα ξυλόγλυπτο ανεμοκάλυπτρο. Η

όλη κατασκευή αποτελείται από την πέτρα που επικρατεί στη βάση της και στην κατακόρυφη συνέχειά της το ξύλο χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά με σκοπό την ελαφρότητα της κατασκευής. Ιδιαίτερα η έδραση των τοίχων των σαχνισιών γίνεται πάνω στις προεκτάσεις των ξύλινων δοκαριών των δαπέδων. Η κατασκευή αποτελείται από μια ξύλινη σχάρα, που φέρει κάθετα καδρόνια με οριζόντια και διαγώνια αντιστηρίγματα. Τα κενά γεμίζονται με ωμά τούβλα από λάσπη ή από μικρά κομμάτια ξύλου που τοποθετούνται (οριζόντια ή διαγώνια) με συνδετικό κονίαμα. Σε κάποια αρχοντικά η διάταξη αυτή ακολουθεί κάποιο σχέδιο, που μένει γυμνό στις όψεις για να γίνεται ορατό. Σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει ασβεστοκονίαμα και πάνω σε αυτό ζωγραφίζονται έγχρωμες διακοσμήσεις ή απομιμήσεις πλινθοπερίκλειστων κατασκευών. Στους διαχωριστικούς τοίχους χρησιμοποιούνταν το μπαγδατί, δηλαδή πυκνά οριζόντια πηχάκια που στηρίζονταν σε κάθετα στηρίγματα ανά διαστήματα και επιχρίονταν με μίγμα λάσπης, ασβέστη και άχυρου.

6. ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΑ ΑΣΤΙΚΑ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΑ ΕΠΙΠΛΑ ΚΑΙ ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

6.1. ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗΣ

6.1.1. ΕΙΔΗ ΕΠΙΠΛΩΝ

Η Κρήτη και Μακεδονία συνδέονται με δεσμούς αδερφοσύνης από τα χρόνια του Φίλιππου, πατέρα του μεγάλου Αλεξάνδρου, και συνεχίστηκαν μέχρι και την σύγχρονη ιστορία με τη συμμετοχή αναρίθμητων Κρητικών στον Μακεδονικό αγώνα. Παρά την συναισθηματική σύνδεση οι δύο τόποι ακολούθησαν εντελώς διαφορετική ιστορική πορεία, με διαφορετικούς κατακτητές ανά τις εποχές και διαφορετικές επιρροές στην τέχνη και τον πολιτισμό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση διαφορετικών επίπλων καθημερινής και ειδικής χρήσης που ήταν βασισμένα στην καθημερινότητα των κατοίκων των περιοχών. Η ξυλογλυπτική αναπτύχθηκε ετεροχρονισμένα στις δύο περιοχές καθώς η Μακεδονία άρχισε ακμάζει τον 17^ο αιώνα, περίοδος που στην Κρήτη σταμάτησε κάθε ανάπτυξη με την κατοχή του νησιού από τους Τούρκους. Λόγω αυτού του γεγονότος αλλά κυρίως λόγω των πολιτισμικών διαφορών, η ξυλογλυπτική χρησιμοποιήθηκε με διαφορετικούς τρόπους, κοσμώντας εντελώς διαφορετικά έπιπλα και αντικείμενα στα δύο μέρη.

Ένα κοινό έπιπλο που συναντάται τόσο στην Κρήτη όσο και στην Μακεδονία είναι η κασέλα για την αποθήκευση ρούχων, σκευών και πολύτιμων αντικειμένων. Φυσικά, εντοπίζονται διαφορές στην κατασκευή και στις διακοσμήσεις των κατά τόπους κασελών που επηρεάζονται από τις παραδόσεις και τις δοξασίες του κάθε μέρους. Τα ξυλόγλυπτα καθίσματα σπανίζουν στην Μακεδονία που ακολουθούσε τον Οθωμανικό τρόπο ζωής, ενώ στην Κρήτη αποτελούν το πιο χαρακτηριστικό ξυλόγλυπτο έπιπλο. Οι Κρήτες στόλιζαν τους καθρέπτες τους (πιθανόν εισαγόταν από την Βόρεια Ιταλία) και τους λυχνοστάτες ενώ οι Μακεδόνες είχαν περίτεχνα λίκνα (κούνιες) για τα νεογέννητα. Χαρακτηριστικό των Μακεδονίτικων αρχοντικών είναι ο «καλός οντάς», ένα περίτεχνο δωμάτιο στολισμένο αποπνικτικά με ξυλόγλυπτες επενδύσεις. Αντίθετα στην Κρήτη δεν έχουν βρεθεί ανάλογα δωμάτια στα αρχοντικά αστικά σπίτια.

Εικ. 6.1. Κρητική κασέλα του 19^{ου} αιώνα διακοσμημένη με ξυλόγλυπτα στην όψη.

Εικ. 6.1.

6.1.2. ΤΑ ΜΑΣΤΟΡΟΧΩΡΙΑ

Η Βενετοκρατούμενη Κρήτη είχε μεγάλη παράδοση στην δημιουργία ξυλόγλυπτων επίπλων, κυρίως κασελών, που εξαγόταν σε μεγάλες ποσότητες προς την Δυτική Ευρώπη. Κύρια κέντρα της ξυλογλυπτικής δραστηριότητας ήταν ο Χάνδακας και το οροπέδιο του Λασιθίου, όπου δημιουργήθηκαν «σχολές» που επηρέασαν την μορφή και την τεχνοτροπία των επίπλων και των διακοσμήσεων. Από τα αρχαία προκύπτει πως ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες (σχολή και αδελφότητα) με προστάτη τον Άγιο – Ιωσήφ. Μετά την κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους το 1669, αυτά τα κέντρα διαλύθηκαν και οι τεχνίτες ακολούθησαν το δρόμο της ξενιτιάς προς τα Επτάνησα και τη Βόρεια Ιταλία. Την ίδια περίοδο, η ανανεωμένη από τις συνθήκες Μακεδονία αρχίζει να οργανώνεται συντεχνιακά δημιουργώντας πολύ σημαντικά κέντρα της ξυλογλυπτικής τέχνης. Σημαντικότερα ήταν το Μέτσοβο, η Μοσχόπολη, η Σιάτιστα (εικ. 6.2.) και η Καστοριά, μέρη όπου η ξυλογλυπτική παράδοση των οικογενειών σε πολλές περιπτώσεις, φτάνει μέχρι τις μέρες μας. Οι ξυλόγλυπτες οργανωνόταν σε συντεχνίες (ισνάφια) και ταξίδευαν σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο εξασκώντας την τέχνη τους. Έφευγαν από τους τόπους τους την άνοιξη και μπορεί να έλειπαν πέντε και έξι μήνες, επιστρέφοντας μόνο τον χειμώνα. Γίνεται αντιληπτό λοιπόν πως τα ξυλόγλυπτα στον ελλαδικό χώρο έχουν πολλές φορές τον ίδιο δημιουργό και ως βρίσκονται σε απομακρυσμένα μεταξύ τους μέρη. Μπορούν να βρεθούν έργα Μακεδόνων ξυλογλυπτών στην Κρήτη ή στο Πήλιο και αντίστοιχα έργα Κρητικών τεχνιτών στην Μακεδονία ή το Άγιον Όρος[37], [3].

Εικ. 6.2. Άποψη της Καστοριάς, μίας από τις πιο πλούσιες πόλεις με ανεπτυγμένο ιδιαίτερα τον κλάδο της ξυλογλυπτικής.

Εικ. 6.2.

6.1.3. ΓΕΝΙΚΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΩΝ

Τα γενικά διακοσμητικά μοτίβα των ξυλόγλυπτων στις δύο περιοχών που αναλούμε αν και έχουν κάποιες βασικές διαφορές, παρουσιάζουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Μπορούν να καταταγούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες :

- Τα γεωμετρικά μοτίβα,
- Τα φυτικά μοτίβα και οι τυποποιημένες ζωικές μορφές,
- Οι ελεύθερες σύνθετες σκηνές [23].

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ

Τα γεωμετρικά είναι τα πιο συνηθισμένα μοτίβα στα ελληνικά λαϊκά ξυλόγλυπτα. Χρησιμοποιούνται σαν κύριο θέμα των διακοσμήσεων ή λειτουργούν συμπληρωματικά σε πολυπλοκότερες συνθέσεις. Επίσης συχνά τοποθετούνται ως πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναπτύσσονται τα υπόλοιπα θέματα. Οι συμβολισμοί των διάφορων γεωμετρικών σχημάτων

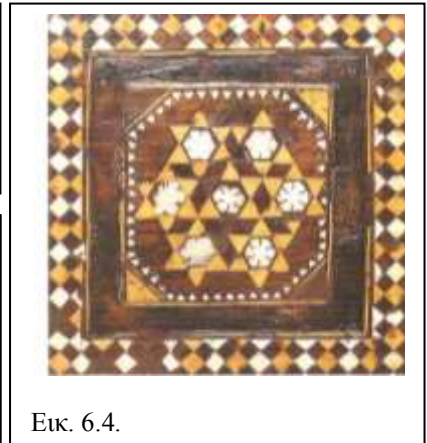
έχουν τις ρίζες του στην αρχαιότητα και είναι οι ίδιοι που χρησιμοποιήθηκαν από τα νεολιθικά χρόνια σε πέτρινα κτίρια, τοιχογραφίες και αγγεία. Δεν είναι πάντα δυνατή η αποκρυπτογράφηση της σημασίας αυτών των συμβόλων που συνδέονται με πανάρχαιες λαϊκές δοξασίες και μύθους.

Ανάμεσα στα γεωμετρικά μοτίβα κυριαρχούν τα κυκλικά σχήματα σε διάφορες παραλλαγές. Ομόκεντροι ή τεμνόμενοι κύκλοι, ρόδακες, ημικύκλια, σπείρες συνδυάζονται σε πολύπλοκα μοτίβα πάνω στις επιφάνειες κασελών, καρεκλών ή ταβανιών. Σύμφωνα με την παράδοση, ο κύκλος και τα παράγωγά του συμβολίζουν τη κοσμική τελειότητα και την εξέλιξη ενώ ταυτόχρονα λειτουργεί σαν προστασία από τις κακές ενέργειες (μάτιασμα). Η μορφή του κύκλου θυμίζει τον ζωοφόρο ήλιο, τον αρχαιότερο θεό των ανθρώπων και σύμβολο του πνεύματος, αγαπημένο θέμα των Κρητών ξυλογλυπτών. Μία επίσης πολύ συνηθισμένη μορφή στην Κρήτη είναι η μαργαρίτα, η οποία με τη χαρακτηριστική της μορφή αποτελεί ουσιαστικά ένα ενδιάμεσο μεταξύ των κυκλικών γεωμετρικών μοτίβων και των φυτικών (εικ. 6.3.).

Εικ. 6.3. Ανάγλυφη μαργαρίτα – ήλιος που πλαισιώνεται από δύο κυπαρίσσια.

Εικ. 6.4. Ένθετη γεωμετρική διακόσμηση με το αστέρι του Δαβίδ στο κέντρο.

Σπανιότερα συναντώνται ευθύγραμμα γεωμετρικά μοτίβα στις ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις όπως παράλληλες και τεμνόμενες γραμμές, τρίγωνα, ρόμβοι ή άλλα πολύγωνα, σταυροί, εξάλφες (εικ. 6.4.) και τεθλασμένες γραμμές. Οι ευθείες και οι γραμμές που διασταυρώνονται χρησιμοποιούνται κατά βάση σαν περιγράμματα, σχηματίζοντας πλαίσια μέσα στα οποία εμφανίζεται το κυρίως θέμα της διακόσμησης. Η ευθεία συμβολίζει την πορεία της ζωής από την ανυπαρξία στην ύπαρξη, από την αιτία στο αποτέλεσμα. Ο σταυρός και η εξάλφα (το αστέρι του Δαβίδ) έχουν πανάρχαιο φυλακτικό συμβολισμό που απέκτησε νέο θρησκευτικό νόημα με την έλευση του χριστιανισμού (εικ. 6.5.). Το τετράγωνο συμβολίζει τον άνδρα και τη σταθερότητα ενώ ο ρόμβος είναι σύμβολο της θηλυκότητας [23].

Εικ. 6.5. Ο σταυρός, με τον αποτρεπτικό και προστατευτικό του συμβολισμό χρησιμοποιείται πολύ συχνά στη λαϊκή ξυλογλυπτική.

ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΦΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΖΩΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ

Ο φυτικός και ζωικός κόσμος που μας περιβάλλει αποτέλεσε έμπνευση των ξυλόγλυπτων διακοσμήσεων από αρχαιοτάτους χρόνους. Μέσω της παρατήρησης οι καλλιτέχνες αντέγραψαν διάφορα μοτίβα από τη φύση που χρησιμοποιήθηκαν με μικρές παραλλαγές σε όλους τους ρυθμούς της τέχνης όλων των εποχών. Το δέντρο που κυριαρχεί στα ξυλόγλυπτα έπιπλα είναι το ψηλό και ευθυτενές κυπαρίσσι, πανάρχαιο σύμβολο που συνδέεται με τις θεότητες του κάτω κόσμου (εικ. 6.6.). Βρίσκεται κυρίως στα ξυλόγλυπτα έπιπλα της Κρήτης και λιγότερο στα Ηπειρώτικα και Μακεδονικά ευρήματα. Στην Κρήτη άλλωστε (και στη Ρόδο) απαντώνται και φυσικά δάση κυπαρισσιού, ενώ σε όλη την υπόλοιπη Ελλάδα όχι. Στα μακεδονικά ξυλόγλυπτα προτιμώνται τα διάφορα ανθέμια ή τα βάζα με λουλούδια που χρησιμοποιούνται από την αρχαιότητα στις διακοσμήσεις. Μετά τον 18^ο αιώνα και την άφιξη του Μπαρόκ στην Μακεδονία έγινε κοινή η χρήση ενός παρόμοιου διακοσμητικού μοτίβου, του σχηματοποιημένου βλαστού που φέρει ένα κλαδί με φύλλα και

Εικ. 6.6.

συχνά με λουλούδια (εικ. 6.7.). Επίσης συχνά συναντώνται τα αναρριχητικά φυτά (κισσοί, περικοκλάδες, κλήματα) που λειτουργούν βασικά σαν πλαίσιο που περιβάλλει το κυρίως διακοσμητικό θέμα. Πολλές φορές παρεμβάλλεται ανάμεσα στα υπόλοιπα μοτίβα σαν συμπληρωματικό και εμπλουτίζεται με λουλούδια και καρπούς που ανήκουν στον ίδιο βλαστό.

Εικ. 6.6. Το κυπαρίσσι αποτελούσε αγαπημένο θέμα των διακοσμήσεων κυρίως των Κρητικών επίπλων.

Εικ. 6.7. Βλαστοί με λουλούδια και ανθοδοχεία κοσμούν πολύ συχνά τα μακεδονικά έπιπλα.

Εικ. 6.7.

Είναι πολλά τα υπερφυσικά όντα που χρησιμοποιήθηκαν στις ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις με κυρίαρχο τον δικέφαλο αετό αλλά και γρυπαετούς, δράκους, πήγασους, φτερωτά λιοντάρια και άλλα. Ο δικέφαλος αετός είναι ένα σύμβολο που εμφανίστηκε τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και εξέφραζε τη κρατική και υπερφυσική δύναμη των αυτοκρατόρων αλλά και τη χριστιανική πίστη (εικ. 6.8). Στην Τουρκοκρατούμενη Μακεδονία δεν χρησιμοποιήθηκε πολύ συχνά αλλά αποτελεί πολύ κοινό

διακοσμητικό των Κρητικών επίπλων. Τα άλλα ζώα που κοσμούν τα ξυλόγλυπτα έπιπλα εμφανίζονται συνήθως σε ζευγάρια, συμμετρικά τοποθετημένα μέσα στη σύνθεση. Τα πιο συχνά εικονιζόμενα θέματα είναι τα πουλιά (περιστέρια, αετοί), τα σκυλιά, τα λιοντάρια, τα παγώνια και σπάνια τα φίδια.

Εικ. 6.8.

Εικ. 6.8. Ο δικέφαλος αετός, σύμβολο δύναμης και κύρους πλαισιώνεται από σκυλιά που συμβολίζουν την αφοσίωση και την προστασία.

Σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις απεικονίζεται σε ξυλόγλυπτα η ανθρώπινη μορφή σε τυποποιημένες σκηνές. Γυναικείες μορφές που κρατούν λουλούδια και άνδρες σε σκηνές κυνηγιού με όπλα στα χέρια μπορούν να βρεθούν ανάμεσα σε φυτικές και ζωικές συνθέσεις (εικ 6.9). Πιο συχνή είναι η απεικόνιση αγίων σε σκηνές από τον βίο τους με ιδιαίτερη προτίμηση στον Άγιο – Γεώργιο καβαλάρη να σκοτώνει τον δράκο [23].

Εικ. 6.9.

Εικ. 6.9. Ένα βάζο με λουλούδια βρίσκεται ανάμεσα σε δύο καβαλάρηδες με τα σπαθιά στα χέρια

ΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΣΥΝΘΕΤΕΣ ΣΚΗΝΕΣ

Σε κάποιες περιπτώσεις τα διακοσμητικά μοτίβα των ξυλόγλυπτων δανείζονται θέματα από τη ζωγραφική με την ελεύθερη αναπαράσταση σκηνών της καθημερινής ζωής καθώς και φυσικών τοπίων ή πόλεων. Σκηνές από γαμήλιες τελετές ή απαγωγές κοπελών (εικ. 6.10.), κυνηγοί καβάλα στα άλογα τους με τα όπλα στο χέρι και συνοδεία σκυλιών, διάφοροι τεχνίτες την ώρα της εργασίας του με τα εργαλεία του επαγγέλματος (εικ. 6.11.) είναι μόνο κάποια παραδείγματα των συνθέσεων αυτών. Παρουσιάζεται μεγάλη ποικιλία στις θεματολογίες των συνθέσεων αυτών, χωρίς καμία ουσιαστική τυποποίηση. Συχνές είναι και απεικονίσεις τοπίων με την απαραίτητη παρουσία κάποιου κτιρίου ή άλλου ανθρώπινου έργου (πχ. γέφυρες). Δεν γνωρίζουμε αν τα τοπία είναι δημιούργημα της φαντασίας των τεχνιτών ή αν υπήρχε πρόθεση να απεικονιστούν συγκεκριμένοι τόποι. Σε πολλές περιπτώσεις η σύνθεση περιλαμβάνει συγκροτήματα σπιτιών ή ακόμα και ολόκληρες πόλεις και είναι πιθανό να χρησίμευσαν σαν μοντέλο συγκεκριμένες, πραγματικές πόλεις [23].

Εικ. 6.10.

Εικ. 6.10. Σκηνή που αναπαριστά την απαγωγή μίας νέας από δύο καβαλάρηδες.

Εικ. 6.11.

Εικ. 6.11. Ένας ξυλοκόπος την ώρα της εργασίας του.

6.2. ΕΥΛΟΓΛΥΠΤΑ ΕΠΙΠΛΑ

6.2.1. ΚΑΣΕΛΕΣ

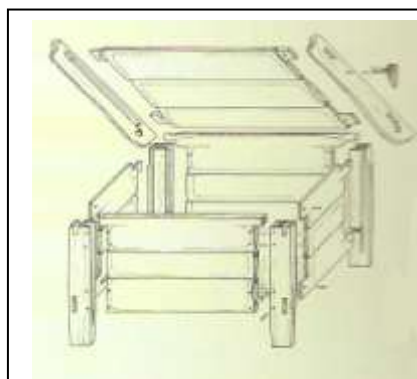
Η ξύλινη διακοσμημένη κασέλα ή μπαούλο υπήρξε το αρχαιότερο αποθηκευτικό έπιπλο που δημιούργησε ο άνθρωπος. Μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και την εμφάνιση της γνωστής μας κάθετης ντουλάπας, ήταν το μοναδικό κινητό έπιπλο αποθήκευσης που μπορούσε να βρεθεί στα ελληνικά νοικοκυριά. Υπάρχουν αναρίθμητοι μύθοι και δοξασίες που συνδέονται με την κασέλα, με τις ρίζες τους να χάνονται στα βάθη της ιστορίας. Ήταν πάντα συνδεδεμένη με τον γάμο καθώς έφερε τα προικιά των νεαρών κοριτσιών, τα οποία μεταφερόταν τελετουργικά κατά τη διάρκεια της γαμήλιας τελετής στο νέο σπίτι της νύφης (εικ. 6.12.). Χρησίμευε σαν θησαυροφυλάκιο, αποθηκεύοντας τα κοσμήματα και τους θησαυρούς μιας οικογένειας και ασφαλίζοντας τα με μεγάλες κλειδαριές. Ρούχα, τρόφιμα, ιερά σκεύη ναών και πολλά άλλα αντικείμενα καθημερινής αλλά και ειδικής χρήσης είχαν την θέση τους μέσα σε μία κατάλληλη κασέλα. Συχνά χρησιμοποιούνταν και ως κάθισμα, αν το επέτρεπαν οι διαστάσεις του, ενώ οι εσωτερικές ακόσμητες επιφάνειες προσφερόταν για την καταγραφή σημαντικών γεγονότων στη ζωή της οικογένειας (πχ. την γέννηση ενός παιδιού). Οι διακοσμήσεις ήταν πάντα επηρεασμένες από την μελλοντική χρήση του μπαούλου και είχαν συμβολικό χαρακτήρα. Έτσι, σε ένα μπαούλο που ανήκει σε έναν τεχνίτη (πχ. επιπλοποιό) θα βρεθούν μοτίβα με τα εργαλεία της δουλειάς του ενώ σε ένα μπαούλο – θησαυροφυλάκιο θα βρεθούν διακοσμήσεις με προστατευτικό και αποτρεπτικό χαρακτήρα (πχ. σταυροί, φίδια, δράκοι) [23].

Εικ. 6.12. Νυφική κασέλα με σκαλισμένη την όψη και ζωγραφισμένο το εσωτερικό του καπακιού. Τα καμαροσκέπαστα κτίρια που απεικονίζονται ανάμεσα σε κυπαρίσσια συνηθίζονταν σαν διακοσμητικό σε πολλές περιοχές του Αιγαίου.

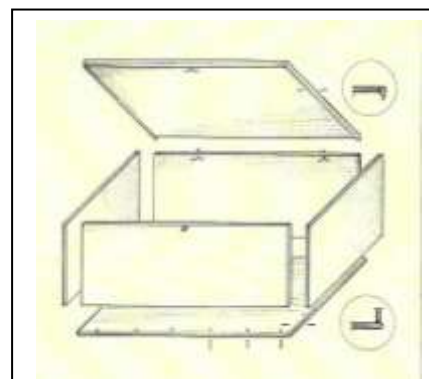
Εικ. 6.12.

Το ξύλο είναι το κυριότερο υλικό κατασκευής των κασελών, σε συνδυασμό με μέταλλο για την ενίσχυση του κιβωτίου και δέρμα για την εσωτερική επένδυση και στεγανοποίηση του. Οι ελληνικές κασέλες είναι κατασκευασμένες από ενδημικές ποικιλίες ξύλων με ιδιαίτερη προτίμηση στην καρυδιά, την καστανιά, το κυπαρίσσι και το κέδρο (άρκευθο). Μάλιστα, τα δύο τελευταία προτιμούνται για την κατασκευή των κασελών, καθώς τα έλαια των ξύλων αυτών απωθούν τον σκώρο προστατεύοντας έτσι τα μάλλινα ρούχα. Η κατασκευή των μπαούλων είναι απλή και μπορεί να χωριστεί σε δύο κατηγορίες : στα μπαούλα με ψηλά πόδια που κατασκευάζονται όπως ένα έπιπλο με «σκελετό» (με συνδέσμους τριών διευθύνσεων) και στα μπαούλα χωρίς πόδια ή με ανεξάρτητα πόδια, που κατασκευάζονται με συνδέσεις τύπου κιβωτίου. Το πρώτο είδος κασέλας στηρίζεται σε τέσσερα ψηλά πόδια που στην ουσία αποτελούν τα κατακόρυφα γωνιακά φέροντα στοιχεία του σκελετού. Η κατασκευή δένεται με ένα πλαίσιο στο κάτω μέρος και μέσα σε γκινισιές που δημιουργούνται στα πόδια τοποθετούνται οι σανίδες που αποτελούν τις πλευρές και τον πάτο του κιβωτίου (εικ. 6.13). Στον δεύτερο τύπο κασέλας, οι σανίδες που απαρτίζουν το σώμα του κιβωτίου συνδέονται απ' ευθείας μεταξύ τους, χωρίς τη μεσολάβηση άλλου στοιχείου. Η σύνδεση των σανίδων μπορεί να γίνει καρφωτά, με δόντια χελιδονοουράς ή με την δημιουργία φάλτσων στις πλευρές και ένωση τους με κρυφό μόρσο (εικ. 6.14.). Τα καπάκια παλιότερα ήταν επίπεδα και αβαθή αλλά με το πέρασμα των χρόνων απέκτησαν καμπύλη και βάθος, επιτρέποντας το γέμισμα της κασέλας και πάνω από τη «στάθμη» του κιβωτίου.

Εικ. 6.13.

Εικ. 6.13. Ο πρώτος τύπος κασέλας με ψηλά πόδια

Εικ. 6.14.

Εικ. 6.14. Ο δεύτερος τύπος κασέλας χωρίς πόδια.

Ο συμβολικός χαρακτήρας της κασέλας στην ελληνική παράδοση γίνεται φανερός από τον πλούτο και την επιμέλεια των διακοσμήσεων που μπορούν να βρεθούν. Υπήρχαν τρεις βασικοί τρόποι με τους οποίους διακοσμούνται οι κασέλες : με ζωγράφισμα, με σκάλισμα και με ένθεση άλλων υλικών στην επιφάνεια (πχ. φίλντισι ή μαργαριτάρια). Από αυτούς, ο πρώτος ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος στον νησιωτικό χώρο, άρα και στην Κρήτη ενώ οι άλλοι δύο προτιμούνταν στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Οι ξυλόγλυπτες κασέλες μπορούν να χωριστούν σε αυτές με βαθύ, εξώγλυφο σκάλισμα και αυτές με εσώγλυφο, εγγάρακτο διάκοσμο. Τα μοτίβα που συνηθίζονται στα σκαλίσματα είναι τα γεωμετρικά σχέδια (ευθύγραμμο ή κυκλικά) καθώς και οι φυτικές συνθέσεις. Το κυπαρίσσι, «δέντρο της ζωής» των αρχαίων Ελλήνων, κυριαρχεί στα φυτικά μοτίβα και συνδέεται συμβολικά με τις χθόνιες θεότητες του κάτω κόσμου. Επίσης συχνές είναι και οι απεικονίσεις δικέφαλων αετών και άλλων μυθικών ή πραγματικών ζώων όπως και τυποποιημένων κτιρίων. Σε κάποιες ελάχιστες

περιπτώσεις μπορούν να βρεθούν ανθρώπινες μορφές σκαλισμένες σε σκηνές καθημερινής ζωής ή σκηνές από βίους αγίων. Οι κασέλες που κατασκευαζόταν για κάποια από τα Μακεδονίτικα αρχοντικά έφεραν την ίδια θεματική διακόσμηση με τις τοιχογραφίες και τις επενδύσεις του κτιρίου για το οποίο φτιαχγόταν [23].

Εικ. 6.15.

Εικ. 6.15. Μακεδονική κασέλα με σκαλιστή και επιχρωματισμένη όψη. Κυριαρχούν τα φυτικά μοτίβα με κισσούς να πλαισιώνουν το κυρίως θέμα που απεικονίζει τον δικέφαλο αετό να κρατάει τα σύμβολα της δύναμης, το σκήπτρο και τη φλεγόμενη σφαίρα.

ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΣΕΛΕΣ

Η κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους το 1669 οδήγησε στην διάλυση των κέντρων ξυλογλυπτικής που είχαν δημιουργήσει μεγάλη παράδοση στο νησί. Διακόπτονται οι εξαγωγικές δραστηριότητες και η παραγωγή περιορίζεται στην κατανάλωση από την εγχώρια αγορά. Οι φτωχότερες τάξεις που παρέμειναν στον τόπο τους, δεν είχαν την οικονομική άνεση να αγοράσουν ακριβές ξυλόγλυπτες κασέλες. Άρα και η παραγωγή περιορίστηκε στη δημιουργία χρηστικών ειδών χωρίς ιδιαίτερη προσοχή στην εξωτερική τους εμφάνιση. Οι διακοσμήσεις είναι κυρίως ζωγραφικές ενώ είναι ελάχιστα τα δείγματα ξυλόγλυπτων κασελών της περιόδου. Τα περισσότερα σωζόμενα δείγματα είναι έργα των παλιότερων μαστόρων των χρόνων Βενετοκρατίας. Γενικά οι κρητικές κασέλες είναι μεγάλες σε διαστάσεις (μήκος 1,5 έως 1,8 μέτρα) και πατάνε σε τέσσερα ανεξάρτητα πόδια τοποθετημένα στις γωνίες τους. Σε κάποιες περιπτώσεις τα πόδια μορφοποιούνται σαν πέλματα λιονταριών και εξέχουν μπροστά από την κατασκευή. Το ξύλο που επέλεγαν ήταν κυρίως το κυπαρίσσι και το κέδρο που βαφόταν συχνά με σκούρο χρώμα. Οι διακοσμήσεις των παλιότερων κασελών διακατέχονται από τον «φόβο του κενού», με πολλών ειδών διακοσμητικά σε συνδυασμούς, φροντίζοντας να μην αφήνουν ακόσμητη την παραμικρή επιφάνεια του ξύλου (εικ. 6.16.).

Εικ. 6.16.

Εικ. 6.16. Κασέλα από το Κρήτη με σκαλιστή ανάγλυφη, εγχάρακτη και ενθετική διακόσμηση. Ολόκληρη η επιφάνεια της όψης είναι καλυμμένη με πολλούς συνδυασμούς διακοσμητικών. Λαογραφικό μουσείο Ρεθύμνου.

Αξίζει να αναφερθούμε σε μία ξυλόγλυπτη κρητική κασέλα η οποία σώζεται σε αρχοντικό στο Καμιλάρι Μεσαράς (εικ. 6.17.) και φέρει μεγάλες ομοιότητες με δύο κασέλες από την Βόρεια Ιταλία που εκτίθεται στο μουσείο Ερμιτάζ στην Αγία Πετρούπολη (εικ. 6.18. και 6.19.). Είναι σκαλισμένη με χαμηλό ανάγλυφο διάκοσμο και απεικονίζει το φτερωτό λιοντάρι του αγίου Μάρκου που κρατεί το Ευαγγέλιο, το σύμβολο της Βενετίας. Το λιοντάρι πλαισιώνεται με πολλά συμπληρωματικά μοτίβα που παρατάσσονται χωρίς φαινομενική σχέση. Η κασέλα ανήκει στην περίοδο της Ενετοκρατίας και αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της ξυλογλυπτικής που αναπτύχθηκε στο νησί. Τα κυνηγετικά γεράκια και αιλουροειδή που απεικονίζονται φέρουν μεγάλες ομοιότητες με τις διακοσμήσεις των κασελών που αναφέρθηκαν και πιστεύεται πως έχουν κατασκευαστεί από τον ίδιο τεχνίτη. Λόγω του ότι χρησιμοποιήθηκε ξύλο κέδρου και για τις τρεις κατασκευές, είναι σχεδόν ασφαλές να πούμε πως φτιάχτηκαν στην Κρήτη και από εκεί πήραν το δρόμο τους προς της Βόρεια Ιταλία. Αυτό το γεγονός αποδεικνύει την διάδοση των Κρητικών ξυλόγλυπτων στην δυτική Ευρώπη [23].

Εικ. 6.17.

Εικ. 6.17. Κασέλα από το Καμιλάρι Μεσαράς στην Κρήτη. Οι εγχάρακτες διακοσμήσεις απεικονίζουν διάφορα ζώα, μεταξύ των οποίων και το φτερωτό λιοντάρι, σύμβολο της Βενετίας.

Εικ. 6.18.

Εικ. 6.18. Κασέλα από την Βόρεια Ιταλία που εκτίθεται στο μουσείο Ερμιτάζ της Μόσχας. Αποτελεί έργο του ίδιου Κρητικού ξυλογλύπτη με την κασέλας της προηγούμενης φωτογραφίας.

Εικ. 6.19.

Εικ. 6.19. Η «δίδυμη» κασέλα της προηγούμενης που εκτίθεται στο ίδιο μουσείο.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΕΣ ΚΑΣΕΛΕΣ

Η κεντρική και Δυτική Μακεδονία γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη κατά τους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας λόγω των προνομιακών καθεστώτων που είχε παραχωρήσει η Πύλη σε συγκεκριμένες πόλεις. Ήταν και η περίοδος που άνθισε η λαϊκή τέχνη σε όλες τις μορφές. Η Σιάτιστα, η Κοζάνη και η Καστοριά εξελίσσονται σε κυρίαρχα αστικά κέντρα με ανεπτυγμένες εμπορικές δραστηριότητες με την κεντρική Ευρώπη. Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία δεσμών με τις πόλεις που συναλλασσόταν και η επιρροή των τεχνοτροπιών από την τέχνη αυτών των περιοχών. Μπορούν να βρεθούν πολλές ξυλόγλυπτες και ζωγραφιστές κασέλες από αυτή την περίοδο διασκορπισμένες σε μουσεία και ιδιωτικές συλλογές στην Ελλάδα. Δείγμα της δυτικής επιρροής είναι η νυφική κασέλα, κατ' εξοχήν παραδοσιακό έπιπλο των δυτικών κοινωνιών που μεταφέρθηκε στα ελληνικά σπίτια και συμβολίζει τον πλούτο και την καταγωγή του ιδιοκτήτη. Εντύπωση δημιουργεί το γεγονός πως τα γειτονικά χωριά με αυτά τα αστικά κέντρα, επηρεάστηκαν ελάχιστα από την τέχνη τους χρησιμοποιώντας πιο απλοϊκές, σχεδόν πρωτόγονες κατασκευές με έλλειψη διακοσμήσεων.

Εικ. 6.20.

Εικ. 6.20. Κασέλα από την Σιάτιστα με ανάγλυφες διακοσμήσεις. Το μοτίβο της διακόσμησης, το κτίριο ανάμεσα στις μαργαρίτες, αποτελεί ένα από τα πιο κοινά μοτίβα στα μακεδονικά μπαούλα

Οι γενικές διαστάσεις των μακεδονικών κασελών είναι μικρότερες από αυτές των κρητικών με το μήκος τους να κυμαίνεται από 1,15 έως και 1,4 μέτρα το πολύ. Κατασκευαστικά ανήκουν κυρίως στον τύπο με τα πρόσθετα πόδια με ελάχιστες εξαιρέσεις, ενώ συχνά φέρουν μεταλλικές ενισχύσεις ή δερμάτινη επένδυση (ιδίως στις Καστοριανές κασέλες). Τα πιο κοινά διακοσμητικά μοτίβα ήταν παρμένα από τον φυτικό κόσμο και συχνά συνδυαζόταν με τον χρωματισμό κάποιων επιφανειών σε πράσινες, κόκκινες ή κίτρινες αποχρώσεις. Στην πρόσοψη και στα πλαϊνά της κασέλας σκαλίζονται λουλούδια που ξεκινούν από το κέντρο της επιφάνειας και αναπτύσσονται σε διάταξη ρόμβου με γεωμετρικά σχήματα

να παρεμβάλλονται και να συμπληρώνουν τη σύνθεση (εικ. 6.20). Συχνές είναι και οι αναγραφές αρχικών ονομάτων και ημερομηνιών την επιφάνεια των κασελών (εικ. 6.22.). Πολλά από τα εσωτερικά των καπακιών φέρουν ζωγραφικές διακοσμήσεις που συνεχίζουν το μοτίβο της πρόσοψης και των πλαϊνών.

Εικ. 6.21.

Εικ. 6.21. Καστοριανή κασέλα με ζωγραφισμένο το εσωτερικό του καπακιού. Στην όψη υπάρχουν εγχάρακτες διακοσμήσεις που απεικονίζουν βλαστούς ή κουλουριασμένα φίδια ενώ το ενδιάμεσο κενό γεμίζει με πλέγμα γραμμών.

Εικ. 6.22.

Εικ. 6.22. Κασέλα με απλοϊκή εγχάρακτη διακόσμηση. Στο δεξί κεντρικό τμήμα έχει γίνει προσπάθεια αναγραφής κάποιας ημερομηνίας.

6.2.2. ΚΑΘΙΣΜΑΤΑ

Στην σύγχρονη κοινωνία τα καθίσματα κάθε είδους αποτελούν το βασικότερο, ίσως είδος επίπλου σε ένα σπίτι. Τα σαλόνια μας είναι γεμάτο με καναπέδες, πολυθρόνες, σκαμπό, καθίσματα τραπεζαρίας, έτοιμα να εξυπηρετήσουν κάθε διαφορετική μας ανάγκη στη διάρκεια της μέρας. Τα νοικοκυριά των παλαιότερων χρόνων δεν είχαν την ίδια φιλοσοφία, αφού τα κινητά καθίσματα ενός σπιτιού περιοριζόταν σε δύο με τρία και μπορούσαν να συναντηθούν διαφόρων ειδών σταθερά καθίσματα, ενσωματωμένα στην τοιχοποιία. Στην Μακεδονία, τα δείγματα καθισμάτων σε αστικά σπίτια είναι ελάχιστα καθώς η επιρροή από τον ανατολίτικο τρόπο ζωής είναι πολύ έντονη. Στους «καλούς οντάδες» των Μακεδονίτικων αρχοντικών υπήρχαν τοποθετημένα στρώματα στο πάτωμα, στις τρεις πλευρές του δωματίου, τα οποία χρησιμοποιούνταν από όλη την οικογένεια αλλά και από τους καλεσμένους. Αντίθετα στην Κρήτη, που φέρει μεγαλύτερες επιρροές από το Βυζαντινό της παρελθόν παρά από το Οθωμανικό, μπορούσαν να βρεθούν τρεις βασικοί τύποι ξυλόγλυπτων κινητών καθισμάτων [3] :

- Η καρέκλα,
- Η πολυθρόνα,
- Ο καναπές ή καναμπές.

ΚΑΡΕΚΛΑ

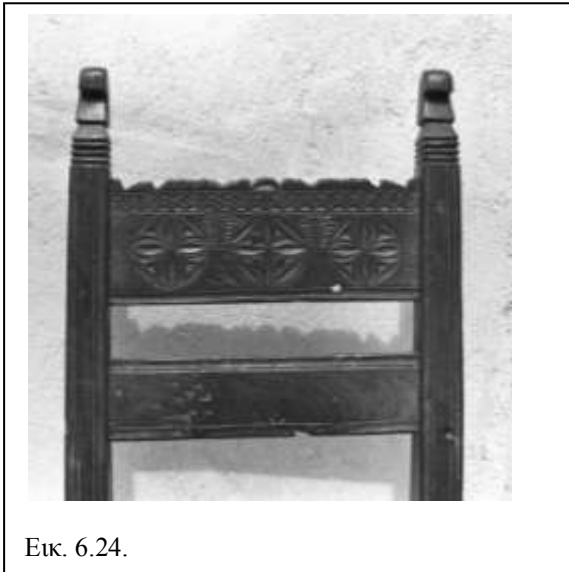
Η καρέκλα είναι ένα συνηθισμένο έπιπλο στην Κρήτη, το οποίο καλύπτει τις λειτουργικές ανάγκες του σπιτιού. Προορίζεται για καθημερινή χρήση κυρίως των ανδρών, των αγοριών και σε κάποιες περιπτώσεις των γερόντων, ιδίως όταν το κάθισμα έχει μειωμένο ύψος. Φτιαχνόταν κατά βάση από ξύλο κυπαρισσιού, καρυδιάς ή μαυρομυρτιάς (*Morus nigra*) που είναι τοπικά κρητικά είδη ξύλων. Η κατασκευή ήταν απλή και περιλάμβανε τέσσερα πόδια, εκ των οποίων τα πίσω ήταν ψηλότερα για την εφαρμογή της πλάτης, και οχτώ οριζόντιες τραβέρσες που έδεναν την κατασκευή σε δύο σημεία καθ' ύψος. Οι τραβέρσες συνδεόταν με περαστά μόρσα σε κατάλληλες εγκοπές των ποδιών, χωρίς τη χρήση κόλλας. Τα πίσω πόδια ήταν μορφοποιημένα με κλίση προς τα πίσω, από το ύψος του καθίσματος και πάνω, έτσι ώστε να γίνεται πιο αναπαυτική και εργονομική η καρέκλα. Η πλάτη στηρίζεται με μόρσα στην προέκταση των πίσω ποδιών και αποτελείται από ένα ή δύο παράλληλα ξύλα που σε κάποιες περιπτώσεις ενώνονται μεταξύ τους με καγκελάκια (εικ. 6.23). Τέλος, το κάθισμα έχει τετράγωνο ή τραπεζοειδές σχήμα και πλέκεται χιαστί με το «αφράτο» χόρτο που φυτρώνει στα ποτάμια της Κρήτης.

Εικ. 6.23. Κρητικό καρεκλάκι με εγχάρκτη διακόσμηση. Είναι εμφανείς οι εγκοπές στα πόδια για την στερέωση των τραβερσών καθώς και η ελαφριά κλίση των πίσω ποδιών πάνω από το κάθισμα.

Εικ. 6.23

Εικ. 6.24.

Εικ. 6.24. Διακοσμημένες τραβέρσες πλάτης με το κοινό μοτίβο της μαργαρίτας

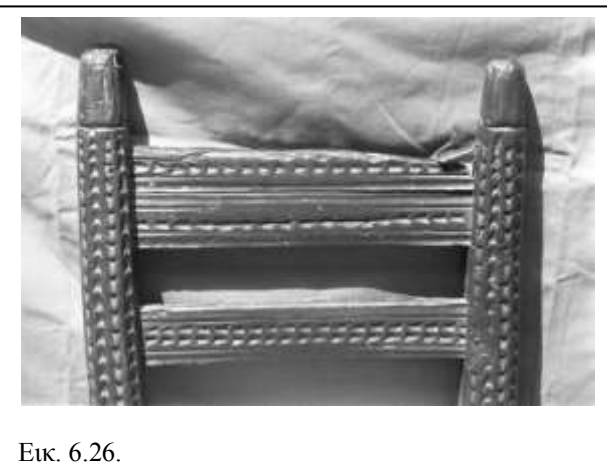

Εικ. 6.25.

Εικ. 6.25. Τρεις διαφορετικοί ρόδακες κοσμούν την πλάτη αυτής της καρέκλας, έχοντας τις πιο κοινές μορφές της κρητικής τέχνης.

Η ξύλινη επιφάνεια της πλάτης συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον στη μελέτη μας, καθώς εκεί δημιουργούνται οι ανάγλυφες διακοσμητικές παραστάσεις. Τα θέματα διακόσμησης των πλατών είναι κυρίως γεωμετρικά και γραμμικά, λιγότερο συχνά είναι τα φυτικά μοτίβα ενώ σπάνια συναντώνται θέματα από το ζωικό βασίλειο. Το πιο κοινό διακοσμητικό μοτίβο είναι ο κύκλος με τη μαργαρίτα σε διάφορους συνδυασμούς καθώς και ο ήλιος με καμπύλες ακτίνες σε σχήμα λατινικού S και C (εικ. 6.24 και 6.25). Η τεχνική της «νυχιάς» κυριαρχεί στη διαμόρφωση των φόντων σε συνδυασμό με την χρήση διάφορων αμμουδιών (ζουμπάδες). Η «νυχιά» είναι ένα χαρακτηριστικό κρητικό διακοσμητικό στοιχείο που δημιουργείται με προοδευτική βύθιση καμπύλου σκαρπέλου στο ξύλο και

χρησιμοποιείται κατά κόρον για να απεικονίσει τα φτερά των πουλιών (εικ. 6.26). Συχνά η πλάτη διακοσμείται με την τεχνική της ξυλοκοπτικής, δηλαδή με την χρήση της σέγας (σάρακας) ανοίγονται τρύπες διαφόρων σχημάτων όπως κύκλοι, ρόμβοι, παραλληλόγραμμα και σταυροί.

Εικ. 6.26.

Εικ. 6.26. Η τεχνική της «νυχιάς» χρησιμοποιείται κατά κόρον στην Κρήτη.

Η διακόσμηση των καρεκλών συνεχίζεται και στην προέκταση των πίσω ποδιών πάνω από το κάθισμα, κυρίως στην μπροστινή όψη και σπανιότερα στις πλάγιες. Γίνεται συνήθως

με λουκιές (αποτυπώματα από καμπύλα σκαρπέλα) σε ποικίλο πάχος και βάθος που δεν υπερβαίνει το ένα χιλιοστό. Πολύ σημαντικό διακοσμητικό στοιχείο που συναντιέται σε όλα τα Κρητικά έπιπλα είναι οι δύο κεφαλές στο τελείωμα των πίσω ποδιών. Υπάρχουν διάφορες κοινές μορφές (ρομβοειδή σχήματα, μορφή λατινικού S κ. α.) αλλά στην Κρήτη κυριαρχεί η στενόμακρη πυραμίδα που καταλήγει σε ένα ημικυλινδρικό σχήμα, όμοιο με ράμφος. Η γενική εντύπωση του στοιχείου αυτού, ιδιαίτερα όταν η πυραμίδα διακοσμείται με νυχιές, θυμίζει κεφάλι αετού. Πιστεύεται ότι το συμβολικό αυτό στοιχείο είναι ηθελημένο και παριστάνει το βυζαντινό δικέφαλο αετό [3].

Εικ. 6.27.

Εικ. 6.27. Κρητική καρέκλα με ιδιαίτερα κολωνάκια ανάμεσα στις τραβέρσες της πλάτης διαμορφωμένα στην σέγα και στον τόρνο. Ασυνήθιστη είναι και η καμπύλη τραβέρσα που στεφανώνει την πλάτη.

ΠΟΛΥΘΡΟΝΑ

Η πολυθρόνα είναι σχετικά σπάνιο έπιπλο στην Κρήτη που χρησιμοποιείται αποκλειστικά από τον οικογενειάρχη και προσφέρεται σε επίλεκτους επισκέπτες. Η διαφορά καρέκλας – πολυθρόνας βρίσκεται στο ότι η δεύτερη έχει μεγαλύτερες γενικές διαστάσεις και διαθέτει ένα ή δύο μπράτσα, τα οποία όμως βρίσκονται τοποθετημένα πολύ ψηλότερα από την θέση που θα επέτρεπε την αναπαυτική στήριξη των χεριών. Η καρέκλα με ένα μπράτσο, κατά κανόνα το αριστερό δημιουργήθηκε για διάφορους λόγους πρακτικότητας και εργονομίας. Εφόσον ήταν κάθισμα ανδρών, η απουσία του ενός μπράτσου διευκόλυνε στο «τράβηγμα» του πιστολιού που φορούσαν οι Κρητικοί στα δεξιά τους. Επίσης, χρησίμευε στο να μην τσαλακώνονται οι βράκες των ανδρών αλλά και στο ευκολότερο κάπνισμα του ναργιλέ. Είναι χαρακτηριστικό πως οι μοναστηριακές κρητικές πολυθρόνες έχουν και τα δύο μπράτσα καθώς οι μοναχοί ούτε οπλοφορούν ούτε καπνίζουν.

Εικ. 6.28. Κλασικός τύπος κρητικής πολυθρόνας με ένα μπράτσο.

Εικ. 6.28.

Στις πολυθρόνες τα μπροστινά πόδια είναι ψηλότερα για να στηρίζουν τα μπράτσα. Η σύνδεση των μπράτσων με τα πόδια γίνεται με μόρσα, ενώ για καλύτερη σταθερότητα χρησιμοποιούνται εμφανείς καβίλιες. Σε σπάνιες περιπτώσεις το μπράτσο αποτελείται από δύο ξύλα που συνδέονται μεταξύ τους με διακοσμητικά καγκελάκια. Το στήριγμα του μπράτσου, δηλαδή η προέκταση των μπροστινών ποδιών, έχει διάφορα σχήματα. Μπορεί να είναι τετράγωνα ή ορθογώνια ενώ η απόληξη τους είναι συνήθως στρόγγυλη για να μην ενοχλεί αυτόν που κάθεται. Τα μπράτσα διακοσμούνται με νυχίες και χτυπήματα και οι απολήξεις τους φέρουν πάντα ξυλόγλυπτη διακόσμηση (εικ. 6.29 και 6.30). Συναντώνται πολλά θέματα στις απολήξεις των μπράτσων όπως κεφάλια φιδιού και δράκου, έλικες, ρόδακες κ. α.

Εικ. 6.29.

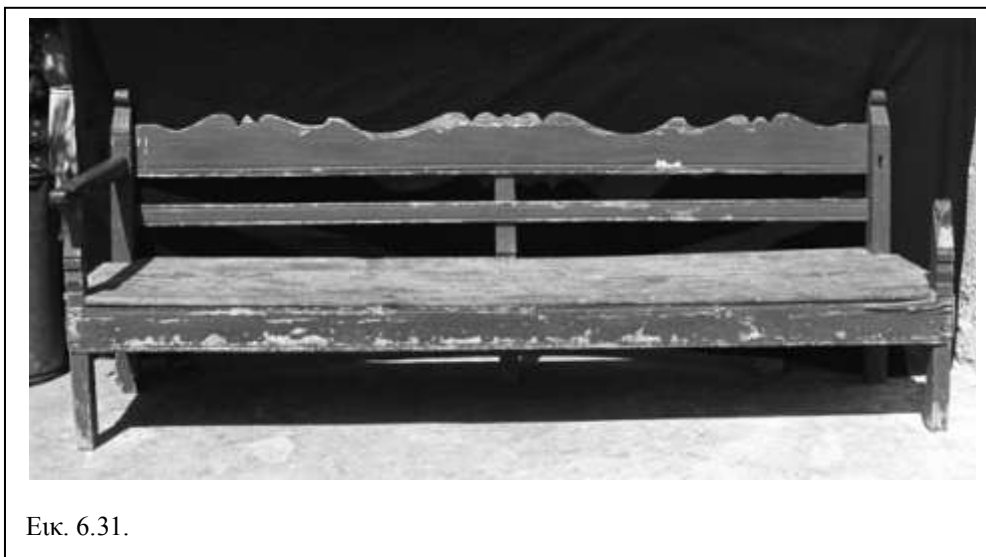

Εικ. 6.30.

Εικ. 6.29 και 6.30. Πολυθρόνα και λεπτομέρεια σκαλίσματος του δεξιού της μπράτσου. Απεικονίζεται το κεφάλι ενός δράκου μέσα από το οποίο ξεπροβάλλει μία σφιγμένη ανθρώπινη γροθιά.

ΚΑΝΑΠΕΣ

Ο καναπές είναι ένα έπιπλο που υπήρχε σε όλα τα Κρητικά νοικοκυριά και έπαιζε τόσο λειτουργικό όσο και διακοσμητικό ρόλο. Χρησιμοποιούνταν από όλη την οικογένεια αλλά θεωρείται κυρίως κάθισμα των γυναικών και των παιδιών. Παλιότερα κατασκευάζονταν χτιστός, σαν μέρος της τοιχοποιίας αλλά με την πάροδο του χρόνου μετατράπηκε σε ανεξάρτητη ξυλουργική κατασκευή. Φτιαχνόταν συνήθως από ξύλο πεύκου και βαφόταν με κάσια. Συχνά χρησίμευε και σαν κρεβάτι ενώ δεν ήταν σπάνια η ύπαρξη αποθηκευτικού χώρου τροφίμων κάτω από το κάθισμα. Η κατασκευή του ήταν πολύ απλή και αποτελείται από τέσσερα πόδια με τα πίσω ψηλότερα, και ένα πλαίσιο καρφωμένο εξωτερικά στα πόδια. Πάνω στο πλαίσιο και κάθετα προς το μήκος του επίπλου τοποθετούνται τα σανίδια που αποτελούν το οριζόντιο επίπεδο του καθίσματος. Λόγω του ότι οι καναπέδες είχαν μήκη μέχρι και τέσσερα μέτρα, εκτός από τα τέσσερα πόδια υπάρχουν και άλλα βοηθητικά στη μέση, ένα μπροστά και ένα πίσω. Τα ψηλότερα πίσω πόδια χρησιμοποιούνται για την δημιουργία της πλάτης ενώ τα μπροστινά προεκτείνονται πάνω από το κάθισμα για τη στήριξη των μπράτσων. Η σύνδεση των μπράτσων με τα πίσω πόδια γίνεται με μόρσα, ενώ στηρίζονται συνήθως σε τρία ή τέσσερα κάθετα καγκελάκια.

Εικ. 6.31.

Εικ. 6.31. Τυπική μορφή κρητικού καναπέ με διαμόρφωση της πάνω τραβέρσας της πλάτης στην σέγα. Οι απολήξεις των πίσω ποδιών έχουν την κλασική κρητική μορφή του ράμφους πουλιού.

Οι διακοσμήσεις των καναπέδων είναι εξαιρετικά λιτές. Κοινό χαρακτηριστικό είναι οι απολήξεις των ποδιών που στηρίζουν την πλάτη, οι οποίες όπως και στις καρέκλες παίρνουν τη μορφή ράμφους πουλιών (εικ. 6.31). Τα μπράτσα είναι ευθύγραμμα και έχουν μια απλή εξέχουσα απόληξη, όπως αυτή ορισμένων πολυθρόνων. Σπανίως τα μπράτσα συνδέονται με το κάθισμα, μέσω οριζόντιων ή ξύλινων στηριγμάτων. Στην πλάτη οι διακοσμήσεις περιορίζονται σε συμμετρικές λουκιές κατά μήκος του επίπλου. Με το πέρασμα του χρόνου οι διακοσμήσεις της πλάτης εμπλουτίστηκαν με την τεχνική της ξυλοκοπτικής, δίνοντας κυματιστό σχήμα στο περίγραμμα της πλάτης ή δημιουργώντας διάφορα γεωμετρικά σχέδια στην επιφάνειά της. Στο μέσο τοποθετείται συχνά ένα ένθετο

ξύλινο διακοσμητικό στοιχείο, που είτε έχει μορφή ακτινωτού ημικυκλίου είτε διακοσμείται με σκαλιστά μοτίβα (εικ. 6.32.).

Εικ. 6.32.

Εικ. 6.32.
Μεταγενέστερη μορφή
κρητικού καναπέ με
σκάλισμα στο κέντρο
της πλάτης.

6.2.3. ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΑ ΜΙΚΡΟΕΠΙΠΛΑ

Κατά την έρευνα μας δεν βρέθηκε κάποιο άλλο ξυλόγλυπτο έπιπλο που να χαρακτηρίζει την ζωή των περιοχών που περιγράψαμε. Τόσο στην Κρήτη όσο και στην Μακεδονία χρησιμοποιήθηκαν μεμονωμένα κάποια ξυλόγλυπτα έπιπλα, χωρίς ωστόσο να σώζονται επαρκή δείγματα για την ένταξη τους στα βασικά έπιπλα ενός νοικοκυριού. Επίσης είναι πολλά τα δείγματα από νεότερες περιόδους της ελληνικής ιστορίας που μιμούνται τα παραδοσιακά έπιπλα με σύγχρονες προσμίξεις.

Στην Κρήτη ανακαλύφθηκαν πολλοί ξυλόγλυπτοι μπουφές σε διάφορα νοικοκυριά του νησιού, οι οποίοι όμως είναι από μεταγενέστερες περιόδους από αυτές της μελέτης μας (6.33). Αυτό το χαρακτηριστικό έπιπλο δεν βρίσκεται στην Μακεδονία και ίσως να αποτελεί κατάλοιπο της περιόδου της Κρητικής Ενετοκρατίας καθώς ο μπουφές ήταν κοινό έπιπλο της Ιταλικής Αναγέννησης. Με την ενσωμάτωση της Κρητικής Πολιτείας στο Ελληνικό κράτος, δημιουργήθηκε μια τάση εξωστρέφειας και κοινωνικότητας που γέμισε το πρώτο ήμισυ του 20ου αιώνα την Επαρχία με ιδιόρρυθμους, εισαγμένους καθρέπτες της εποχής. Οι καθρέπτες δεν αποτελούν

Εικ. 6.33.

Εικ. 6.33. Μπουφές των αρχών του 20^{ου}
αιώνα. Τυπικό έπιπλο της κρητικής
επίπλωσης.

παραδοσιακό έπιπλο της Κρήτης αλλά με την πάροδο των χρόνων ενσωματώθηκε στα κρητικά νοικοκυριά και πλέον αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι τους. Τέλος, ένα κρητικό ξυλόγλυπτο αντικείμενο που αξίζει αναφορά είναι ο λυχνοστάτης (6.34). Η κατασκευή που λειτουργούσε σαν βάση για τα κεριά ή τους λύχνους μπορεί να βρεθεί σε όλο το νησί και συχνά είναι περίτεχνα σκαλισμένος.

Εικ. 6.34.

Εικ. 6.34. Λυχνοστάτης από την Κρήτη με εγχάρακτη διακόσμηση.

Στην Μακεδονία η ξυλογλυπτική τέχνη άνθισε κατά βάση στα επιμέρους δομικά στοιχεία των αρχοντικών και λιγότερο στα κινητά έπιπλα που ήταν ελάχιστα. Ένα ιδιαίτερο έπιπλο που η αστική ξυλογλυπτική αντέγραψε από την ποιμενική ήταν το παιδικό λίκνο, η σαρμανίτσα για τους Σαρακατσάνους. Πρόκειται για ένα μικρό ξύλινο φορητό κρεβατάκι, κατασκευασμένο από τρεις ίσιες σανίδες καρφωμένες έτσι ώστε να δημιουργούν μία σκάφη. Η σκάφη αυτή στερεώνεται, στην θέση του κεφαλιού και των ποδιών, σε δύο άλλες σανίδες των οποίων η κάτω πλευρά είναι στρογγυλεμένη ώστε είναι δυνατό το λίκνισμα του νεογέννητου. Οι πιο πολλές σαρμανίτσες είχαν ζωγραφική διακόσμηση αλλά δεν λείπουν και οι ξυλόγλυπτες, κυρίως στα πλούσια μακεδονίτικα αρχοντικά (6.35).

Εικ. 6.35.

Εικ. 6.35. Περίτεχνα σκαλισμένη σαρμανίτσα. Σύγχρονη δημιουργία σε αντιγραφή του παραδοσιακού στυλ.

6.3. ΕΥΛΟΓΛΥΠΤΑ ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Με την ανάπτυξη του εμπορίου και την παραχώρηση ελευθεριών από το Οθωμανικό κράτος στους υπόδουλους Έλληνες της Μακεδονίας κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα, επήλθε και μία οικονομική ανάπτυξη που έφερε την άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Πολλοί Έλληνες της περιόδου απέκτησαν οικονομική άνεση και θέλησαν να βελτιώσουν την καθημερινότητα τους, χτίζοντας μία σειρά από αρχοντικά σπίτια που μέχρι τις μέρες μας εντυπωσιάζουν με την κομψότητα και την πλούσια εσωτερική τους διακόσμηση (εικ. 6.36). Τα ελληνικά σπίτια ήταν σεμνά και ανεπιτήδευτα εξωτερικά, επιφυλάσσοντας στο εσωτερικό τους όλη την άνεση της διαρρύθμισης και τον ξυλόγλυπτο διακοσμητικό πλούτο [37]. Το πιο σημαντικό δωμάτιο αυτών των Μακεδονικών αρχοντικών ήταν ο «καλός οντάς», το σημερινό μας σαλόνι, όπου η οικογένεια υποδεχόταν τους καλεσμένους και χρησιμοποιούσε σαν χώρο επίσημων γιορτών. Μία άλλη ονομασία του οντά, με βυζαντινή προέλευση, ήταν «ηλιακός» γεγονός που υποδηλώνει ότι σε κάποια προηγούμενη μορφή του ήταν ανοιχτός στον ήλιο όπως και οι αρχαίες ελληνικές κατοικίες [4].

Εικ. 6.36.

Εικ. 6.36. Ο καλός οντάς του αρχοντικού Νερατζόπουλου στην Σιάτιστα. Περίτεχνα ξυλόγλυπτα καλύπτουν κάθε σημείο της επιφάνειας του τοίχου και του ταβανιού δίνοντας μία αίσθηση πολυτέλειας και ζεστασιάς στον χώρο.

Ο ηλιακός βρισκόταν στον κυρίως όροφο των σπιτιών, κεντρικά των υπνοδωματίων και συνήθως ήταν ένα σκαλοπάτι ψηλότερα από τους περιβάλλοντες χώρους. Χωριζόταν από τον διάδρομο με ωραία σκαλιστά κάγκελα και λεπτές κολώνες που συνδέονται στο πάνω μέρος του με ελαφρά τόξα (εικ. 6.37). Οι τοίχοι είναι επενδεδυμένοι με σανιδώματα (φαρσώματα), χωρισμένα σε ζώνες κατά το ύψος, με διαφορετική διακόσμηση. Μία από αυτές τις ζώνες ήταν οι μουσάντρες, εντοιχισμένες ντουλάπες της εποχής, με πλούσια διακόσμηση. Το σημαντικότερο όμως στοιχείο του δωματίου ήταν το ξυλόγλυπτο ταβάνι που στεφάνωνε το χώρο δίνοντας μία αίσθηση μεγαλοπρέπειας και πολυτέλειας. Η επιδίωξη της κάλυψης και της παραμικρής επιφάνειας με πλούσια και εντυπωσιακή διακόσμηση έχει σαν αποτέλεσμα την επίτευξη βαριάς και επιβλητικής ατμόσφαιρας [4]. Αν και στη Μακεδονία τα

ξυλόγλυπτα ταβάνια και οι επενδύσεις τοίχων ήταν κανόνας στην κατασκευή των αρχοντικών, στην Κρήτη δεν συνηθιζόταν κάτι τέτοιο. Είναι ελάχιστα τα ξυλόγλυπτα διακοσμημένα δωμάτια που διασώζονται στην Μεγαλόνησο [3].

Εικ. 6.37.

Εικ. 6.37. Κολώνες που καταλήγουν σε ξυλόγλυπτα κιονόκρανα και ενώνονται μεταξύ τους με ζωγραφισμένα τόξα, διαχωρίζουν το «ηλιακό» από το περιβάλλοντα δωμάτια. Αρχοντικό Χρονάκη, Ηράκλειο Κρήτης

Εικ. 6.38. Κολώνες και ξυλόγλυπτα ταβάνια στο αρχοντικό Νερατζόπουλου στην Σιάτιστα

Εικ. 6.38.

6.3.1. ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΑ ΤΑΒΑΝΙΑ

Τα παλιότερα ταβάνια που συναντάμε έχουν διακριτική, ίσως και συντηρητική διακόσμηση, αφήνοντας ακάλυπτο μεγάλο μέρος του ξύλου. Όσο περνούν τα χρόνια και οι ικανότητες των τεχνιτών βελτιώνονται, τα σκαλίσματα πληθαίνουν και το μοτίβο γίνονται πιο περίπλοκα και διαπλεκόμενα. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με την εισαγωγή του Μπαρόκ στον ελληνικό χώρο, οι διακοσμήσεις φτάνουν στο απόγειο τους με οργιαστικούς συνδυασμούς διακοσμητικών μοτίβων, τόσο ζωγραφικών όσο και ξυλόγλυπτων (εικ. 6.39) [40]. Ένα κοινό χαρακτηριστικό όλων των κατασκευών είναι η αίσθηση πως όλα τα στηρίγματα της οροφής εργάζονται στο όριο της θραύσεως. Χρησιμοποιούνται μόνο τα απολύτως απαραίτητα κατακόρυφα στηρίγματα πάνω στα οποία τοποθετούνται γερά δοκάρια που γεφυρώνουν μεγάλες αποστάσεις. Οι λαϊκοί τεχνίτες είχαν βαθειά γνώση της αντοχής των υλικών τους, γεγονός το οποίο φαίνεται από την σοφή επιλογή του κάθε είδους ξύλου, ανάλογα με τα φυσικά του πλεονεκτήματα, στην κατάλληλη θέση και λειτουργία. Τα πιο συνηθισμένα είδη ξύλου στα ταβάνια ήταν τα κωνοφόρα όπως το κυπαρίσσι, το έλατο και το πεύκο και πιο σπάνια πλατύφυλλα είδη, όπως η δρυς, η ελιά και η καστανιά [40].

Εικ. 6.39. Το αρχοντικό Νερατζόπουλου στην Σιάτιστα. Πολύπολοκα διακοσμητικά κοσμούν το ταβάνι ενώ από το κέντρο κρέμονται ξυλόγλυπτα καρπούζια, σύμβολο αφθονίας και καλοτυχίας.

Εικ. 6.39.

Τα ξύλινα ταβάνια φτιάχνονται από ελαφριές σανίδες 12 έως 15 εκατοστών πλάτος, παρατεταγμένες με διάφορους τρόπους που στηρίζονται πάνω στον σκελετό της οροφής. Η επιφάνεια αυτή πλαισιώνεται από φαρδύτερη ζώνη, πλάτους γύρω στους είκοσι πόντους, παράλληλη προς τους τοίχους του δωματίου. Οι αρμοί μεταξύ των σανιδιών καλύπτονται με ειδικά αρμοκάλυπτρα, είτε σε παράλληλες γραμμές είτε διασταυρούμενα σε ορθή ή οξεία γωνία. Με αυτό τον τρόπο σχηματίζονται στην επιφάνεια τετράγωνα και ρόμβοι, τα λεγόμενα «μπακλαβαδωτά» που σαν διακοσμητικά έχουν ανατολίτικη προέλευση (εικ. 6.40). Συχνά υπάρχει συνδυασμός ζωγραφικής και ξυλόγλυπτης διακόσμησης με τις επιφάνειες ανάμεσα στους αρμούς να χρωματίζονται κόκκινες, πράσινες ή γαλάζιες. Εκτός από το κέντρο του ταβανιού, που πολλές φορές προεξέχει πιο έντονα, στις άλλες περιπτώσεις το ανάγλυφο είναι χαμηλό.

Εικ. 6.40. Ένα από τα δωμάτια του πάνω ορόφου στο αρχοντικό Νερατζόπουλου. Χρωματιστά «μπακλαβαδωτά» πλαισιώνουν τον τετράγωνο «κουμπέ»

Εικ. 6.40.

Εικ. 6.41.

Εικ. 6.41. Ο καλός οντάς του αρχοντικού Νεράτζη – Αϊβαζή στο οποίο στεγάζεται το λαογραφικό μουσείο Καστοριάς. Διακρίνεται ο οκταγωνικός «ψευτοκουμπές» με ανάγλυφη διακόσμηση που αναπαριστά έναν ρόδακα στο σχήμα μαργαρίτας

Στο κέντρο του ταβανιού συναντάται συνήθως οκταγωνικό ή πιο σπάνιο στρογγυλό σκάλισμα, ο «ταμπλάς» ή «ψευτοκουμπές» (εικ. 6.41. και 6.42.) [18]. Συνήθη θέματα των κέντρων των οροφών είναι θέματα γεωμετρικά και φυτικά που άλλοτε σχηματίζουν συνθέσεις ποικιλόμορφες ή άλλοτε άλλες που ακολουθούν αυστηρή ακτινωτή διάταξη. Πολλά ξυλόγλυπτα ταβάνια θυμίζουν πολύ έντονα αραβουργήματα, με τα συμπλεκόμενα αστεροειδή σχήματα, τα ανθέμια και τους ρόδακες [4]. Η παράσταση κεφαλής ή κεφαλών σε ξυλόγλυπτη οροφή, σπανίζει, όπως συνάγεται από τα σωζόμενα τουλάχιστον παραδείγματα [16]. Στην Κρήτη ήταν πολύ σπάνια η ξυλόγλυπτη διακόσμηση των οροφών εκτός από ελάχιστα διοικητικά κτίρια (εικ.6.43.) που ανήκαν στους προύχοντες της περιοχής. Πιο συνηθισμένη ήταν η απλή παράταξη πύλων ανάμεσα στα σανίδια της οροφής, κυρίως για θερμομονωτικούς λόγους [3].

Εικ. 6.42.

Εικ. 6.42. Διαφορετικοί τύποι «κουμπέδων» από αρχοντικά της Μακεδονίας.

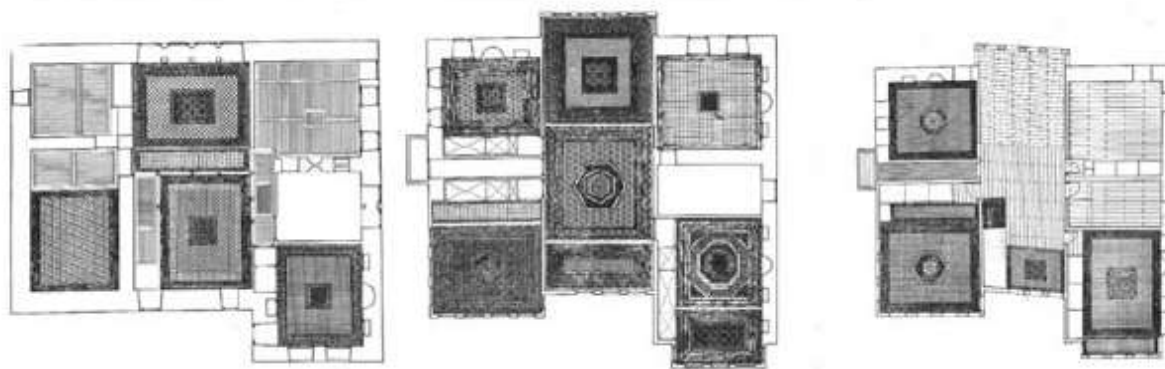
Εικ. 6.43.

Εικ. 6.43. Το ταβάνι της οικίας Χρονάκη στο Ηράκλειο, ένα από τα ελάχιστα ξυλόγλυπτα ταβάνια που σώζονται στην Κρήτη.

Γενικά, η ξυλοκατασκευή του ταβανιού επενδύεται με πηχάκια σε διάφορους συνδυασμούς σχεδίων [18]. Οι πιο συνηθισμένοι συνδυασμοί είναι :

- α) Με παράλληλη παράθεση ίδιων πήχεων ώστε να καλύπτουν τους αρμούς των σανίδων του ταβανιού. Αυτή είναι και η πιο πρόιμη και απλή μορφή που συναντάται.
- β) Με ξύλινες πήχες διαφορετικού πλάτους σε κάποιες περιπτώσεις, που συνδυάζονται σε απλά ή σύνθετα γεωμετρικά σχέδια. Μικρή τετραγωνική ή ρομβική επιφάνεια στη μέση της οροφής κατασκευάζεται σε εσοχή ή προεξοχή, και σε ορισμένες περιπτώσεις φέρει μικρό ξυλόγλυπτο στο κέντρο.
- γ) Ξύλινες πήχες που συνθέτονται σε απλά ή ιδιόμορφα γεωμετρικά σχέδιο με κεντρικό φάτνωμα ή φατνώματα.
- δ) Καμπύλες λεπτές πήχες καλύπτουν τους αρμούς της οροφής και σχηματίζουν τετραγωνικά, ρομβοειδή ή κυματοειδή σχήματα.

ε) ειδική περίπτωση αποτελούν οι οροφές με μεγάλο φάτνωμα, τον κουμπέ ή τρούλο στα ελληνικά (από ξυλοκατασκευή ή επιχρισμένη επιφάνεια, συνήθως καμπυλόμορφη). Στο κέντρο του κουμπέ υπάρχουν ποικίλα γεωμετρικά σχήματα, με βασικά σχέδια συνθέσεις φυλλωμάτων.

Εικ. 6.44.

Εικ. 6.44. Προβολές των ξυλόγλυπτων οροφών από το αρχοντικό Μανούση στη Σιάτιστα. Πολλές φορές σε έναν ενιαίο χώρο συναντάται διαφορετική διακόσμηση στα ταβάνια. Αυτό σε συνδυασμό με λεπτές κολώνες και τόξα διαιρούσε οπτικά τους χώρους.

Εικ. 6.45.

Εικ. 6.45. Το χρώμα κυριαρχεί τόσο στο κεντρικό φάτνωμα όσο και στην υπόλοιπη επιφάνεια αυτού του ταβανιού. Αρχοντικό Μανούση, Σιάτιστα.

6.3.2. ΜΟΥΣΑΝΤΡΕΣ

Η καθημερινότητα των ανθρώπων κατά την περίοδο της μελέτης μας ήταν πολύ διαφορετική αυτή των σημερινών ανθρώπων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα και την διαφορετική διαρρύθμιση του εσωτερικού των σπιτιών αλλά και των επίπλων που χρησιμοποιούσαν. Ένα από τα πιο χρήσιμα σταθερά έπιπλα του νοικοκυριού ήταν οι μουσάντρες ή μεσάντρες, οι εντοιχισμένες ντουλάπες που κατά τη διάρκεια της ημέρας χρησίμευαν για την αποθήκευση των στρωμάτων και των σκεπασμάτων του ύπνου. Μπορούν να βρεθούν σε όλα τα υπνοδωμάτια των παλιών αρχοντικών όπως και στους καλούς οντάδες, όπου χρησίμευαν και για την αποθήκευση σκευών του νοικοκυριού, ρούχων αλλά πολύτιμων οικογενειακών κειμηλίων. Είναι πάντα ενσωματωμένες στην διακόσμηση των τοίχων, που σε γενικές γραμμές ακολουθεί την παράδοση των Βυζαντινών τέμπλων με καθ' ύψος διαχωρισμό σε ζώνες με διαφορετική ξυλόγλυπτη και ζωγραφική διακόσμηση [4]. Στη Κρήτη η εντοιχισμένη ντουλάπα αποτελούσε εξαιρετικά σπάνιο έπιπλο και συνήθως κατασκευαζόταν με επιμέλεια αλλά χωρίς διακοσμήσεις, μέσα στα πλαίσια της γενικής τεχνοτροπίας της επιπλοποιίας [3]. Οι εξαιρέσεις υπάρχουν βέβαια αλλά περιορίζονται σε ελάχιστα αρχοντικά σπίτια (εικ. 6.46).

Εικ. 6.46. Οι μουσάντρες της οικίας Χρονάκη στο Ηράκλειο, διακοσμημένες με συνδυασμό ζωγραφικής και εγχάρακτης διακόσμησης. Είναι εμφανής ο διαχωρισμός του τοίχου σε ζώνες με διαφορετική διακόσμηση, επιρροή από τα Βυζαντινά τέμπλα.

Εικ. 6.46.

Εικ. 6.47.

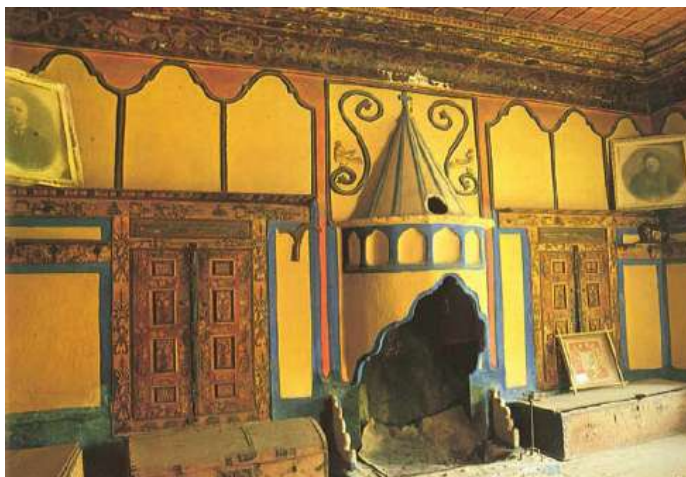
Εικ. 6.47. Οι μουσάντρες αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της διακόσμησης των δωματίων γεμίζοντας το κάτω διάζωμα των τοίχων μέχρι το οριζόντιο διαχωριστικό, το γκιλίβι ή πουλίτσα.

Χαρακτηριστικό όλων των τοίχων στα Μακεδονίτικα αρχοντικά είναι ένα οριζόντιο εσωτερικό γείσο, η πουλίτσα ή γκιλίβι, που καθορίζει παράλληλα και το πάνω μέρος (υπέρυθρο) των εξωτερικών παραθύρων και των εσωτερικών θυρών (εικ. 6.47). Το κατώτερο τμήμα των τοίχων περιλαμβάνει τα ανοίγματα, εσωτερικά ή εξωτερικά, καθώς και όλες τις ξύλινες επενδύσεις και τις εντοιχισμένες μουσάντρες. Τα πορτάκια των μουσαντρών είναι πάντα ταμπλαδωτά και φέρουν περίτεχνες διακοσμήσεις συνήθως ξυλόγλυπτες [25]. Τα πιο συνηθισμένα διακοσμητικά θέματα είναι τα λουλούδια σε πολλές και διάφορες παραλλαγές, συνδυασμένα με γεωμετρικά μοτίβα. Κάποιες φορές βρίσκονται αγγελάκια να προβάλλουν σε διάφορες στάσεις μέσα από γιρλάντες και στεφάνια. Το ανώτερο μέρος των τοίχων, που είναι ένα είδος ζωφόρου, περιλαμβάνει τους φεγγίτες (τις βυζαντινές φωτιστικές θυρίδες) και είναι όλο καλυμμένο με ζωγραφικές ή ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις χωρισμένες σε κάθετα ανιδόμορφα τμήματα. Αγαπημένα μοτίβα ήταν διάφορα ανθέμια σε στυλ μπαρόκ, παραστάσεις φανταστικών τοπίων, με φανταστικά ζώα, πόλεις, λιμάνια και κυρίως απόψεις της Κωνσταντινούπολης από τον Κεράτιο κόλπο (εικ. 6.48.). Σε αυτές τις τοιχογραφίες αλλά και γενικότερα στις διακοσμήσεις είναι εμφανής η επίδραση του ευρωπαϊκού Μπαρόκ, που είχε πολιτογραφηθεί στην Οθωμανική αυτοκρατορία με τη μορφή του Τουρκομπαρόκ [4].

Εικ. 6.48. Το αρχοντικό Νεράτζη – Αϊβαζή στην Καστοριά. Ξεχωρίζουν οι μουσάντρες με γεωμετρικές διακοσμήσεις και οι ταμπλαδωτές επενδύσεις των τοίχων ενώ η τοιχογραφία απεικονίζει τον Κεράτιο κόλπο.

Εικ. 6.48.

Εικ. 6.49.

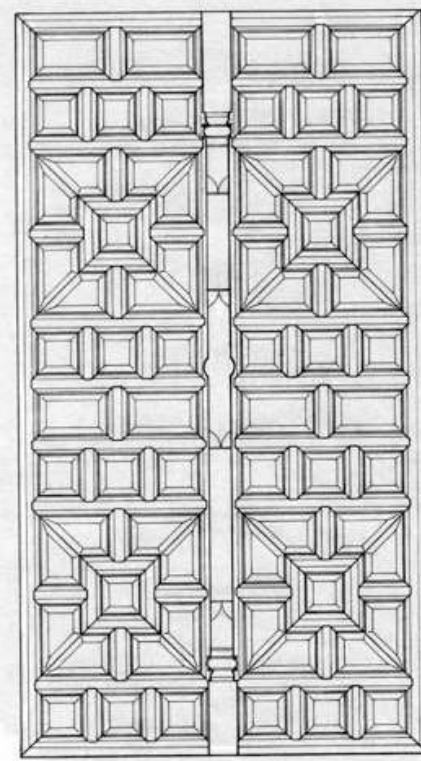
Εικ. 6.49. Το καμπύλο τζάκι πλαισιώνεται από δύο μουσάντρες με απλά ταμπλαδωτά φύλλα σε αυτό το αρχοντικό της Σιάτιστας.

6.3.3. ΠΟΡΤΕΣ - ΠΑΡΑΘΥΡΑ

Οι εξωτερικές πόρτες και τα παράθυρα των αρχοντικών σπιτιών σε ολόκληρη την Ελλάδα αποτελούν έναν αναντικατάστατο θησαυρό μικρογλυπτικής, και φανερώνουν την οικονομική ευχέρεια και καταγωγή του εκάστοτε ιδιοκτήτη. Είναι το πρώτο πράγμα που αντικρίζει ένας επισκέπτης και δημιουργεί την προδιάθεση για το τι ακολουθεί στο εσωτερικό της οικίας. Συχνά πλαισιωμένες με ξυλόγλυπτες κάσες, χαρακτηριστικό στοιχείο των κρητικών κατοικιών, λειτουργούν σαν συμβολική πύλη στην ασφάλεια και απομόνωση των σπιτιών. Στο πάνω μέρος του πλαισίου υπάρχουν ξύλινα σκαλιστά υπέρυθρα με κοιλόκυρτο περίγραμμα, αντίστοιχα με τα λίθινα υπέρυθρα στις εισόδους σπιτιών και εκκλησιών [25].

Εικ. 6.50. Ταμπλαδωτή πόρτα εισόδου στο Ρέθυμνο. Πρόκειται για έργο τέχνης με την επανάληψη του μοτίβου των μικρών ταμπλάδων στην όψη.

Εικ. 6.50.

Οι ξυλόγλυπτες πόρτες αποτελούνται από πολλά μικρά σκαλιστά ταμπλαδάκια που συνδέονται μεταξύ τους σε διάφορες ρυθμικές συνθέσεις (εικ. 6.50) Ανάμεσα τους περιλαμβάνονται σκαλιστές συνδετικές ζώνες σε διαφορετικά πλάτη. Οι πιο πολύπλοκες

Εικ. 6.51.

πόρτες αποτελούνται από μέχρι 24 και 38-42 κομμάτια αλλά ένας τυπικός τύπος θα είχε 3 με 4 ταμπλάδες. Οι συνδέσεις γίνονται πάντα χωρίς τη χρήση κόλλας αλλά με γκινισιές στους ορθοστάτες και κατάλληλες εσοχές στις συνδετικές ζώνες, έτσι ώστε να μπαίνουν «συρταρωτά». Με αυτό τον τρόπο αποφεύγεται το στρέβλωμα και η μεταβολή των διαστάσεων από τις εναλλαγές θερμοκρασίας –σχετικής υγρασίας αέρα καθώς το ξύλο του ταμπλά έχει χώρο μετατόπισης που προκαλείται από ρικνώσεις και διογκώσεις [36]. Μονάχα στο εξωτερικό πλαίσιο χρησιμοποιούνται καβίλιες και κόλλα για την ένωση των ορθοστατών (μπόγια) με τις κατακόρυφες τραβέρσες [19].

Εικ. 6.51. Αυλόθυρα Ενετικού αρχοντικού στο Ρέθυμνο. Το σχήμα της καμάρας κυριαρχούσε στα κρητικά κουφώματα.

Οι συνδυασμοί των ταμπλάδων με τις συνδετικές ζώνες είναι πάρα πολλοί αλλά σε όλους υπάρχει ένα κοινό στοιχείο, ένα κεντρικό μοτίβο γύρω από το οποίο ξεδιπλώνεται το σχέδιο. Άλλοτε η σύνθεση είναι απλή και στατική, με συμμετρική διάταξη ίδιων ή ανάλογων παραλληλόγραμμων. Κάποιες φορές παρατηρούμε μία περιστροφική κίνηση των ταμπλάδων γύρω από το κεντρικό μοτίβο που χαρίζει μία κίνηση στην πόρτα. Οι πιο πολύπλοκες πόρτες είναι ένας δυναμικός συνδυασμός οριζόντιων και κάθετων παραλληλόγραμμων με μικρά παρένθετα τετραγώνια. Οι διακοσμήσεις είναι κατά κανόνα σε χαμηλό ανάγλυφο λόγω του είδους της ξυλοκατασκευής και περιορίζονται σε φυτικά θέματα [19]. Το μοτίβο του κεντρικού ταμπλά μπορεί να διαφοροποιείται από τόπο σε τόπο αλλά και από σπίτι σε σπίτι. Πολλές θύρες φέρουν στο κέντρο το οικόσημο της οικογένειας στην οποία ανήκαν πλαισιωμένο με πολύπλοκα φυτικά σχέδια. Επίσης συχνά ήταν τα ανθέμια διαφόρων ειδών με σαφείς επιδράσεις Μπαρόκ.

Εικ. 6.52. Ξυλόγλυπτη πόρτα πλαισιωμένη από εξίσου περίτεχνα σκαλισμένη κάσα. Αρχοντικό Χαρίση – Τράντα, Λαογραφικό μουσείο Κοζάνης.

Εικ. 6.52.

Εικ. 6.53.

Εικ. 6.53. Εξωτερική όψη του αρχοντικού Νερατζόπουλου στην Σιάτιστα. Διακρίνονται τα ταμπλαδωτά παράθυρα στην προεξοχή του «ηλιακού» καθώς και μία πόρτα που οδηγούσε σε μπαλκόνι, κατασκευασμένη με την ίδια λογική.

6.3.4. ΚΑΓΚΕΛΑ

Ο ηλιακός των αρχοντικών ήταν συνήθως υπερυψωμένος και διαφοροποιούνταν από τον χώρο της εισόδου με ένα «τρίβηλον», δύο λεπτά κολονάκια με ιδιόμορφα κιονόκρανα με σκαλίσματα και χρωματισμένα στους ίδιους τόνους με το υπόλοιπο δωμάτιο. Τα κολονάκια αυτά ενώνονταν μεταξύ τους με μία σειρά χαμηλότερα κάγκελα, δημιουργώντας έτσι το ξεχωριστό χώρο του «καλού οντά» [19]. Επίσης κάγκελα συναντώνται σε πολλά άλλα σημεία της παραδοσιακής κατοικίας, όπως για παράδειγμα στον γυναικωνίτη ή στα πατάρια. Τα τελευταία ήταν πολύ συνηθισμένα στην λαϊκή Κρητική κατοικία μετά την εισαγωγή της αψίδας (τόξου) στις κατασκευές. Με την χρήση αψίδων δημιουργούνται κόγχες στον εσωτερικό χώρο, που διαχωρίζουν τις καθημερινές λειτουργίες και πατάρια που παρουσιάζουν ενδιαφέροντα ξύλινα στοιχεία, όπως σκαλιστά κάγκελα [3].

Αυτά τα κάγκελα μπορούν να χωριστούν σε δύο γενικές κατηγορίες : τα στρογγυλά (τορνευτά) και τα επίπεδα (ξεγυριστά). Τα στρογγυλά κατασκευάζονταν σε ξύλινους ποδοκίνητους τόνους, όπου τη σταθερότητα και τη δύναμη της περιστροφής εξασφάλιζε ένας χοντρός κύλινδρος από βαρύ ξύλο. Έφεραν συμμετρικές μορφές, σε όλο το μήκος τους με εναλλασσόμενους κόμπους και δαχτυλίδια. Τα επίπεδα κάγκελα γινόνταν με τη χρήση σέγας και την τεχνική της ξυλοκοπτικής. Ποικίλοι συνδυασμοί ρόμβων, καμπύλων, τριγώνων και κύκλων χαρίζουν σε αυτό το είδος κάγκελων μία ξεχωριστή ελαφράδα και κίνηση [19].

Εικ. 6.54.

Εικ. 6.54. Αρχονταρίκι του 19^{ου} αιώνα. Διακρίνεται το επίπεδο κάγκελο με γεωμετρικά μοτίβα.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

7.1. Η ΕΛΛΙΠΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κατά τη διάρκεια της έρευνας μας αντιμετωπίσαμε αρκετές δυσκολίες στην εύρεση βιβλιογραφίας σχετικής με την λαογραφία και πιο συγκεκριμένα σχετικής με την αστική ξυλογλυπτική. Δυστυχώς πολλοί από τους θησαυρούς της ελληνικής λαϊκής τέχνης χάθηκαν στο πέρασμα του χρόνου για λόγους ιστορικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτικούς, πολιτισμικούς και εν τέλει λόγω της αδιαφορίας των «νεοελλήνων». Η τάση του νεοκλασικισμού που επικράτησε από τα πρώτα χρόνια ύπαρξης του ελληνικού κράτους οδήγησε στην αφάνεια ένα τεράστιο κομμάτι της πολιτισμικής μας παράδοσης. Οι τέχνες που αναπτύχθηκαν στα χρόνια της Τουρκοκρατίας θεωρήθηκαν κατώτερες και δεν εξέφραζαν το αρχαίο ελληνικό πνεύμα που θέλησε να προβάλλει η Ελλάδα. Η διάσωση της λαϊκής τέχνης έμεινε στην θέληση λίγων αφοσιωμένων μελετητών οι οποίοι αφιέρωσαν πολύ χρόνο σε έρευνες που σε πολλές περιπτώσεις χρηματοδοτούσαν οι ίδιοι. Ανεκτίμητη βοήθεια πήραμε από τα κείμενα του Κίτσου Μακρή, λαογράφου από το Πήλιο του Βόλου ο οποίος έχει γράψει σωρεία βιβλίων σχετικά με την ελληνική λαογραφία. Επίσης σημαντική ήταν η προσφορά της Κατερίνας Κορρέ στην έρευνα μας, στην οποία μάλιστα ανήκει και ο διαχωρισμός των ξυλόγλυπτων σε ναυτικά, ποιμενικά, εκκλησιαστικά και ποιμενικά. Αξιοσημείωτη είναι και η βιβλιογραφία του Νίκου Μουτσόπουλου, ομότιμου καθηγητή του τμήματος της Αρχιτεκτονικής του Α.Π.Θ., σχετικά με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική και τις επεκτάσεις της στην λαϊκή τέχνη. Γενικότερα, ανακαλύψαμε πως υπάρχει κενό στην ελληνική βιβλιογραφία, με τα περισσότερα σχετικά κείμενα να έχουν γραφτεί πριν πολλά χρόνια και να αφορούν κυρίως τα εκκλησιαστικά παρά τα αστικά ξυλόγλυπτα.

7.2. ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΠΙΡΡΟΩΝ

Σε μία μικρή χώρα όπως είναι η Ελλάδα θα περίμενε κανείς να υπάρχει ομοιογένεια στην ιστορική πορεία των επιμέρους τόπων, με τους ίδιους κατακτητές και τις ίδιες επιρροές ανά περιόδους. Αυτό όμως δεν ισχύει στην περίπτωση της χώρας μας με την μακραίωνη ιστορία της και την στρατηγική θέση που κατέχει. Δύο περιοχές που τοποθετούνται γεωγραφικά σε αντίθετες θέσεις, η Κρήτη στον Νότο και η Μακεδονία στον Βορρά, έχουν ριζικές διαφορές στα τοπικά πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά. Και οι δύο περιοχές βρίσκονται στην μέση μεγάλων εμπορικών οδών, η Κρήτη στην θαλάσσια οδό προς τα Ανατολικά και η Μακεδονία στη μέση του μεγαλύτερου αρχαίου δρόμου, της Εγνατίας οδού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τις συνεχείς μάχες και κατακτήσεις τους από όλους τους μεγάλους πολιτισμούς που δημιουργήθηκαν στη Μεσόγειο. Οι διάφορες χρονικές περίοδοι των κατακτήσεων επηρέασαν τους κατοίκους ως προς την καθημερινότητα τους, την μορφή των σπιτιών τους, μέχρι και τα έπιπλα που χρησιμοποιούσαν.

Είναι πολύ σημαντικό το γεγονός πως τη χρονική περίοδο που στην Μακεδονία ξεκίνησε η αναγέννηση των τεχνών, στην Κρήτη έγινε ακριβώς το αντίθετο. Υπήρξε διακοπή οποιασδήποτε καλλιτεχνικής δραστηριότητας με το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού να αφήνει το νησί για τα Επτάνησα και την Βενετία. Από εκεί λέγεται πως πολλοί Έλληνες πέρασαν στην Ήπειρο και από εκεί στη συνέχεια στην Μακεδονία φέρνοντας μαζί τους τις τέχνες και τον πολιτισμό τους. Ίσως ο ρόλος αυτών των μεταναστών να ήταν σημαντικός στην άνθιση της λαϊκής τέχνης ακριβώς αυτή την περίοδο. Η εμπειρία και η τεχνογνωσία των

Κρητικών τεχνιτών του ξύλου μεταλαμπαδεύτηκε στους Μακεδόνες, οι οποίοι με την σειρά τους την εξέλιξαν και την προσάρμοσαν στις δικές τους προσδοκίες. Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με την παραχώρηση προνομίων από τον Σουλτάνο κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα σε πόλεις όπως ή Σιάτιστα και η Καστοριά, οδήγησε στην εξαιρετική ανάπτυξη των τεχνών εκείνη την περίοδο.

Η Κρήτη πέρασε μεγάλο μέρος της ιστορίας της (περ. 450 χρόνια) σαν επαρχία της Γαληνότατης Δημοκρατίας των Δόγηδων της Βενετίας. Μάλιστα αποτελούσε την σημαντικότερη αποικία την Βενετών οι οποίοι την οχύρωσαν με κάστρα και τείχη και αντιστάθηκαν ρωμαλέα στις Οθωμανικές επιδρομές για σχεδόν εκατό χρόνια. Πριν την κατάκτηση της από τους Βενετούς, σαν κομμάτι της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, είχε αποικηθεί από πολλές πλούσιες οικογένειες Βυζαντινών οι οποίοι έφεραν μαζί τους τις αντιλήψεις περί τέχνης καθώς και διάφορα έπιπλα. Οι οικογένειες αυτές παρέμειναν στο νησί και μετά την έλευση των Βενετών, αποκτώντας σταδιακά δικαιώματα και συνέχισαν την βυζαντινή παράδοση, εμπλουτισμένη από Ιταλικά στοιχεία. Μέχρι το 1669 οπότε έγινε και η κατάκτηση της Μεγαλονήσου από τους Τούρκους, η Κρήτη αποτελούσε κέντρο ξυλογλυπτικής δραστηριότητας, με σημαντικές εξαγωγές ξυλόγλυπτων επίπλων προς όλη τη Δυτική Ευρώπη. Η απουσία του Οθωμανικού στοιχείου είναι εμφανής στην Κρητική τέχνη, η οποία αντλεί την έμπνευση και τις επιρροές της από το Βυζάντιο. Η Κρήτη και η Σκύρος (το νησί που οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες εξόριζαν τους αντιπάλους τους και δεν γνώρισε ποτέ τον τούρκικο ζυγό) αποτελούν ξεχωριστά παραδείγματα στην ελληνική λαογραφία. Είναι μοναδικοί φάροι που μας οδηγούν με ασφάλεια στις τεχνοτροπίες και τα μοτίβα των Βυζαντινών.

Η Μακεδονία βρίσκεται στον αντίποδα της Κρήτης, τόσο γεωγραφικά όσο και πολιτικά. Η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε συμβασιλεύουσα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας με το λιμάνι της να είναι σημαντικό κέντρο εμπορίου των Βυζαντινών για σχεδόν χίλια χρόνια. Η πόλη κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς λίγα χρόνια πριν την Κωνσταντινούπολη και μαζί της «έπεσε» και ο υπόλοιπος Μακεδονικός χώρος. Η μακροχρόνια παρουσία του ανατολίτικου στοιχείου ήταν λογικό να επηρεάσει τον τρόπο ζωής των υπόδουλων Ελλήνων, οι οποίοι προσπαθούσαν να μην προκαλούν με την διαφορετικότητα τους. Αυτό γίνεται φανερό από την υιοθέτηση του ανατολίτικου τρόπου εστίασης, με την απουσία καθισμάτων και τη χρήση στρωμάτων στο πάτωμα και χαμηλών τραπέζιων στο φαγητό. Επίσης είναι εμφανείς οι επιρροές στις διακοσμήσεις με την χρήση των λεγόμενων «αραβουργημάτων», πολύπλοκων γεωμετρικών σχεδίων με ανατολίτικη προέλευση. Η μακεδονική τέχνη στην πιο γνήσια μορφή της χρησιμοποιεί ένα μείγμα αρχαίων ελληνικών συμβόλων, εμπλουτισμένων με εκκλησιαστικά βυζαντινά σύμβολα και ανατολίτικα μοτίβα. Η έλευση του Μπαρόκ μέσω των εμπορικών οδών οδήγησε στον σταδιακό εκφυλισμό του λαϊκού στυλ με την προσθήκη υπέρμετρων διακοσμήσεων. Χάθηκε η ισορροπία των μορφών και των διακοσμήσεων που εξέφραζαν το λαϊκό πνεύμα και αναπόφευκτα οδηγήθηκε στην αφάνεια.

7.3. ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΕΠΙΠΛΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΕΙΣ ΤΟΥΣ

Τα κινητά έπιπλα αυτής της περιόδου ήταν πολύ περιορισμένα ενώ τις περισσότερες φορές ήταν απλές χρηστικές κατασκευές χωρίς περιττές διακοσμήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα τραπέζια και τα κρεβάτια που λάμπουν δια της απουσίας τους, τόσο από την μακεδονική όσο και από την κρητική ξυλογλυπτική παράδοση. Οι σοφράδες, τα χαμηλά τραπέζια που βρισκόταν σε όλα τα σπίτια σπάνια φέρουν ξυλόγλυπτες λεπτομέρειες και οι

διακοσμήσεις τους περιορίζονται στην μορφοποίηση των ποδιών με τórνο ή με σέγα. Τα κρεβάτια, όπου δεν ήταν μεταλλικά ή χτιστά, αποτελούνταν από απλές ξύλινες τάβλες δεμένες γερά μεταξύ τους. Βέβαια, ήταν κοινή συνήθεια της εποχής οι άνθρωποι να κοιμούνται σε στρώματα που απλωνόταν κατά τη διάρκεια της νύχτας και την ημέρα αποθηκευόταν σε ερμάρια και μπαούλα. Το σπίτι και η επίπλωση του με την μορφή που είναι γνωστή στις μέρες μας αναπτύχθηκε κατά τον 20^ο αιώνα, πολύ μετά την εξαφάνιση των παραδοσιακών ξυλογλυπτών. Αν και μας είναι δύσκολο να φανταστούμε την καθημερινότητα μας χωρίς κάποια από τα σημερινά έπιπλα, οι παλιότεροι άνθρωποι κάλυπταν όλες τους ανάγκες με τα λιγοστά υπάρχοντα των νοικοκυριών τους.

Η Μακεδονική αστική ξυλογλυπτική ασχολήθηκε κυρίως με τα ξύλινα δομικά στοιχεία που κοσμούσαν τα μακεδονίτικα αρχοντικά σπίτια. Οι τεχνίτες δημιούργησαν καλλιτεχνήματα ενσωματωμένα στην τοιχοποιία εμπνέοντας μία αίσθηση πλούτου και πολυτέλειας σε όποιον έμπαινε σε αυτούς τους χώρους. Τα ξυλόγλυπτα ταβάνια, οι πόρτες και τα παράθυρα, οι επενδύσεις των τοίχων και τα πορτάκια των εντοιχισμένων ντουλαπιών δημιουργούν ένα ενιαίο σύνολο στους «καλούς οντάδες». Το μοναδικό ξυλόγλυπτο έπιπλο που αξίζει αναφοράς είναι οι κασέλες για την φύλαξη των ρούχων, των σκευών και των πολύτιμων αντικειμένων της οικογένειας. Οι Μακεδόνες, επηρεασμένοι και από τις εμπορικές τους σχέσεις με την Ιταλική χερσόνησο που η κασέλα ήταν σημαντικό έπιπλο, δημιουργούν καταπληκτικά δείγματα ξυλόγλυπτων μπαούλων για κάθε χρήση. Οι διακοσμήσεις είναι επηρεασμένες από την ανατολίτικη τεχνοτροπία με τα γεωμετρικά μοτίβα να κυριαρχούν. Εξίσου σημαντικές είναι και οι επιρροές από την εκκλησιαστική ξυλογλυπτική που συνεχίστηκε αδιάλειπτα από τα βυζαντινά χρόνια. Η άμπελος με τα χαρακτηριστικά της φύλλα και τον πολύτιμο καρπό της βρίσκεται πολύ συχνά στις επιλογές των Μακεδόνων ξυλογλυπτών, σε συνδυασμό με σκηνές από ζωές των αγίων. Διάφορες συνθέσεις με μυθικά όντα παρμένα από την ελληνική μυθολογία πραγματοποιούν την σύνδεση με το μακρινό παρελθόν. Η τελευταία περίοδος της άνθισης της λαϊκής ξυλογλυπτικής χαρακτηρίζεται από μαρρόκ διακοσμητικά, κυρίως ανθέμια και συνθέσεις λουλουδιών.

Η Μακεδονική παράδοση της επένδυσης των δωματίων με ξυλόγλυπτα δεν βρήκε αντιστοίχιση στην Κρήτη, όπου τα δωμάτια είναι πιο ανάλαφρα, με εμφανή τοιχοποιία και απλά ξύλινα ταβάνια, με σανίδες και αρμοκάλυπτρα. Η Κρητική ξυλογλυπτική ήκμασε στην κατασκευή κασελών και καθισμάτων κατά κύριο λόγο. Ένα βασικό και γενικό χαρακτηριστικό των κρητικών επίπλων είναι η αυστηρότητα της αρχιτεκτονικής τους και το «ιερατικό» ύφος των καθισμάτων με την υπερυψωμένη πλάτη. Όλα τα καθίσματα φέρουν χαρακτηριστικό σκάλισμα στις απολήξεις των υπερυψωμένων ποδιών της πλάτης. Υπάρχουν διάφορες μορφές των απολήξεων αλλά στην Κρήτη κυριάρχησε η στενόμακρη πυραμίδα που καταλήγει σε ένα ημικυλινδρικό σχήμα, που μοιάζει με ράμφος πουλιού. Η μορφή θυμίζει κεφάλι αετού και πιστεύεται πως συμβολίζει το βυζαντινό δικέφαλο αετό. Τα γεωμετρικά μοτίβα δεν συνηθίζονται με την εξαίρεση δύο χαρακτηριστικών ροδάκων, της εξάφυλλης μαργαρίτας και του ήλιου με ακτίνες σε σχήμα S ή C. Τέλος, στην Κρήτη συναντάται πάρα πολύ συχνά η τεχνική της «νυχιάς» στο σκάλισμα του φόντου, κάτι που δεν συνηθίζεται στα μακεδονικά ξυλόγλυπτα. Η τεχνική αυτή περιλαμβάνει τη σταδιακή βύθιση ενός κοίλου σκαρπέλου στο ξύλου και την κάθετη κοπή της αιχμής.

14. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΟΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΕΙΔΩΝ ΞΥΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

Στην συνέχεια θα παρουσιαστούν συνοπτικά οι ιδιότητες των 9 σημαντικότερων ειδών ξύλου που χρησιμοποιούν σήμερα οι Έλληνες ξυλογλύπτες.[9] Αυτά είναι :

1. Φλαμούρι (Εικ. 3.3)
2. Οξιά η ευρωπαϊκή (Εικ. 3.4)
3. Δρυς Αμερικής λευκή (Εικ. 3.5)
4. Καρυδιά η ευρωπαϊκή (Εικ. 3.6)
5. Μαύρη Πεύκη (Εικ. 3.7)
6. Σφένδαμος (Εικ. 3.8)
7. Πυξάρι (Εικ. 3.9)
8. Ελιά Ανατολικής Αφρικής (Εικ. 3.10)
9. Μαόνι Αμερικής (Εικ. 3.11)

1. Φλαμούρι (<i>Tilia Vulgaris</i> . T. Europea (πλ). Οικ. : Tiliaceae) [11]	
Κύρια προϊόντα στην αγορά :	Πριστή ξυλεία
Φυσικές ιδιότητες – δομή – προέλευση :	Ξύλο μέτριο σε βάρος με χρώμα κρεμ-κίτρινο που μετατρέπεται σε κίτρινο-καφέ και ωχρό-καφέ. Ξύλο ευθύινο με λεπτή υφή (λεπτόπορο) και ομοιόμορφη.
Φυσική διάρκεια στον χρόνο :	Το σομφό μπορεί να προσβληθεί από το κοινό έντομο των επίπλων. Το εγκάρδιο δεν είναι ανθεκτικό ξύλο.
Μηχανικές ιδιότητες :	Ξύλο με μέση αντοχή σε κάμψη και θλίψη, με χαμηλό Μ.Ε. και χαμηλή αντίσταση σε κρούση. Έχει αντοχή σε σχίση. Πυκνότητα : $R(12-15\%)=0,54 \text{ gr/cm}^3$
Συμπεριφορά στην ξήρανση και σταθερότητα μετά την ξήρανση :	Ξηραίνεται σχεδόν γρήγορα με κάποια τάση για παραμόρφωση. Παρουσιάζει μέση μεταβλητότητα διαστάσεων μετά την ξήρανση. Μπορεί να υποστεί τεχνητή ξήρανση με αργό ρυθμό και μικρή υποβάθμιση.
Συμπεριφορά στον εμποτισμό :	Διαπερατό στον εμποτισμό
Συμπεριφορά στην κάμψη :	Έχει μέτρια συμπεριφορά στην κάμψη
Κατεργασία με μηχανήματα – βαθμός στόμωσης εργαλείων :	Κατεργάζεται εύκολα αλλά έχει την τάση να δημιουργεί εριώδη επιφάνεια γι' αυτό και απαιτεί κοφτερά εργαλεία. Μειωμένη γωνία τομής απαιτείται για πλάνισμα και μορφοποίηση.
Συμπεριφορά στο κάρφωμα και το βίδωμα :	Καλό κάρφωμα
Συμπεριφορά στη συγκόλληση :	Καλή συγκόλληση
Συμπεριφορά στη βαφή και το φινίρισμα :	Καλή βαφή, καλό φινίρισμα
Εφαρμογές :	Ιδανικό για σκάλισμα χωρίς να σχίζεται σε καμία κατεύθυνση. Τράπεζα κοπής δερμάτων, Εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα, χερούλια για σκούπες, κερήθρες μελισσών, πλήκτρα πιάνων, σήμαντρα, άρπες, παιχνίδια, πώματα δοχείων ελαίων, τεχνητά μέλη, τσόκαρα και σόλες, τορνευτά, διακοσμητικοί καπλαμάδες

2. Οξιά η ευρωπαϊκή (FagusSylvatica (πλ.). Οικ. : Fagaceae) [11]	
Κύρια προϊόντα στην αγορά :	Πριστή ξυλεία, καπλαμάς
Φυσικές ιδιότητες – δομή – προέλευση :	Ξύλο βαρύ (720 kg/m^3). Το εγκάρδιο είναι πολύ ωχρό ροζέ-καφέ. Σε όλη την Ευρώπη ατμίζεται και αποκτά ομοιόμορφο κοκκινωπό καφέ χρώμα. Ορισμένοι κορμοί έχουν σκούρο κόκκινο εγκάρδιο. Ξύλο ευθύνο με λεπτή και ομοιόμορφη υφή.
Φυσική διάρκεια στον χρόνο :	Είναι εύθαρτο στον χρόνο. Προσβάλλεται από το έντομο ανόβιο (έντομο των επίπλων και ρολόι του θανάτου). Το σομφό προσβάλλεται από το longhorn beetle.
Μηχανικές ιδιότητες :	Έχει υψηλή αντοχή σε θλίψη, με μέτριο Μ.Ε. και μέση αντοχή σε αιφνίδια φορτία. Πυκνότητα : $R(12-15\%)=0,72 \text{ gr/cm}^3$
Συμπεριφορά στην ξήρανση και σταθερότητα μετά την ξήρανση :	Ξηραίνεται αρκετά γρήγορα αλλά με τάση για στρέβλωση, σχίσματα στα άκρα, επιφανειακές ρωγμές για ρίκνωση. Απαιτεί προσοχή στην τεχνητή ξήρανση. Μετά την ξήρανση παρουσιάζει μεγάλη μεταβλητότητα στις διαστάσεις κατά την χρήση.
Συμπεριφορά στον εμποτισμό :	Διαπερατό στον εμποτισμό
Συμπεριφορά στην κάμψη :	Εξαιρετικά καλή συμπεριφορά στην καμπύλωση με άτμιση
Κατεργασία με μηχανήματα – βαθμός στόμωσης εργαλείων :	Η ποιότητα της επεξεργασίας εξαρτάται από τις συνθήκες ανάπτυξης του δέντρου και την ποιότητα ξήρανσης. Ξύλο με ανώμαλη δομή και κακή ξήρανση σφηνώνει στους δίσκους, καίγεται στην εγκάρσια τομή και είναι δύσκολο στο πλάνισμα. Παρουσιάζει μέση αντίσταση στην κατεργασία με εργαλεία και μηχανήματα και προκαλεί μέσο βαθμό στόμωσης εργαλείων.
Συμπεριφορά στο κάρφωμα και το βίδωμα :	Απαιτείται προτρύπημα
Συμπεριφορά στη συγκόλληση :	Καλή συγκόλληση
Συμπεριφορά στη βαφή και το φινίρισμα :	Καλή βαφή, εξαιρετικό φινίρισμα
Εφαρμογές :	Έπιπλα, ντουλάπια, ξυλουργική υψηλής ποιότητας, πάγκοι, τακούνια παπουτσιών, παιχνίδια, торνευτά, είδη σπορ, μουσικά όργανα, πατώματα, βαριές κατασκευές, έργα σε μαρίνες (μετά από εμποτισμό), αντικολλητά, επένδυση επιφανειών.

3. Δρυς Αμερικής λευκή (Quercusalba, Q. montana, Q. lyrata, Q. michauxii (πλ.). Οικ. : Fagaceae) [11]	
Κύρια προϊόντα στην αγορά :	Πριστή ξυλεία, καπλαμάς
Φυσικές ιδιότητες – δομή – προέλευση :	Ξύλο βαρύ (760 kg/m^3) με ποικίλο χρώμα από ωχρό κίτρινο-καφέ μέχρι κίτρινο-γκρι με ροζέ χροιά. Ευθύνο ξύλο με την χαρακτηριστική χρυσάλιδα στην ακτινική τομή. Νότιες περιοχές παράγουν ταχυαυξείς δρυς με ευρείς ετήσιους δακτυλίους. Ξύλο με τραχιά και ανομοιόμορφη υφή.
Φυσική διάρκεια στον χρόνο :	Το εγκάρδιο ξύλο είναι ανθεκτικό. Το σομφό ξύλο

	προσβάλλεται έντονα από έντομα.
Μηχανικές ιδιότητες :	Ξύλο με μέση αντοχή σε κάμψη και θλίψη, με χαμηλό Μ.Ε. Πυκνότητα : $R(12-15\%)=0,76 \text{ gr/cm}^3$
Συμπεριφορά στην ξήρανση και σταθερότητα μετά την ξήρανση :	Ξήρανση σχετικά αργή με τάση για ρωγμές, σχίσσιμο και κυνελίδωση. Απαιτεί προσοχή στη φυσική και τεχνητή ξήρανση. Υπάρχει μέση μεταβλητότητα διαστάσεων μετά την ξήρανση.
Συμπεριφορά στον εμποτισμό :	Το σομφό ξύλο είναι μέτρια ανθεκτικό και το εγκάρδιο είναι ανθεκτικό στον εμποτισμό
Συμπεριφορά στην κάμψη :	Εξαιρετικά καλή συμπεριφορά στην καμπύλωση με άτμιση
Κατεργασία με μηχανήματα – βαθμός στόμωσης εργαλείων :	Οι βραδυανξείς δρυς των βορειότερων περιοχών είναι ευκολότερες στην κατεργασία με εργαλεία και με μηχανήματα.
Συμπεριφορά στο κάρφωμα και το βίδωμα :	Καλή συμπεριφορά αλλά προτείνεται προτρύπημα
Συμπεριφορά στη συγκόλληση :	Απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή γιατί η συμπεριφορά του στη συγκόλληση ποικίλει.
Συμπεριφορά στη βαφή και το φινίρισμα :	Καλή βαφή, καλό φινίρισμα
Εφαρμογές :	Πιο ευκατέργαστη από την Ευρωπαϊκή δρυ, κατάλληλη για έπιπλα και ντουλάπια, ξυλουργική, βαριές κατασκευές, πατώματα, ξυλόναυπηγική, σκάλες, αγροτικά εργαλεία, βαγόνια, βαρελοποιία, φέρετρα, στασίδια-άμβωνες εκκλησιών, ξυλόγλυπτα, διακοσμητικοί καπλαμάδες.

4. Καρυδιά η Ευρωπαϊκή (Junglansregia (πλ.). Οικ. : Juglandaceae) [11]	
Κύρια προϊόντα στην αγορά :	Πριστή ξυλεία, καπλαμάς
Φυσικές ιδιότητες – δομή – προέλευση :	Ξύλο μέτριου βάρους (640 kg/m^3) με χρώμα εγκάρδιου ποικίλου ανάλογα με τη χώρα προέλευσης. Συνήθως γκρι-καφέ με ακανόνιστες σχεδιάσεις καφέ γραμμών. Ξύλο ευθύινο αλλά και με κυματοειδή σχεδίαση με μάλλον τραχιά υφή. Ξύλο εξαιρετικής ποιότητας.
Φυσική διάρκεια στον χρόνο :	Ξύλο μέτρια ανθεκτικό σε μύκητες. Το σομφό μπορεί να προσβληθεί από τα έντομα Lyctus και Anobium, ενώ οι κορμοί από το έντομο Ambrosia.
Μηχανικές ιδιότητες :	Ξύλο με μέση αντοχή σε κάμψη, αντοχή σε κρούση, υψηλή αντοχή σε θλίψη και χαμηλή ακαμψία. Πυκνότητα : $R(12-15\%)=0,64 \text{ gr/cm}^3$
Συμπεριφορά στην ξήρανση και σταθερότητα μετά την ξήρανση :	Ξήρανση καλή και αργή. Απαιτείται προσοχή κατά την τεχνητή ξήρανση γιατί έχει τάση για κυνελίδωση και ρωγμές σε χονδρά ξύλα. Υπάρχει μέση μεταβλητότητα διαστάσεων μετά την ξήρανση.
Συμπεριφορά στον εμποτισμό :	Το εγκάρδιο είναι ανθεκτικό στον εμποτισμό και το σομφό διαπερατό.
Συμπεριφορά στην κάμψη :	Πολύ καλή συμπεριφορά στην καμπύλωση με άτμιση
Κατεργασία με μηχανήματα – βαθμός στόμωσης εργαλείων :	Καλή και εύκολη κατεργασία με εργαλεία χειρός και μηχανήματα, με μόνο μέτριο βαθμό άμβλυνσης των εργαλείων.
Συμπεριφορά στο κάρφωμα	Καλό κάρφωμα και βίδωμα

και το βίδωμα :	
Συμπεριφορά στη συγκόλληση :	Ικανοποιητική συγκόλληση
Συμπεριφορά στη βαφή και το φινίρισμα :	Πολύ καλή βαφή, πολύ καλό φινίρισμα
Εφαρμογές :	Έπιπλα υψηλής ποιότητας, λεπτοξυλουργική, εξαρτήματα γραφείων, τραπεζιών, λαβές όπλων, τορνευτά, σκαλιστά, πόρτες, αθλητικά είδη, ταμπλό αυτοκινήτων, διακοσμητικός καπλαμάς σε διάφορες σχεδιάσεις για επενδύσεις, μαρκετερί.

5. Μαύρη πεύκη (<i>Pinus nigra</i>) [11]	
Κύρια προϊόντα στην αγορά :	Είναι το σπουδαιότερο είδος πεύκης από άποψη αξιοποίησης με κύρια προϊόντα : πριστή ξυλεία, επενδύσεις, πατώματα, επικολλητή ξυλεία, λεπτή στρογγυλή ξυλεία.
Φυσικές ιδιότητες – δομή – προέλευση :	Ξύλο μέτριου βάρους και μέτριας σκληρότητας. Έχει εγκάρδιο καστανό χωρίς έντονη παρουσία ρητίνης και σχετικά στενό σομό. Όψιμο ξύλο έντονο με απότομα όρια πρώιμου όψιμου.
Φυσική διάρκεια στον χρόνο :	Το σομό ξύλο είναι ευαίσθητο σε προσβολές, συχνά παρουσιάζει κυάνωση.
Μηχανικές ιδιότητες :	Πυκνότητα : $R(12-15\%)=0,55\text{gr/cm}^3$ Ρίκνωση : ακτινική : 4,1%, εφαπτομενική : 7,7% Μέτρο ελαστικότητας : 120.000 N/mm^2 Μέτρο θραύσεως : 1.049 kp/cm^2
Συμπεριφορά στην ξήρανση και σταθερότητα μετά την ξήρανση :	Εύκολη ξήρανση
Συμπεριφορά στον εμποτισμό :	Σομό διαπερατό, εγκάρδιο ανθεκτικό
Κατεργασία με μηχανήματα – βαθμός στόμωσης εργαλείων :	Καλή.
Συμπεριφορά στο κάρφωμα και το βίδωμα :	Συγκρατεί καρφιά και βίδες καλά
Συμπεριφορά στη συγκόλληση :	Ικανοποιητική.
Συμπεριφορά στη βαφή και το φινίρισμα :	Λείανση μέτρια λόγω ρητίνης, βαφή ικανοποιητική.
Εφαρμογές :	Πόρτες, παράθυρα, πατώματα, ταβάνια μπαλκόνια, στέγες, έπιπλα, ντουλάπια, ξυλουργικές και οικοδομικές κατασκευές, στύλου, βαρέλια, ξυλόγλυπτα, ξυλοπλάκες, ναυπηγική, περιφράξεις και κατασκευές υπαίθρου (μετά από εμποτισμό με άλατα).

6. Σφένδαμος (<i>Acer pseudoplatanus</i> . Οικ. : <i>Aceraceae</i>) [11]	
Κύρια προϊόντα στην αγορά :	Πριστή ξυλεία, καπλαμάς
Φυσικές ιδιότητες – δομή – προέλευση :	Ξύλο μέτριου βάρους (610 kg/m^3) με χρώμα λευκό προς κρεμ-λευκό με φυσική στιλπνότητα. Ξύλο ευθύινο αλλά συχνά με κυματοειδή και κατσαρή σχεδίαση που

	δημιουργεί διακοσμητική εμφάνιση σε ακτινική τομή. Ξύλο με λεπτή και ομοιόμορφη υφή και γενικά εξαιρετικής ποιότητας.
Φυσική διάρκεια στον χρόνο :	Ξύλο όχι ανθεκτικό σε μύκητες. Το σομόφο μπορεί να προσβληθεί από το έντομο <i>Lyctus</i> .
Μηχανικές ιδιότητες :	Ξύλο μέσης πυκνότητας με μέση αντοχή σε κάμψη και θλίψη, χαμηλή αντίσταση σε κρούση και πολύ χαμηλή ακαμψία. Πυκνότητα : $R(12-15\%)=0,61\text{gr/cm}^3$
Συμπεριφορά στην ξήρανση και σταθερότητα μετά την ξήρανση :	Φυσική ξήρανση καλή, αλλά έχει την τάση να δημιουργεί χρωματικές κηλίδες. Το πρόβλημα αντιμετωπίζεται με γρήγορη ξήρανση και καλά στοίβαξη. Για τεχνητή ξήρανση είναι προτιμότερες χαμηλές θερμοκρασίες. Γρήγορη ξήρανση διατηρεί το λευκό.
Συμπεριφορά στην κάμψη :	Πολύ καλή συμπεριφορά στην καμπύλωση με άτμιση
Κατεργασία με μηχανήματα – βαθμός στόμωσης εργαλείων :	Εύκολη κατεργασία με εργαλεία χειρός και μηχανήματα που δίνουν λεπτή και λεία επιφάνεια. Μέτριος βαθμός άμβλυνσης των εργαλείων.
Συμπεριφορά στο κάρφωμα και το βίδωμα :	Πολύ καλό κάρφωμα και βίδωμα
Συμπεριφορά στη συγκόλληση :	Πολύ καλή συγκόλληση
Συμπεριφορά στη βαφή και το φινίρισμα :	Εξαιρετική βαφή, εξαιρετικό φινίρισμα
Εφαρμογές :	Τορνευτά, εξαρτήματα υφαντουργίας, έπιπλα, χερούλια εργαλείων, πατώματα, σκεύη κουζίνας και γαλακτοκομείων, σκεύη κρεοπωλείων και πλυντηρίων, συσκευασία τροφίμων, βαρελοποιία, μουσικά όργανα, διακοσμητικοί καπλαμάδες, ντουλάπια, μαρκετερί.

7. Πυξάρι (<i>Buxus sempervirens</i> (πλ.). Οικ. : <i>Buxaceae</i>) [11]	
Κύρια προϊόντα στην αγορά :	Πριστή ξυλεία, καπλαμάς σε μικρές διαστάσεις
Φυσικές ιδιότητες – δομή – προέλευση :	Ξύλο πολύ βαρύ ($830-1140\text{ kg/m}^3$) και συμπαγές με ωχρό κίτρινο χρώμα. Ξύλο αρκετά ευθύινο με πολύ λεπτή και ομοιόμορφη υφή.
Φυσική διάρκεια στον χρόνο :	Το εγκάρδιο μπορεί να προσβληθεί από το έντομο των επίπλων, αλλά το ξύλο είναι γενικά ανθεκτικό.
Μηχανικές ιδιότητες :	Έχει υψηλό Μ.Ε., καλή αντοχή σε θλίψη και κρούση. Πυκνότητα : $R(12-15\%)=0,91\text{gr/cm}^3$
Συμπεριφορά στην ξήρανση και σταθερότητα μετά την ξήρανση :	Ξηραίνεται πολύ αργά, με ισχυρή τάση για επιφανειακές ραγάδες. Έχει τάση για σχισίματα στα άκρα όταν ξηραίνεται σε μορφή στρογγυλής ξυλείας. Απαιτεί επάλειψη των άκρων και ξήρανση σε υπόστεγα.
Συμπεριφορά στον εμποτισμό :	Το σομόφο είναι διαπερατό στον εμποτισμό υπο πίεση.
Συμπεριφορά στην κάμψη :	Πολύ καλή συμπεριφορά στην καμπύλωση με άτμιση
Κατεργασία με μηχανήματα – βαθμός στόμωσης εργαλείων :	Σχετικά δύσκολο στην κατεργασία με υψηλή αντίσταση στην κοπή και με μέτριο βαθμό στόμωσης εργαλείων.
Συμπεριφορά στο κάρφωμα και το βίδωμα :	Απαραίτητο προτρήπημα
Συμπεριφορά στη συγκόλληση	Καλή συγκόλληση

:	
Συμπεριφορά στη βαφή και το φινίρισμα :	Καλή βαφή, καλό φινίρισμα
Εφαρμογές :	Ξύλο εξαιρετικό για σκάλισμα και τορνάρισμα. Εξαρτήματα και σαΐτες υφαντουργίας, ματσόλες, χερούλια εργαλείων, κανόνες, μουσικά όργανα, σκάκια, ενθέματα σε ξύλινα κουτιά υπό μορφή καπλαμά, διακοσμητικά μικροαντικείμενα.

8. Ελιά ανατολικής Αφρικής (1. <i>Olea hochstetteri</i>, 2. <i>Olea welwithcii</i>, 3. <i>Olea europaea</i>, 4. <i>Olea laurifolia</i> (πλ.). Οικ. : <i>Oleaceae</i>) [11]	
Κύρια προϊόντα στην αγορά :	Πριστή ξυλεία, καπλαμάς
Φυσικές ιδιότητες – δομή – προέλευση :	Ξύλο βαρύ (890kg/m^3) με ωχρό προς καφετί χρώμα, με διακοσμητική ανώμαλη σχεδίαση από γκρι-καφέ-μαύρες γραμμές, που δίνουν την εμφάνιση μαρμάρου. Ξύλο με σύνθετη στρεψοϊνία, λεπτόπορο και με ομοιόμορφη υφή.
Φυσική διάρκεια στον χρόνο :	Οι κορμοί μπορεί να προσβληθούν από το έντομο <i>Ambrosia</i> . Το εγκάρδιο είναι μέτρια ανθεκτικό.
Μηχανικές ιδιότητες :	Υψηλή μηχανική αντοχή σε κάμψη, θλίψη και κρούση και καλή αντοχή σε αποτριβή. Πυκνότητα : $R(12-15\%)=0,89\text{gr/cm}^3$
Συμπεριφορά στην ξήρανση και σταθερότητα μετά την ξήρανση :	Αργή ξήρανση με τάση για ρωγμές και σχισίματα. Γρήγορη ξήρανση προκαλεί ρωγμές και κυψελίδωση. Υπάρχει μεγάλο ποσοστό μεταβλητότητας διαστάσεων μετά την ξήρανση. Μπορεί να ξηρανθεί στο ξηραντήριο με αργό ρυθμό.
Συμπεριφορά στον εμποτισμό :	Το σομφό είναι διαπερατό και το εγκάρδιο μέτρια ανθεκτικό στον εμποτισμό.
Συμπεριφορά στην κάμψη :	Το σομφό ξύλο έχει καλύτερη συμπεριφορά από το εγκάρδιο σε καμπύλωση με άτμιση. Η άτμιση συνοδεύεται από έξοδο ρητίνης.
Κατεργασία με μηχανήματα – βαθμός στόμωσης εργαλείων :	Δύσκολο στην κατεργασία λόγω ανώμαλης δομής. Προκαλεί μέτρια άμβλυνση των εργαλείων.
Συμπεριφορά στο κάρφωμα και το βίδωμα :	Απαραίτητο προτρύπημα
Συμπεριφορά στη βαφή και το φινίρισμα :	Βαφή και φινίρισμα σε εξαιρετικό βαθμό.
Εφαρμογές :	Πατώματα υψηλής ποιότητας με αντοχή σε αποτριβή, τορνευτά έπιπλα, χερούλια εργαλείων, διακοσμητικοί καπλαμάδες. Η ευρωπαϊκή ελιά δίνει ξύλο μικρών διαστάσεων.

9. Μαόνι Αμερικής (<i>Swietenia macrophylla</i> (πλ.). Οικ. : <i>Meliaceae</i>) [11]	
Κύρια προϊόντα στην αγορά :	Πριστή ξυλεία, καπλαμάς
Φυσικές ιδιότητες – δομή – προέλευση :	Ξύλο μέτριο σε βάρος, με εγκάρδιο χρώματος που ποικίλλει από ανοιχτό έως σκούρο κοκκινωπό καφέ έως βαθύ κόκκινο. Ξύλο ευθύινο έως στρεψοϊνό. Η υφή είναι μέτρια έως τραχειά και είναι ανομοιόμορφη. Σκούρου χρώματος κόμμι ή λευκές αποθέσεις εμφανίζονται στους

	πόρους και συχνά εμφανίζονται κυματοειδείς σχηματισμοί.
Φυσική διάρκεια στον χρόνο :	Εγκάρδιο ανθεκτικό. Το σομό ξύλο μπορεί να προσβληθεί από τα έντομα Lyctus και το κοινό έντομο των επίπλων.
Μηχανικές ιδιότητες :	Ξύλο με χαμηλή αντοχή σε κάμψη, μέση αντοχή σε θλίψη, με πολύ χαμηλό Μ.Ε. και πολύ χαμηλή αντίσταση σε κρούση. Πυκνότητα : $R(12-15\%)=0,54-0,64 \text{ gr/cm}^3$
Συμπεριφορά στην ξήρανση και σταθερότητα μετά την ξήρανση :	Ξηραίνεται γρήγορα και καλά χωρίς παραμόρφωση, αλλά η παρουσία ξύλου με ανώμαλη δομή και εντεριώνιων ακτίνων μπορεί να οδηγήσουν σε υψηλή κατά μήκος ρίκνωση κατά την τεχνητή ξήρανση. Παρατηρείται μικρή μεταβλητότητα διαστάσεων μετά την ξήρανση.
Συμπεριφορά στον εμποτισμό :	Εγκάρδιο εξαιρετικά ανθεκτικό στον εμποτισμό.
Συμπεριφορά στην κάμψη :	Έχει μέτρια συμπεριφορά στην κάμψη με άτμιση.
Κατεργασία με μηχανήματα – βαθμός στόμωσης εργαλείων :	Κατεργασία με εργαλεία και μηχανήματα εύκολη εφόσον αυτά διατηρούνται κοφτερά.
Συμπεριφορά στο κάρφωμα και το βίδωμα :	Καλό κάρφωμα και βίδωμα
Συμπεριφορά στη συγκόλληση :	Καλή συγκόλληση
Συμπεριφορά στη βαφή και το φινίρισμα :	Καλή βαφή, εξαιρετικό φινίρισμα
Εφαρμογές :	Έπιπλα υψηλής ποιότητας, ντουλάπια, εσωτερική ξυλουργική, ραμποτέ επένδυσης, εσωτερικές κατασκευές σκαφών, πιάνο, φέρετρα, πρότυπα, ξυλόγλυπτα, καλούπια, αντικολλητά, καπλαμάς διακόσμησης και μαρκετερί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Richter G.M., 1966, "The furniture of the Greeks, Etruscans and Romans", The phaidon press, London
2. Αργυροπούλου, Δ., 2003, "Ιστορία Διακοσμητικών Τεχνών - Ρυθμολογία επίπλου", Εκδόσεις «Ιων» Στέλλα Παρίκου & ΣΙΑ Ο.Ε
3. Βαλλιάνος Χ., Περβολαράκης Γ., Νερολαδάκης Γ., 1986, «Τα κρητικά έπιπλα», Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας, Αθήνα
4. Βεΐκου Δ. – Νομικού-Ρίζου Δ. , 1989, «Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική : Σιάτιστα», Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα
5. Γαλλής Χρ., "Συγκομιδή του ξύλου", Ινστιτούτο Δασικών Ερευνών. ΕΘΙΑΓΕ
6. Εγκυκλοπαίδεια "Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τόμος 7ος : Μακεδονία Α'", 1990, Εκδόσεις Μέλισσα
7. Εγκυκλοπαίδεια «Δομή», εκδόσεις Δομή, Αθήνα
8. Ευαγγελάτου Μ., 2001, "Επεξεργασία επιφανειών – Φινίρισμα", Τ.Ε.Ι. Λάρισας – Παράρτημα Καρδίτσας, Καρδίτσα
9. Κακαράς Ι., Μπόθος Γ., «Ξυλογλυπτική», Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα
10. Κακαράς Ι., 2000, "Τεχνολογία ξύλου Ι, μέρος Β' : Προιόντα ξύλου". Τ.Ε.Ι. Λάρισας – Παράρτημα Καρδίτσας, Καρδίτσα
11. Κακαράς Ι., 2000 "Δομή και ιδιότητες του ξύλου Ι, μέρος Γ': Ιδιότητες και εφαρμογές εύκρατων ξύλων". Τ.Ε.Ι. Λάρισας – Παράρτημα Καρδίτσας, Καρδίτσα
12. Καραγιαννόπουλος Ι., 1992, "Μακεδονία : το ιστορικό πρόσωπο του Ελληνικού Βορρά", Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσ/νίκης
13. Κεφαλάς Κ., 1982, "Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού. Λαϊκή τέχνη", Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. σελ. 429 – 437
14. Κολίτσης Γ., 1985, "Τα ξύλινα εργαλεία και σκεύη στη Δυτική Μακεδονία", Φυσιολατρικός Όμιλος Πτολεμαΐδας.
15. Κορρέ Ζωγράφου Κ., Κυριακή 11 Ιουνίου 1995, «Παραδοσιακή Ξυλογλυπτική», εφημερίδα «Η Καθημερινή»,
16. Κορρέ Κ. , 1978, «Η ανθρώπινη κεφαλή, θέμα αποτρεπτικό στη νεοελληνική λαϊκή τέχνη», Διατριβή επί δικτατορία , Αθήνα
17. Μαζαράκης -Αινιάν, Ιωάννης Κ. 2007. Τα ακρόπρωρα του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.
18. Μακρής Κ. , 1969, «Νεοελληνική χειροτεχνία», Εθνική τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, σελ. 48 – 87
19. Μακρής Κ. , 1976, «Η λαϊκή τέχνη του Πηλίου», εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα
20. Μακρής Κ., 1962, «Ελληνικά λαϊκά και μεταβυζαντινά ξυλόγλυπτα», Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ., Αθήνα
21. Μακρής Κ., 1982, "Εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα", Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα
22. Μαρκόπουλος Γ., "Η λαϊκή μας αρχιτεκτονική", Εκδόσεις Επικαιρότητα
23. Ματσέλη Β., Τσαραβόπουλος Α., 2010, «Η ελληνική κασέλα», Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ και Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα
24. Μουτσόπουλος Ν., 1993, "Τα αρχοντικά της Μακεδονίας : 15ος - 19ος αιώνας", εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη
25. Μουτσόπουλος Ν. , 1989, «Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική : Καστοριά», Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα
26. Μουτσόπουλος Ν., 1988, "Η αρχιτεκτονική προεξοχή : το σαχνίσι", Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη

27. Μουτσόπουλος Ν., Κυριακή 11 Ιουνίου 1995, "Η λαϊκή αρχιτεκτονική", εφημερίδα «Η Καθημερινή»,
28. Μποζινέκη - Διδώνη Π., 1985, "Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική : Κρήτη", Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα
29. Νασιάρα, Ε., 2003, "Ρυθμολογία". Τ.Ε.Ι. Λάρισας – Παράρτημα Καρδίτσας, Λάρισα
30. Παπατρέχας Γ., 1983, «Ποιμενικά ξυλόγλυπτα Ξηρομερίου», Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ.,
31. Παρμενίδης Γ., Ρούπα Ε.Χ., 2003, "Το αστικό έπιπλο στην Ελλάδα 1830 - 1940", Πανεπιστημιακές εκδόσεις Εθνικού Μετσόβειου Πολυτεχνείου.
32. Πατεράκης Α., Σπεράντζα Χρ. 2006.Στρωματογραφική ανάλυση και μελέτη ακρόπρωρου Ναυτικού Μουσείου Γαλαξειδίου.Περιοδικό «Αρχαιολογία και τέχνες», τεύχος 100, Σεπτέμβριος 2006.
33. Πολυμέρου-Καμηλάκη Κ., Σκούρτης Κ., 2008, «Ζωγραφική και ξυλογλυπτική στα μαστοροχώρια της Κόνιτσας : Χιονιάδες, Γοργοπόταμος», Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων ΗΠΕΙΡΟΣ Α.Ε., Ιωάννινα
34. Σαρίδης Ε. "Το αρχαίο ελληνικό έπιπλο", περιοδικό "Αρχαιολογία και Τέχνες"
35. Σκαβέλης Μ., Σιδεράς Δ., 2010, «Εργαστήριο τεχνολογίας παραγωγής επίπλου Ι, Εργαλεία χειρός», Καρδίτσα
36. Σκαρβέλης Μ., Σιδεράς Δ., 2010, «Τεχνολογία Παραγωγής Επίπλου Ι. Σημειώσεις Εργαστηρίου: Εργαλεία χειρός.», ΤΕΙ Λάρισας, Τμήμα Σχεδιασμού και Τεχνολογίας Ξύλου και Επίπλου, Καρδίτσα, σελ. 41.
37. Σταμέλος Δ. , 1975, «Νεοελληνική λαϊκή τέχνη» , εκδόσεις Αλκαίος , Αθήνα
38. Σύρμπα Ε., 2005, "Τεχνολογία ξυλογλυπτικής" ,Τ.Ε.Ι. Λάρισας – Παράρτημα Καρδίτσας, Καρδίτσα
39. Τουράτσογλου Ι., 1982, " "Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού. Η τέχνη κατά τους ελληνιστικούς χρόνους", Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., σελ. 172 – 191
40. Τσίμας Σ. – Χατζηχρήστου Μ. «Ξύλινα ζωγραφικά ταβάνια από τον 16^ο έως και τον 19^ο αιώνα», περιοδικό «Αρχαιολογία και τέχνες».
41. Τσολακίδης Α., 1998, «Η τεχνική της ξυλογλυπτικής», εκδόσεις Λιθογραφία, Θεσσαλονίκη,
42. Τσουμής Γ. 1983."Επιστήμη και τεχνολογία του ξύλου". Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσ/νίκης
43. AbulafiaD. 2012.The big sea (ελλην. μτφ. :Η μεγάλη θάλασσα: Οι περιπέτειες των λαών της Μεσογείου, εκδ. Ψυχογιού), p. 818.

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

44. www.greek-language.gr
45. www.cretanethnologymuseum.gr
46. www.imma.edu.gr
47. www.wikipedia.com
48. www.greekarchitects.gr
49. www.cretan-history.gr
50. www.louvre.fr
51. www.metmuseum.org
52. www.ime.gr
53. www.benaki.gr
54. www.mouseio.kozanis.gr